

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI BİLİM DALI**

**ELÇİN EFENDİYEV'İN ROMANLARINDA SOSYAL VE
KÜLTÜREL MESELELER**

MEHMET ÖZTÜRK

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. AYVAZ MORKOÇ**

MANİSA-2016

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 21/06/2016 tarih ve 19/Ek6 sayılı toplantısında jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 23. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Yüksek Lisans Programı öğrencisi Mehmet ÖZTÜRK'ün "Elçin Efendiyev'in Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler" Konulu tezi incelenmiş ve aday 24/06/2016 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 7.5.. Dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

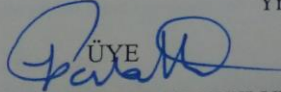
BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

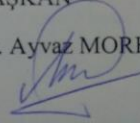
** Bu halde adayın tez konusu veya/ve adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır

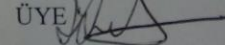
BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ

ÜYE

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Seçil DUMANTEPE

Evet Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

ÖZET

Azerbaycan Türk edebiyatı, Türk kültürü içinde tarihi bir öneme sahip sahadır. Bu çalışma Azerbaycan Türk edebiyatının önemli yazarından biri olan Elçin EFENDİYEV'in "Mahmut ve Meryem", "Ak Deve" ve "Ölüm Hükmü" romanlarında geçen sosyal ve kültürel meseleler etrafında hazırlanmıştır.

Elçin EFENDİYEV, 13 Mayıs 1943'te Bakü'de doğmuş önemli bir yazarımızdır. Türkiye Türkçesine aktarılan "Mahmut ve Meryem", "Ak Deve" ve "Ölüm Hükmü" adlı eserler, Sovyet döneminde Azerbaycan Türklerinin yaşadığı sıkıntıları anlatan önemli eserlerdir. Azerbaycan Türklerinin, eserlerin işaret ettiği dönemlerdeki durumunu, anlayabilmek için Elçin EFENDİYEV'in bu romanları "Sosyal ve Kültürel Meseleler" ile sınırlandırılıp incelenmiştir.

Tezde öncelikle Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatı hakkında ana hatları ile kısa bilgiler verilir. Ardından Elçin EFENDİYEV'in hayatı, edebi kişiliği ve eserleri tanıtılır. Daha sonra tezimizde "Mahmut ve Meryem", "Ak Deve" ve "Ölüm Hükmü" romanlarının muhtevası ve kısaca özetleri yer almaktadır.

Çalışmamızın özünü oluşturan romanlardaki sosyal ve kültürel meseleler önem sırasına göre yapılan araştırmalar ışığında incelenir. Böylece Azerbaycan edebiyatı hakkındaki çalışmalara bir yenisinin eklenmesi amaçlanmıştır.

ABSTRACT

The literature of Azerbaijan has a very historical importance in Turkish culture. This work of literature was prepared around issues taking place in novels of Elçin Efendiyev such on *Mahmut ve Meryem*, *Ak Deve*, *Ölüm Hükümü*.

Elçin Efendibeyev born on 13 th may,1943 is a very leading writer. *Mahmut ve Meryem*, *Ak Deve*, *Ölüm Hükümü* translated to Turkey Turkish are important pieces of literature dealing with hard ships of Azerbaijan Turks lived in Soviet Era. In order to understand the social condition of Azerbaijan Turks of that time, those novels of Elçin Efendiyev has been analyzed within social and cultural problems.

In the thesis firstly, brief information about the literature of Azerbaijan during Soviet Era was given with its outline. After that the life of Elçin Efendiyev her literal personality and her works were introduced. Then in our thesis you can find the content and brief summary of *Mahmut ve Meryem*, *Ak Deve*, *Ölüm Hükümü*.

Social and cultural events composing the heart of our thesis are handled with the help of searches held before. In this manner we aim to contribute a new addition to the works of Azerbaijan literature.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Elçin EFENDİYEV’in Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2016

Mehmet ÖZTÜRK

ÖNSÖZ

Türk edebiyatı, tarih boyunca çeşitli coğrafyalarda, farklı medeniyetlerin etkisiyle gelişmiş köklü bir edebiyattır. Bu köklü edebiyat içerisinde ‘Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatı’ kendi içinde yaşadığı sıkıntılar ve nitelikli yazarlarıyla son dönemde ülkemizde ilgi odağı olmuştur. Türkiye sınırları dışında gelişen Türklerin edebiyatına duyduğumuz merak bizi bu sahada araştırmaya yöneltmiştir.

Umumi Türk edebiyatının bir kolu olarak Azerbaycan edebiyatına duyduğumuz alaka sebebiyle evvela söz konusu coğrafyada varlık gösteren yazarlar araştırılmıştır. Türkiye Türkçesi başta olmak üzere eserleri birçok dile tercüme edilen Elçin Efendiyev, Azerbaycan edebiyatının son dönem yazarlarının önde gelen isimlerinden birisi olarak dikkatimizi çekmiştir.

Elçin Efendiyev, Azerbaycan’da eserlerin sosyalist realizmle üretildiği bir dönemde toplumsal ve kültürel meselelere sessiz kalmamıştır. Kaybolmaya yüz tutmuş toplumsal, insani ve ahlaki değerleri eserlerine yansıtarak toplumu bilinçlendirmeyi amaç edinmiştir. Romanlarında toplumsal ve kültürel meseleler konusunda çokça eleştiriler yapmış, bu meselelerdeki eksiklik, hata ve kusurları öne çıkararak Azerbaycan halkını bilinçlendirmeye ve uyandırmaya çalışmıştır. Yükseköğretim Kurumu’nun Yayın ve Dokümantasyon Dairesi Tez Merkezi kayıtlarına göre Elçin Efendiyev üzerine çalışmalar yapılmasına rağmen Elçin Efendiyev’in romanlarında işlediği sosyal ve kültürel meseleler üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Böyle bir araştırmanın olmaması tezimizin konusunu “Elçin Efendiyev’in romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler” e yöneltmiştir.

Bu çalışmanın gayesi, Azerbaycan edebiyatı sahasında kalem oynatmış Elçin Efendiyev’in eserlerini inceleyerek gerek onun ülkemizde daha çok tanınması ve istifade edilmesini sağlamak, gerekse de söz konusu sahaya ait bu eserlerin araştırılmasıyla Azerbaycan edebiyatına olan alakayı daha da artırmaktır.

Çalışmamızın “Birinci Bölüm”ünde söz konusu edebi saha ve yazarın daha iyi kavranması adına Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatının geçirdiği merhaleler ve yazarın konumu üzerinde durulmuş, birtakım değerlendirmelerle okuyucu konuya hazırlanmak istenmiştir.

“İkinci bölüm”de incelenen romanların geniş özetine yer verilmiştir. Romanların şahıs kadrosunu daha iyi tanımak ve üzerinde çalıştığımız konularla bağlantı kurmak adına romanların geniş özetleri sunulmuştur. Böylece romanların

geniş özeti araştırma kapsamındaki romanları okumayanlara bir ön bilgi oluşturacaktır.

“Üçüncü bölüm” araştırma konumuzun geçtiği asıl bölümdür. Sosyal ve kültürel meseleler aynı bölümde değerlendirilerek on iki başlıkta incelenmiştir. Bu başlıklar, Elçin Efendiyev’in romanlarında eleştirel bir tutum gözlemlenen konularla sınırlandırılmıştır.

“Sonuç” bölümünde Elçin Efendiyev’in hayatı, sanatı ve hikâyeleri üzerine yaptığımız çalışmayla ilgili genel bir değerlendirme yaptık. Bu değerlendirmeden yola çıkarak vardığımız kanaatleri ve yaptığımız tespitleri sunduk.

Çalışmamızın sonunda bulunan “Kaynaklar” kısmında ise inceleme ve değerlendirmelerimiz sırasında yararlandığımız kaynakları verdik.

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gsteren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ'a, bilgi ve tecrübesi ile lisansüstü öğrenim hayatımın tüm zorlu aşamalarında maddi manevi her yönden yardımcı olan, beni aydınlatan ve desteğini hiç eksik etmeyen, kendisini tanımaktan büyük onur duyduğum Doç. Dr. Ferhat KARABULUT'a, yüksek lisans eğitimim sırasında desteğini esirgemeyen ve arşivini benimle paylaşan Yrd. Doç. Dr. İrfan Murat YILDIRIM'a, çalışmalarım sırasında manevi desteğini her zaman hissettiğim Davut ŐAHİN'e, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme, çalışmalarım sırasında en büyük yardımcım olan biricik eşim Esra ÖZTÜRK'e yürekten teşekkür ederim.

Mehmet ÖZTÜRK
MANİSA / 2016

İÇİNDEKİLER

Özet.....	I
Abstract.....	II
Yemin Metni.....	III
Önsöz.....	IV
Teşekkür.....	VI
İçindekiler.....	VII
Kısaltmalar.....	IX
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. SOVYET DEVRİ AZERBAJYAN EDEBİYATI.....	4
1.2. ELÇİN EFENDİYEV'İN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	9
1.2.1. ELÇİN EFENDİYEV'İN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ.....	9
1.2.2. ELÇİN EFENDİYEV'İN ESERLERİ.....	18
1.2.2.1. Romanları.....	18
1.2.2.2. Hikâyeleri.....	18
1.2.2.3. Seçilmiş Eserleri.....	19
1.2.2.4. Senaryoları.....	19
1.2.2.5. Biyografileri.....	19
1.2.2.6. Tercümeleri.....	20
1.2.2.7. Türkiye Türkçesine Aktarılan Eserleri.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

2. İNCELENEN ROMANLARIN ÖZETİ.....	21
2.1. MAHMUT VE MERYEM.....	21
2.2. AK DEVE.....	29

2.3. ÖLÜM HÜKMÜ	36
-----------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOSYAL VE KÜLTÜREL MESELELER.....	43
3.1. SOVYET SİSTEMİNE BAKIŞ	43
3.2. AHLAKİ DEĞERLER VE OLUMLU, OLUMSUZ İNSAN İLİŞKİLERİ ...	59
3.3. EĞİTİM	69
3.4. ADALET	76
3.5. RÜŞVET VE İLTİMAS	87
3.6. AYDIN YAPISI	93
3.7. SAVAŞ	98
3.8. YOKSULLUK.....	102
3.9. FARKLI DİNLERE MENSUP KİŞİLER ARASINDAKİ AŞK	107
3.10. DİN	113
3.11. EDEBİYAT	127
3.12. DİL	137
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA.....	147

KISALTMALAR

- Age. : Adı geçen eser
Agm. : Adı geçen makale
Agt. : Adı geçen tez
Aktr. : Aktaran
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
ev. : Çeviren
s. : Sayfa
ss. : Sayfa sayıları
S. : Sayı
Yay. : Yayın/ Yayını
Hzr : Hazırlayan
Prof. : Profesör
Doc. : Doçent
Dr. : Doktor
Bk. : Bakınız
Ünv. : Üniversitesi
Der. : Dergisi

GİRİŞ

Alemdar Yalçın, 1920-1946 yılları arasında yazılan Türk romanlarını konuları ele alış şekillerine göre sosyal ve siyasal konuları esas alan romanlar, Anadolu romanları, tarihi romanlar ve aşk romanları olmak üzere dört ana grupta sınıflandırmıştır. Sosyal ve siyasal konuları ele alan romanlar insanı, aileyi ve çevreyi sosyal ve siyasal değişmeler içerisinde ele alarak işler. Bu tür romanlarda amaç sosyal ve siyasal konularda farkındalık oluşturmaktır.

Elçin Efendiyev'in romanlarında işlediği konuların sosyal ve kültürel meseleler etrafında birleştiği görülmektedir. Araştırmalarımız neticesinde Efendiyev'in romanları üzerinde bu meselelerin araştırılıp incelenmediğini tespit ettik. Buradan hareketle konumuzu "Elçin Efendiyev'in Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler" olarak belirledik.

Kuşkusuz sosyal ve kültürel mesele olarak ele alınabilecek pek çok konu mevcuttur. Ancak incelediğimiz romanlarda sıklıkla karşılaştığımız meseleler üzerinde yoğunlaşır. Tezimizin asıl bölümünü oluşturan sosyal ve kültürel meseleleri Sovyet sistemine bakış, ahlaki değerler ve olumlu-olumsuz insan ilişkileri, eğitim, adalet, rüşvet ve iltimas, aydın yapısı, savaş, yoksulluk, farklı dinlere mensup kişiler arasındaki aşk, din, edebiyat ve dil şeklinde sınırlandırıldı. Bu sınırlamanın ardından önem sırasına göre düzenleyerek çalışmamız oluşturulmuştur.

Kültürel meselelere dâhil edilen ölüm, yas tutma, yeme içme, Fatıha okuma, yemin etme, dua, selamlaşma gibi konular kültürel bir mesele değil kültürel bir konu olarak incelenen romanlarda karşılaşılar. Eserlerde eleştirel bir tutum alınmayan konulara değinmek çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı incelenen romanlarda toplumda bir problem olarak görülen konuların dışına çıkmamaya özen gösterilir.

Türk edebiyatında sosyal meseleler üzerine şimdiye kadar yapılmış birçok yüksek lisans ve doktora çalışması vardır. 1986 yılında Abdullah Tüylü, "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyal Meseleler" adlı yüksek lisans tezi; 1996 yılında Gıyasettin Aytaş, "Tanzimat Tiyatrosunda Sosyal Meseleler" adlı doktora tezi; 1997 yılında Hüseyin Gürbüz, "Milli Edebiyat Dönemi Hikâyelerinde Sosyal Meseleler" adlı yüksek lisans tezi; 2002 yılında Sezai Coşkun, "Tarık Buğra'nın Eserlerinde Sosyal Meseleler" adlı yüksek lisans tezi; 2007 yılında Abdulvahap Özer, "Bekir Yıldız'ın Hikâye ve Romanlarında Sosyal Meseleler" adlı yüksek lisans tezi; 2008 yılında Diler Uzun, "Adalet Ağaoğlu Romanlarında Sosyal Meseleler" adlı yüksek

lisans tezi; 2009 yılında Reyhan Elmas Keleş, “Sermet Muhtar Alus’un Eserlerinde Sosyal Meseleler” adlı doktora tezi; 2009 yılında Mehmet Güneş, “Aka Gündüz’ün Roman, Hikâye ve Tiyatrolarında Sosyal Meseleler (1909-1958)” adlı doktora tezi; 2010 yılında Mehmet Emin Purçak, “Azəri Yazar Necef Bey Vezirov’un (1854-1926) Tiyatro Eserlerinde Sosyal Meseleler” adlı yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Türk edebiyatında Elçin ve eserleri üzerine araştırmalar yapılmıştır. 2001 yılında Sedat Adıgüzel, “Elçin Efendiyev’in Romanları Üzerine Bir Çalışma – Oluşumsal Yapısalcı İnceleme” adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır. 2003 yılında Mustafa Tan, “Anlatıcılar Tipolojisi ve Elçin Efendiyev’in hikâyeleri üzerine bir inceleme” adlı yüksek lisans tezini; 2010 yılında Sinem Aksoy, “Elçin’in Povestlerinde Dil ve Üslup” adlı yüksek lisans tezini; 2012 yılında Çağrı Alper, “Elçin Efendiyev’in Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri” adlı yüksek lisans tezini; 2014 yılında Şaban Dağcı, “Elçin Efendiyev’in Mahmut ve Meryem adlı romanın morfolojik incelemesi: Azerbaycan Türkçesi” adlı yüksek lisans tezini yapmıştır. Biz bu tezlerden faydalanarak çalışmalarımıza temel oluşturmayı amaçladık.

Elçin Efendiyev’in Mahmut ve Meryem, Ak Deve ve Ölüm Hükmü romanlarındaki konular dış dünya ve toplumla ilgili meselelerdir. Biz bu ortak konuları sosyolojik ve kültürel yönden incelemeye çalıştık.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. İnsan sosyal ve kültürel bir canlı olarak yaşamını devam ettirir, çevresinden bağımsız olarak düşünülemez. Yazar yaşadığı dönemdeki edebiyat ortamından, sosyal ve kültürel atmosferden az ya da çok mutlaka etkilenir. Bu nedenle birinci bölümümüzde tezinin amaç, kapsam ve yöntem bakımından değerlendirilmesinin yapıldığı giriş kısmından sonra araştırmalarımıza temel oluşturması açısından “Sovyet dönemi Azerbaycan Edebiyatı” ve “Elçin Efendiyev’in hayatı, edebi kişiliği ve eserleri” hakkında bilgi verilmiştir. Böylece yazar hayatından yola çıkarak “*Mahmut ve Meryem*”, “*Ak Deve*” ve “*Ölüm Hükmü*” romanlarındaki sosyal ve kültürel meseleleri açıklamak kolaylaşacaktır.

İkinci bölümde incelediğimiz romanların muhtevasına yer verilmiştir. Araştırmamıza temel oluşturması, romanları okumayan bireylere bir temel oluşturarak sosyal ve kültürel meselelerde bahsedilen konuların daha iyi anlaşılması için *Mahmut ve Meryem*, *Ak Deve* ve *Ölüm Hükmü* romanlarının özetlerini vermek gerekli görülür.

Üçüncü bölümde incelediğimiz romanlarda karşımıza çıkan sosyal ve kültürel meseleler e yer verilir. İncelediğimiz sosyal ve kültürel meseleler her bir roman için

ayrı ayrı değerlendirilmemiş, belirlenen romanlarda ortak olan sosyal ve kültürel meseleler üzerinde durulmuştur.

Araştırmalarımız esas itibariyle “Mahmut ve Meryem”, “Ak Deve” ve “lm Hükmi” Türkiye Türkçesine aktarılan metinler üzerinden gerçekleşir. Romanların Azerbaycan Türkçesindeki metinleri üzerinden çalışmalarımızı yürütmek istememize rağmen orijinal metinlere ulaşmanın zorlukları ile karşılaştığ. Çalışmamızın ancak son dönemlerinde “Mahmut ve Meryem” ile “Ak Deve” romanlarının Azerbaycan Türkçesindeki metinlerine ulaşabildik. Çalışmalarımızı tamamlamak üzere olduğumuz için başladığımız gibi Türkiye Türkçesine aktarılan metinler üzerinden çalışmalarımıza devam ettik.

İnceleme yaptığımız romanlar Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesi gibi birbirine çok yakın iki şive arasında yapılmış olmasına rağmen çevirilerde bazı anlam farklılıkları olabilir. Çevirilerde kimi hatalar olabileceği ihtimalini göz ardı etmeksizin incelemelerimiz romanların Türkiye Türkçesindeki evirilerinde gerçekleştirilir ve alıntılarımızda imla ve noktalamaya müdahale edilmez.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. SOVYET DEVRİ AZERBAYCAN EDEBİYATI

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında başlayan Batı etkisindeki Azerbaycan Edebiyatı; Modern Azerbaycan Edebiyatı, Yeni Azerbaycan Edebiyatı, Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, Sovyet Azerbaycan Edebiyatı isimleriyle anılmaktadır. 1920'den sonra siyasi gelişmelere dayanılarak tasniflendirilen Sovyet Devri Azerbaycan Edebiyatı kendi içinde dönemlere ayrılır.

- 1- Teşekkül ve Sosyalizmle Mücadele Evresi (1917-1941)
- 2- Muharebe Devri (1940-1960)
- 3- Edebiyatta Yeni Merhale (1960-1970)
- 4- Muasır Edebiyat Anlayışı (1980 -)

olmak üzere kendi içinde dört ayrı dönemde değerlendirilmiştir.¹ Biz bu bölümümüzde dönemleri kesin çizgilerle ayırmayıp kuşak ve değişen sanat anlayışını dikkate alarak Sovyet Azerbaycan Edebiyatı'nı bir bütün olarak ele almaya çalışacağız.

27 Nisan 1920'de Bolşevik ordularının Azerbaycan'ı işgal etmesi önlenemez ve "Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti" kurulur.² 1920'den sonra yeni rejimle birlikte toplum hayatındaki değişmeler hız kazanmış, buna bağlı olarak da insanların dünyaya ve olaylara bakış tarzı değişmiştir. Toplum değişen rejime ayak uydurmaya çalışır. Değişen rejimle birlikte Azerbaycan yöneticileri de değişmeye başlamıştır. Azerbaycan Türkleri arka plana itilmiş; yönetimde Ruslar ve Azerbaycan'da yaşayan Ermeniler, yönetimi ele geçirmiştir. Baskıcı olan yeni rejim kendi anlayışının dışında olanlara hayat şansı tanımaz. 1936-1938 yıllarında Stalin'in yaptığı zulümler görülür. Böyle bir ortamda sanatta ve edebiyatta nitelikli eserler üretilemez. Sosyalist Azerbaycan Edebiyatı'nın sanat değeri taşıyan eserler üretebilmesi için uzun yıllara ihtiyacı olmuştur.³

Sovyet hâkimiyetinin 1935-1938 yılları tarihi suçlamalar, tutuklamalar yani "Represiya Devri" olarak geçer. Represiya yıllarında Azerbaycan aydınları sürgün ve katliamlarla karşı karşıya kalır. 1935 yılında başlayan suçlamalarda 74.000 aydın

¹Salih Okumuş, "Modern Azerbaycan Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19, Ankara 2002, s. 262.

²Nadir Devlet, *SSCB'deki Türkler Ağırıklı Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Ün. Yayınları No:475, İstanbul 1989, s. 128.

³Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994, s. 74.

hapsedilmiş, bir kısım aydın Sibiryaya başta olmak üzere çeşitli yerlere sürgüne gönderilmiştir. Ahmet Cavad, Almas Yıldırım, Hüseyin Cavid, Mikayıl Müşfik gibi aralarında önemli yazarların da bulunduğu 29.000 aydın musavatçı, Türk casusu, panislamist, pantürkist suçlamaları ile öldürülmüştür.⁴

Yazarlar cemiyete inkılâpçı bir gözle bakmaya zorlanmış, böylece kurulan yeni sisteme yeni bir edebiyat anlayışı kazandırılmak istenmiştir. Yeni edebiyat kurulurken de her zaman olduğu gibi eski hayat tarzına, eski sanat anlayışına karşı çıkmıştır. Sanatçılar “Sosyalist Realizmi” adı verilen resmi ideolojik görüşe uygun ürünler vermeye mecbur edilmiştir. Bunun sonucunda suni bir edebiyat ortamı oluşmuş, eserlerdeki kahramanlar birbirine benzemeye başlamıştır. Basit sloganlar, tek yanlı ideolojik görüş, güdümlü edebiyatın özellikleri haline gelmiştir. Azeri Edebiyatının amacı, Rus Edebiyatını örnek alıp bu doğrultuda eserler üretmek olarak değiştirilmiştir.⁵

XX. yüzyılın başlarında ilerici aydınların bir kısmı edebi ilerleyişin ve kültürel aktarımın Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde olduğu gibi devam edebileceğini düşünür. Aydınlarımızdan bazıları, Bolşevizm’in edebiyat ve demokrasiye dair beyanların halka yansıtıldığı gibi uygulamaya koyulacağı hevesine kapılmıştır. Bolşevizm’in sanat, edebiyat ve demokrasi samimiliğine inananlar daha ilk günlerde büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Hacı Kerim Sanılı, Ahmet Cevat gibi şairler bir müddet eserler vermeye devam eder. Ama yeni şartlarda ürettikleri eserler bağımsızlık anlayışından oldukça uzaktır.⁶

Sovyet döneminden önceki devirlerde eser üreten sanatçıların bir kısmı susmayı tercih eder. Bir kısmı, küçük bir vazife alıp bir kenara çekilir. Bir kısım yazarlar da istenilen güdümlü edebiyata dâhil olarak istenilen tarzda eserler üretmeye başlar. Hüseyin Cavit gibi bir kısım yazarlar da kendi bildiği yoldan gitmeye devam etmiştir. Sosyalist değerlere bağlı olarak yetişen genç sanatçılar güdümlü edebiyatı oluşturmak için emek harcamışlardır. Parti yöneticileri tarafından desteklenen bir kısım genç yazarlar, eski edebiyat ustalarını çeşitli sıfatlarla aşağılamış, iki kuşak arasında bir çatışma çıkmıştır.

---

⁴ Maarife Hacıyeva, *XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 1994, s. 46.

⁵ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994, s. 75.

⁶ Yaşar Karayev, “Yakın Dönem Azerbaycan Edebiyatı”, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, Aktaran: Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s. 359.

Siyasi ortam öyle bir hal almıştır ki yazarlar siyasi ve ideolojik zemin dışında yazı yazamaz duruma gelmiştir. Böyle bir ortamda yazarların kaçış noktası tarihi konular ve diğer ülkelerde cereyan eden olaylar olmuştur. Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin: Gızlar Bulağı, Gan İçinde; Cavid'in: Siyavüş, Azer, Topal Teymur; Cabbarlı'nın: Od Gelini, Nasreddin Şah; Abdullah Şaik'in: Nüşabe; Samed Vurgun'un: Vagif, Gız Gayası, Aslan Gayası, Zencinin Arzuları gibi eserleri buna örnektir. Abdurrahim Hakverdili, Cafer Cabbarlı, Celil Memmed Guluzade, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Abdullah Şaik gibi yazarlar ise kendi değerlerini korumaya çalışarak yeni gelişen edebiyata ayak uydurmaya çalışır. Bu anlayışla eserler ürettiler.⁷

Komünist Parti, yazar ve şairlere milli duyguları yasak etmiş, onları himayesi altına almıştır. Yasaklara ve sıkı devlet çemberine uyan yazarlar halkın gözünde değer kaybeder. Yasaklara dayanamayan, ima ile de olsa karşı çıkan yazarlar ya şehit edilir ya da intihara mecbur edilir. Komünist rejimi övmek zorunda kalan yahut haksızlıklar karşısında susun yazar ve şairler halkın nefret duygularıyla karşılaşır.⁸

1930-1940 yıllarında “Sosyalizmin Galebesi Uğrunda Mübarize Devri”; 1941-1945 yılları II. Dünya Savaşı; 1946'dan sonraki yıllar “Dinc Guruculuk Yılları” 1960-1980 yılları “Durgunluk Devri”; 1985-1990 yılları “Yeniden Kurma” devirleri olarak sıralanmıştır.⁹

İhtilal öncesi edebiyattan yeni Sovyet edebiyatına geçiş yavaş olmuş, 1917 öncesi edebi miras yaşatılmıştır. 1920'li yıllara gelindiğinde klasik edebiyatı yaşatmaya çalışanlar ile sosyalist gerçekçilik arasında ideolojik çatışmalar yaşanır. Azerbaycan Komünist Partisi, bu mücadelelere müdahale etme ihtiyacı hissetmiştir. 1928 yılında Kızıl Kalemler (genç kalemler proleter birliği) çalışmaları sonucunda yeni rejimin isteklerini yerine getiren güdümlü bir Sovyet edebiyatı görülmüştür.¹⁰

1928 yılında “Sevil”, 1930 yılında “Almaz”, 1931 yılında “1905 İlde”, 1932'de “Yaşar” ve 1933'te “Dönüş” piyeslerinin yazarı Cafer Cabbarlı'nın eserleri ile estetik gelenek radikal bir biçimde değişir. 1920-1930'lu yıllarda “Yeni Edebiyat” denilen dönemin ilk metodolojik ve estetik ürünleri görülmektedir. İlk örneklerde

⁷ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994, s. 75-76.

⁸ Ahmet Kabaklı, “20. Yüzyıl Azerbaycan Şiir”, *Türk Edebiyatı*, 14. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Cilt 5, İstanbul, 2008, s. 864.

⁹ Maarife Hacıyeva, *XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 1994, s. 115.

¹⁰ Ahmet Caferoğlu, “Azerbaycan Edebiyatı”, *Türk Dünyası Edebiyatı*, Haz. Halil Açıköz, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, Ankara 1991, s. 203.

insan ve dünya, şahsiyet ve cemiyet hakkındaki kavramlar yeni bir biçim ve anlam kazanmıştır. Çevreyi dikkate almadan yapılan bir şehirleşme, manevi değerlerin olmadığı bir medeniyet, makinalaşma, tezgâh, traktör, pamuk, kolhoz gibi unsurlar eserlere yerleşmeye başlamıştır.¹¹

1941-1946 II. Dünya Savaşı yıllarında konular savaş etrafında şekillenmiştir. Eserler, halka güven ve cesaret aşılama amacıyla kaleme alınmıştır. Yazarların çoğu savaşa genç yaşlarda bir asker olarak katılmıştır. Savaştan sonra, 1950-1960'lı yıllarda, savaş hatıralarından oluşan birçok eser ortaya koymuş bir kuşak yetişir. Yaşanmışlıktan gelen bir canlılıkla anlatılan bu eserlerde gerçek savaşın ne olduğu görülmektedir. Ancak ne var ki yazılan bu eserler tek yanlı bir bakış açısıyla ele alınmış, sosyalizm propagandası güdülmüştür. Savaş yıllarında edebiyat dünyasına atılmış ve 1946 yılından sonra Sovyet devri Azerbaycan nesrinin olgun örneklerini vermiş yazarlar vardır. Bu yazarlara Mirza İbrahimof (1911-1993), İlyas Efendiyev (1914-), Sabit Rehman (1910-1970), Enver Memmedhanlı (1913-1990), Süleyman Veliyev (1916-), İmran Gasimof (1918-1981) örnek verilebilir.¹²

Savaştan sonra Sovyet halkını ve sanatını yüceltme çabası yeniden hız kazanır. II. Dünya Savaşı ile başlayan rahatlama yerini yeniden baskıcı bir döneme bırakır. Aydınlar için suçlamalar, tutuklamalar yeniden yaşanır. 1953'te Stalin'in ölümüne kadar bu baskılar devam edecektir. Stalin'in ölümü ile birlikte siyaset anlayışı biraz yumuşamaya, 1960'lara doğru sisteme dair eleştiriler artmaya başlar. Bu yıllardan sonra zorba siyaset anlayışı çözülmeye, gevşemeye başlamıştır.¹³

Sovyetler Birliği Komünist Partisi XX. kurultayındaki siyasi ve ideolojik itiraflar, verilen peşin hükümler, baskı ve yasak kurbanları için ilan edilen hukuki, vicdani, ahlaki aklamalar Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem başlatmıştır. Aydınlar ve edebiyatçılar tarafından yıllarca özlemi çekilen böyle bir ortamın fırsatı kaçırılmayıp değerlendirilmiştir. 1960-1990 yıllarında Azerbaycan Edebiyatı, kırk yıldan farklı bir gelişim gösterir. Hâkim baskıcı rejimde başlayan yumuşama edebiyatta da kendini hissettirmiştir. Kırk yıldır bastırılan düşünceler edebi ürünlerde işlenir. Vicdan ve hakikat faktörü bir problem olarak sanat eserlerinde görülür. Bu dönemde oluşturulan edebi ürünler, doğrudan doğruya milli şuurun uyanışına hizmet

---

¹¹Yaşar Karayev, "Yakın Dönem Azerbaycan Edebiyatı", *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, Aktaran: Yavuz Akpınar, Ötügen Yayınları, İstanbul 1999, s. 366, 367.

¹²Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994, s. 77.

¹³Kübra Mutlu, *Adil Yakubov'un Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 6.

etmiştir. Şüphesiz her dönemde olduğu gibi bu dönemde resmi ideolojiyi savunan ve hizmet eden yazarlar da çıkmıştır. Ancak edebi iklimi belirleyen artık onlar değildir. Edebi gerçeklikten ziyade “sosyalist realizm” ile eser üreten yazarlar temizlenmeye başlanmıştır. Yazarlar milli ve evrensel değerlere yönelmiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak edebiyatta yeniliği savunan, felsefi içerikli estetik ürünler ortaya çıkmıştır.¹⁴

1960’lı yıllarda savaş ve siyasi kargaşa döneminde yaşamamış, iyi bir eğitim alarak ileri düzeyde Rusça bilen bir kuşak Azerbaycan edebiyatında yeni bir devir başlatmıştır. İdeolojik yaklaşımlardan uzak, Azerbaycan halkının hayatını realist anlayışla irdeleyen bu kuşak dünya edebiyatına Rusça eserler vererek açılmayı denemiştir. İkinci Dünya Savaşı’nı çok genç yaşlarda yaşamış ve 1960’lı yıllardan önce eserler vermiş bir kuşak görülür. Edebi faaliyetlerini sürdüren, 1970-1980 yıllarında eserleriyle kendini kabul ettirmiş İsmail Şihli, İsa Hüseyinof, Çingiz Hüseyinof, Hesen Seyitbeyli, Ezize Ceferzade, Hüseyin Abbaszade, Salam Gedirzade, Gülhüseyin Hüseyinof, Bayram Bayramof, Şiheli Gurbanof, Sabir Ehmedof gibi bir ara nesil edebi faaliyetleriyle Azerbaycan edebiyatına yeni bir soluk getirmiştir. Edebi konular savaştan sonraki sosyal meseleler, köy ve şehirlerdeki çalışma hayatı, insanların maddi ve manevi dünyası şeklinde değişim göstermiştir.¹⁵ Sosyalist Gerçekçiler, sanat kaygısından öte bir davayı gerçekleştirme kaygısı içinde eserlerini üretmiştir.¹⁶

1930’lu yıllarda doğmuş ve 1960’lı yıllardan sonra edebi faaliyetlerine başlamış 1970-1980’li yıllarda edebi değeri yüksek eserlerini oluşturmuş, çağdaş Sovyet hayatını eleştirmeye başlayan bir nesil yetişir. Bu nesil içinde kendini Azerbaycan edebiyatına ve dünya edebiyatına tanıtmayı başaran Anar Rızayev, Elçin Efendiyev, Mevlüt Süleymanlı, Sabir Azeri, İsi Melikzade, Yusif Samedoğlu, Ferman Kerimzade, Ekrem Eyllisli gibi önemli yazarlar çıkmıştır. Bu yazarlar iyi bir eğitim almış, Rus ve Batı edebiyatının eserlerini okuyarak edebiyatlarını inceleme imkânına sahip olmuştur. Kültürel unsurlar ile evrensel değerleri eserlerinde sentezlemeyi başarmışlardır. Ana dili Rusça olmayıp Sovyet insanını ve Sovyet cemiyetini Lenin’in dili ile anlatmaya çalışan yazarlar da çıkmıştır. Sovyet insanının

---

¹⁴Yaşar Karayev, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, Aktaran: Yavuz Akpınar, Ötügen Yayınları, İstanbul 1999, ss. 376-378.

¹⁵Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994, ss. 78-80.

¹⁶Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, 14. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Cilt 5, İstanbul, 2008, s. 287.

iç dünyasını, problemlerini, dünya görüşünü yansıtan iki kardeş Magsud İbrahimbeyof ve Rustem İbrahimbeyof eserlerini Rusça yazarak dikkatleri üzerine çeker.¹⁷

Altmışlı kuşakla birlikte insan konusu bedii edebiyata yeni bir problem olarak dâhil edilmiştir. Kendilerinden önceki kuşağın dikkatine mazhar olmayıp arka planda kalan konular ön plana çıkmıştır. Yazarlar; ferdi, ahlakı, manevi psikolojik derinliği, zamanı, devri, manevi gerçekliği doğrudan doğruya sistem ve yapı olarak değerlendirmeyip bu değerleri her şeyden önce vicdani ve ahlaki bir unsur olarak ele almıştır. Yeni kuşağın oluşturduğu karakteristik hâkim kahraman tipleri “Sovyet Adamı” kalıbı ve anlayışıyla hiçbir şekilde bağdaşmaz.¹⁸

1.2. ELÇİN EFENDİYEV’İN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.2.1. ELÇİN EFENDİYEV’İN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Azerbaycan edebiyatının önemli yazarlarından İlyas Efendiyev’in oğlu olan Elçin, 13 Mayıs 1943 yılında Bakü’de doğmuştur. 1950 yılında birinci sınıfa Bakü’de başlamıştır. Orta öğrenimini Bakü’de tamamlayan Elçin, 1960 yılında Bakü Devlet Üniversitesi’nin Filoloji Fakültesi’ne devam etmiştir. 1965 yılında fakülteyi bitirir ve Nizami Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nde yüksek lisansa başlar.

İlk hikâyesi olan “*O İnanırdı*” 1959 yılında Azerbaycan Gençleri adlı gazetede yayımlanır. İlk hikâye kitabı olan “*Bin Gecedan Biri*”, 1966 yılında Azerbaycan Devlet Neşriyatı tarafından basılmıştır. 1960’lı yıllardan itibaren destan, öykü, roman, eleştiri ve edebi makale türündeki eserleri yayımlanmaya başlar. Son dönem Azerbaycan nesrine damgasını vuran yazarlardan birisi olmayı başarır.¹⁹

Elçin Efendiyev, Azerbaycan dışında bir ülkeye ilk defa 1967 yılında seyahat etmiştir. Bu yolculuktan sonra Türkiye, ABD, Fransa, Almanya, Hollanda, Çin, Belçika, İsveç, İsviçre, Danimarka, Slovakya, İran, Gana, Suudi Arabistan, Romanya, Birleşik Arap Emirlikleri gibi pek çok ülkeyi gezmiş, bu ülkelerdeki

¹⁷ Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994, ss. 78-80.

¹⁸ Yaşar Karayev, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, Aktaran: Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s. 381.

¹⁹Orhan Söylemez, *Türk Dünyası Edebiyatları Roman-1*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 28, 29.

sempozyum ve konferanslara iştirak etmiştir. Gezdiği ülkelerin devlet başkanları ile resmi ilişkileri olmuştur.²⁰

1968 yılında Sovyetler Birliği Yazarlar Birliği'ne üye olur. Bir yıl sonra Nizami Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak işe başlar. 1970 yılında Azerbaycan Bedii Nesri Edebi Tenkidde (1945-1965) adlı doktora tezini savunur. 1971 yılında *Beş Kapiklik Motosiklet* adlı hikâyesi ilk kez İgor Zolutiskin tarafından Rusçaya tercüme edilir.²¹ Daha sonra çok sayıda hikâye ve makalesi Rusçaya çevrilerek gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Eserleri Türkiye Türkçesine aktarılmakla sınırlı kalmamış Farsça, Fransızca, İngilizce, Almanca, Slovakça, Bulgarca ve İspanyolcaya tercüme edilmiştir. Kitaplarının genel tirajı 5 milyondan fazladır.²²

1972 yılında Nizami Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün Edebiyat Nazariyesi şubesinde Baş İlmî İşçi, Nesimi Dilcilik ve Nizami Edebiyat Enstitülerinin birleştirilmiş müdafaa şubesinin ilmi kâtibi olur. 1975 Yılında Edebiyat ve İncenanat gazetesinin yayın heyeti üyeliğine seçilir.

Elçin Efendiyev, yazılarıyla pek çok ödül almıştır. 1973 yılında Azerbaycan Sovyet edebi eleştirisi hakkındaki makalesi *Durujsba Narodov*²³ dergisinde yılın en güzel makalesi ödülüne layık görülmüştür. 1975 yılında *Baladadaşın İlk Aşkı* adlı hikâye kitabı Rusçaya çevrilir. 1977 yılında *Talvar* hikâyesi Moskova'da *Smena* dergisinde yılın en iyi hikâyesi, 1979'da Ukrayna Cumhuriyeti'nden Fahri Ferman ödülünü almıştır. 1982'de Sovyetler Yazarlar Birliği, 1982'de Nedelya dergisi, 1983'te *Litaraturniya Gazeta* ve 1984'te yine *Smena* dergisi tarafından yazmış olduğu makale, eleştiri ve hikâyeleri çeşitli ödüllere layık görülmüştür. 1994 yılında Cengiz Aytmatov, Bella Ahmadulina, Yevgeni Yevtuşenko, Fazıl İskender, Bulat Ohudjava gibi yazarlarla birlikte *Literatür* gazetesi tarafından Özel Teşekkür Ödülü'ne layık görülmüştür.²⁴

1993 yılında Azerbaycan başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. 1998'de ülke dışındaki Azerbaycan Türkleri ile kültürel birliği sağlamak amacını güden Vatan Cemiyeti'nin başkanı olmuştur. Bu yıllarda Bakü Devlet Üniversitesi

²⁰Kerim Tahirov, *Azerbaycan'ın Görkemli Şahsiyetleri Elçin (Efendiyev Elçin İlyas Oğlu)* Bibliografya, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı 2013, s. 11.

²¹Kerim Tahirov, *Azerbaycan'ın Görkemli Şahsiyetleri Elçin (Efendiyev Elçin İlyas Oğlu)* Bibliografya, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı 2013, s. 12, 13.

²²Ali İhsan Kolcu, *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara 2004, s. 64.

²³Halkların Kardeşliği anlamına gelen bir dergidir.

²⁴Çağrı Alper, Elçin Efendiyev'in Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, s. 22, 23.

profesörü olarak görevini devam ettirmiştir. 2002 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'ni temsilen New-York'ta Birleşmiş Milletler teşkilatı toplantısına katılmıştır. 2003 yılında Türkiye Cumhuriyeti Yayın Araştırmaları Merkezi'nin Türk Devletleri ve Toplulukları Ödülü'ne layık görülmüş ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin en değerli ödülü olan İstiklal Madalyası ödülü ile şereflendirilmiştir.²⁵

Babasının ününden yararlanmayı uygun bulmayan Elçin, hiçbir zaman soyadını kullanmaz. Baba İlyas Efendiyev çok okuyan, klasik ve modern dünya edebiyatını yakından bilen bir yazardır. İlyas Efendiyev'in zengin kütüphanesi, Elçin Efendiyev'in edebiyatı sevmesinde etkili olmuştur.²⁶

*O kitablər mənim üçün, əslində, canlı məxluqlar kimi bir şey idi. Mən rəflərə düzülmüş o kitablara, xüsusən çoxcildliklərlə – Şekspir, Molyer, Tolstoy, Balzak, Stendal, Dikens, Dostoyevski... – fəxr edirdim və ona görə yox ki, baxın, bizdə belə kitablər var, ona görə ki, öz-özlüyündə belə kitablər var, necə ki, qardaşla fəxr edirsən, atayla, oğulla fəxr edirsən.*²⁷

Elçin Efendiyev, babasının şöhretine sığınarak bir değer kazandığını düşünmez. Ancak babası İlyas Efendiyev'den aldığı kültürel değerler, bilgi ve birikim, oluşturduğu kütüphanesinden istifade etmesi, Azerbaycan kültürünü ondan öğrenmesi Elçin Efendiyev'in yazarlığını şekillendirmiştir. Dünya edebiyatında tartışılmaz bir yere sahip olan Kırgız yazarımız Cengiz Aytmatov, Elçin ve Anar'ın babalarından etkilenip etkilenmedikleri mevzubahsindeki düşüncelerini şöyle açıklar: *Həm Elçin'in, həm də Anar'ın yaradıcılıq dünyalarının formalaşmasında Azərbaycan mənəvi mühitindən başqa, onların atalarının XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri Rəsul Rıza'nın, İlyas Əfəndiyev'in böyük rolu olmuşdur.*²⁸

Elçin, henüz edebi olgunluğa ulaşmadığı gençlik yıllarında milli edebiyatın önemini kavrayamaz. Edebi bir olgunluğa ulaştığı dönemlerde ise milli olunmadan beşeri olunmayacağını, sadece milliliğe kapanıp kalanların da cahil ve nâdan²⁹ olacağını belirtir. Çocukluk yıllarından itibaren edebiyat dünyası içindedir. Bir yandan ulusal edebiyatla ilgilenirken bir yandan da Rus ve Batı edebiyatını yakından takip etmiştir. Dünya edebiyatından okuduğu eserler geniş bir bilgi ve derin bir

²⁵Beybala Elesgerov, Elçin-60, Qapp-Poliqraf, Bakı, 2003, s. 11.

²⁶İldeniz Kurtulan, "Elçin Üzerine", Elçin Efendiyev, Mahmut ve Meryem, E yayınları, İstanbul 1993, s. 7-9.

²⁷Elçin, «Seçilmiş əsərləri» (10 Cildə), 1. 'cü Cild, «Çinar-Çap» Nəşriyyatı, Bakı 2005, s. 5.

²⁸Kerim Tahirov, *Elçin (Efendiyev Elçin İlyas Oğlu) Bibliografya*, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı 2013, s. 38.

²⁹Nâdan: 1. Bilgisiz, cahil. 2. Kaba, Terbiyesiz. Bk. Arif Hikmet Par, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Serhat Yayınları, İstanbul 1992.

kültürə sahib olmasını sağlamışdır. Konularını Azərbaycan toplumundan almasına rağmen bu kültürün sınırları içine kapanmamış, çağdaş Azərbaycan insanını çox yönlü ele almayı başaramışdır. Milli olan unsurlardan yola çıxarak evrensel dəyərləri yakalamayı başarmışdır.³⁰ Elçin Efendiyev, yine aynı yazısında alfabeyi erken yaşta öğrendiğini, dünyaca ünlü masalcıların eserlerini dikkatle okuduğunu söyler. Ancak edebi ürünlerini ne zaman ve nasıl yazdığını hatırlamadığını belirtir.

Mən əlifbanı çox erkən öyrənmişdim və Azərbaycan nağıllarını, eləcə də başqa xalqların, Andersenin, Qaufun, Pyerronun, Qrimm qardaşlarının, Yerşovun, Pavel Bajovun, Abdulla Şaiqin nağıllarını, başqa kitabları hələ birinci sinifə gedənə qədər özüm oxumuşdum. O kitabların, misal üçün «Saman dana», «Slavyan nağılları», «Tık-tık xanım» kimi kitabların çoxdan itib-batmış mən oxuduğum nəşrlərinin rəngi də, şəkilləri də, hətta adlarının yazılışları da mənim yaddaşımdadı, amma ilk yazımı nə vaxt yazmışam?– heç vəchlə yadıma sala bilmirəm.

Orası yaxşı yadımdadı ki, 5-6 yaşında həmişə atamın yazı mizinin üstündə olan ağ kağızlardan götürüb ortadan ikiyə bölürdüm və evdə heç kim olmayanda nağıllar (!), hekayələr (!) yazırdım.³¹

Ninesi, Victor Hugo ve Reşat Nuri gibi yazarları okuyarak elde ettiği kültürel birikimini Elçin'e aktarır, Elçin'i iyi bir edebiyatçı olma yolunda yüreklendirir. Elçin de ilk kalem ürünlerini ninesi Beqeyis Hanım'a okuyarak ilk onunla paylaşır.

Düşüncelerini diğer insanlarla da paylaşmayı amaç edinen Elçin, Hollanda, Danimarka, İsviçre, Fransa, İran, Çin, Amerika Birleşik Devletleri gibi kırktan fazla ülkeyi ziyaret etmiştir. Buralarda edebi görüşlerini açıklayan, siyasi düşüncelerini dile getiren, sempozyum ve konferanslara katılmıştır.

Elçin, edebiyatla uğraşmaya başladığı yıllarda hikâye türünde eserler vermiş, son yıllarda ise romana yönelmiştir. Onu dünya edebiyatına tanıtan hikâyeleri olmuştur. Azərbaycan hikâyeciliğinin önde gelen isimlerinden olan Elçin'in yazdığı senaryoların birçoğu beyaz perdeye aktarılmıştır.³²

Elçin'in filme aktarılan eserlerini aşağıda sıralanmıştır:

1. Rejisör Fikret Eliyev tarafından “Baladadaşın İlk Mehebbeti”,
2. Rejisör Arif Babayev tarafından “Arhadan Vurulan Zerbe”,
3. Rejisör Kamil Rüstembeyov tarafından “Men Gayıdacağım”,

³⁰Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994, s. 79.

³¹Elçin, «Seçilmiş əsərləri» (10 Cildə), 1. 'cü Cild, «Çinar-Çap» Nəşriyyatı, Bakı 2005, s. 3.

³²Zeynelabidin Makas, *Azərbaycan Çağdaş Hikâye Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları –Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi, Ankara 1991, s. 544.

4. Rejisör Oqtay Mirqasımov tarafından “Gümüüşü Furgon”,
5. Rejisör Tofiq Tağızade tarafından “Bağ Mövsümü”,
6. Rejisör Şahmar Ekber tarafından “Sahilsiz Gece”,
7. Rejisör Vaqıf Mustafayev tarafından “Milli Bomba”³³

1983 yılında ilk romanı olan *Mahmut ve Meryem*, 1985 yılında ikinci romanı *Ak Deve*, 1989 yılında *Ölüm Hükümü* romanı yayımlanır. 1988 yılında İldeniz Kurtulan Elçin ile Vatan Cemiyeti’nde tanışır. *Mahmut ve Meryem* romanının Türkiye Türkçesi’ne aktarılmasını bizzat kendisi ister. *Mahmut ve Meryem* romanı İldeniz Kurtulan tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak 1993 yılının Ekim ayında basılmıştır.³⁴

Elçin, edebiyat alanında sadece ürettiği eserlerle de yetinmeyip çeviriler de yapmıştır. Tercümeleleri edebi faaliyetlerinde önemli bir yer tutmuştur. Klasik Japon şiirinden *Nergizin Birce Leçeyi* adlı şiir kitabını, batılı yazarların hikâyelerinden oluşan *Nece Oldu Ki, Pyer Duş Meşhurlaşdı* kitaplarını, Moliere’den *Skabenin Kelekleri* ve *Jorj Danden, Yaxud Aldanmış Er* adlı komedyalarını tercüme etmiştir. Tercümeleleri okuyucular ve eleştirmenler tarafından büyük bir ilgi görmüştür.³⁵

Azerbaycan edebiyat tarihinde büyük bir yer tutmuş, önemli makam ve mevkilere gelmiş, kimi zaman bir sanatçı kişiliği, kimi zaman bir filozof kimliği, kimi zaman da bir devlet adamı kimliği ile ön plana çıkmış ve Azerbaycan’da milli edebiyatın oluşumunu sağlamış önemli yazarlar daima olmuştur. Mirza Feteli Axundzade ile XIX. yüzyılın başlarında edebi faaliyetler başlamıştır. Bu edebi faaliyetler, yeni tarihi şartlarda Ali Bey Hüseyinzade, Celil Memmedquluzade, 1930’lu yıllarda tamamen farklı bir tarihi koşullarda ise Samed Vurgun, Mirza İbrahimov, Mehdi Hüseyin, Resul Rıza gibi aydınların deneyimleri ile devam eder. Sosyalist realizmin başladığı XX. yüzyılın ortalarında milli edebiyatı destekleyen, milli değerlere bağlı kalarak eserler vermeye çalışan yazarlar olmuştur. Ancak tüm yaşananları kendi bünyesinde birleştirip yoğuran ve sosyal olaylara yeni bir bakış açısı getiren Elçin Efendiyev olmuştur.³⁶

³³ Beybala Elesgerov, Elçin-60, Qapp-Poliqraf, Bakı, 2003, s. 11.

³⁴ İldeniz Kurtulan, “Elçin Üzerine”, Mahmut ve Meryem, E yayınları, İstanbul 1993, s. 7.

³⁵ Beybala Elesgerov, Elçin-60, Qapp-Poliqraf, Bakı, 2003, s. 12.

³⁶ Sedat Adıgüzel, *Elçin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları*, Bengü Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2011, s. 68.

Elçin Efendiyev, eserlerinin büyük bir kısmını Sovyetler Birliği döneminde yazmıştır. Sovyet sisteminin edebiyat anlayışına zaman zaman ters düşen bir edebiyat anlayışı ile eserler veren Elçin Efendiyev, Sovyet ideolojisine hizmet etmektense Azerbaycan edebiyatına hizmet etmeyi amaçlamıştır. Eserlerinde Azerbaycan Türklerine özgür olma bilinci ve millet olma duygusu aşılamaya çalışmıştır. Romanlarında ve hikâyelerinde Azerbaycan Türklerinin yaşamları, hayat hikâyeleri, çektiği sıkıntılar, Sovyetler Birliği döneminde yaşanan zulümler bütün objektifliği ile okuyucuya sunulmuştur. Eserlerinde Azeri Türklerine mesajlarını simgeler yoluyla ve halk kültürüne ait unsurları kullanarak ulaştırmayı amaçlamıştır. Azerbaycan Türklerine ait kültürel unsurları çok iyi bilen Elçin, kültürel unsurlarını edebi eserlerine yerleştirirken büyük bir ustalık göstermiş; insanların bu kültürün bir parçası olduğunu hissettirmiştir.

Elçin'in eserlerinde halk kültürüne ait unsurlara bu kadar önem vermesinde babası İlyas Efendiyev'in ve ailesinin önemli bir etkisi vardır. Sovyet döneminde hâkim ideolojinin Azerbaycan Türklerine uyguladığı baskıyı göstermeye; milli duyarlılıkları ve doğruları gördüğü, bildiği gibi okuyucusuna aktarmaya çalışmıştır. Bahtiyar Vahapzade, Elçin'in *Ölüm Hükmü* romanını merakla okuduğunu; bu romanda anlatılanları, insanların işkencelere maruz kaldığı amansız ve korku verici yılları Elçin'in yaşamamasına rağmen inandırıcı ve doğal bir şekilde kaleme aldığına şaşırıldığını belirtir.³⁷

Kendisi ile aynı nesil sanatçılarından olan Anar Rızayev, Elçin'in yazdığı eserlerle Azerbaycan Edebiyatı'nı zenginleştirdiğini, yaptığı eleştiriler ile edebi ortamı şekillendirdiğini belirtir.

*Elçin ədəbiyyatımızın son 40-45 ildə ən görkəmli yaradıcılarından biri, eyni zamanda bu ədəbiyyatın ardıcıl araşdırıcısıdır. Söz sənətimizi həm yazdığı bədii əsərlərlə zənginləşdirən, həm də başqa yazıçılarımızın, o sıradan gənc qələm sahiblərinin yazılarını mütəmadi izləməsiylə, onları obyektiv və nüfuzlu dəyərləndirməsiylə seçilən ədəbiyyat adamıdır. Müxtəlif işlərdə çalışmasına rəğmən vaxt və imkan tapıb mətbuatı bu qədər diqqətlə izləməsi, Azərbaycanda, Rusiyada, Türkiyədə çıxan kitabları mütləq etməsi, dünya ədəbiyyatının həm klassik, həm də ən yeni örnəklərinə dəyişməz marağı Elçinin qibtə ediləcək özəlliyidir.*³⁸

³⁷Sedat Adıgüzel, *Elçin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları*, Bengü Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2011, s. 68-70.

³⁸Kerim Tahirov, Elçin (Efendiyev Elçin İlyas Oğlu) Bibliografya, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı 2013, s. 30, 31.

Elçin'in okuyucu tarafından sevilerek takip edildiğini gösteren en az üç teknik gösterge vardır. Bunlardan ilki yayınlanan kitaplarının tirajı ve sahnelenen eserlerinin sayısıdır. İkinci olarak onun hakkında yazılan ilmi eserler, makaleler, araştırmalar ve edebi tenkitlerdir. Son olarak onun dünya çapında büyük bir yazar olarak görüldüğünün kanıtı eserlerinin dünya dillerine tercümeleridir.³⁹

Edebiyata hikâyenin ardından povestle devam eden Elçin, 1982 yılında ilk roman denemesi olarak *Mahmut ve Meryem*'i yazmıştır. Bu eserde Elçin'in hikâyecilikten tam anlamıyla kopmadığını görmekteyiz. Mahmut ve Meryem'de yaşanan sosyal ve siyasal olayların yansıması görülmektedir. Mahmut ve Meryem romanının Kerem ile Aslı halk hikâyesini anımsattığı görülür. Ancak roman Mahmut ile Meryem arasında yaşanan aşk hikâyesinden ziyade romanın geçtiği yıllardaki taht mücadeleleri, devlet yönetimi, aile yaşamı, din, sosyal adalet gibi toplumsal konular üzerine temellendirilmiştir. Mahmut ve Meryem romanı Kerem ile Aslı halk hikâyesini anımsatsa da toplumsal konuların ağırlık kazanması nedeniyle Kerem ile Aslı halk hikâyesinden ayrılmaktadır.

Seksenli yıllar Azerbaycan Sovyet nesir tarihinde yani bir adım olmuş, realizm güçlenmiş ve yazarlar sosyal siyasal konulara değinerek gerçekliği edebi gerçeklik süzgecinden geçirerek halka anlatma gayesiyle eserlerinde işlemiştir. Romanlarında yer alan kahramanların iç dünyalarını tahlil etmekte, onların karmaşık düşünceleri yansıtılmakta, sosyal çevrede zamana ve dış dünyaya karşı olan tutumlarını vererek insan psikolojisini her yönüyle tahlil etmektedir.⁴⁰

Elçin Efendiyev sosyal ve siyasal konularda oluşturduğu kahramanları özenle seçerek eserlerinde işlemiştir. Devlet sistemini eleştirmek ve sistemdeki bozuklukları ortaya için eserlerinde yarattığı kahramanlar ile bağlantı kurularak okuyucuya sezdirmeye çalışmıştır. Ak Deve romanındaki Muhtar ve Fethullah Hatem; *Ölüm Hükmü* romanında Mir Cafer Bağirof, Abdul Gaffarzade ve tilki geldi mezarlığında çalışan görevliler, *Mahmut ve Meryem* romanında Bayandur Han, Ziyat Han ve Süleyman Paşa üzerinden yapılan eleştirilerle verilmek istenen mesajlar aslında sistem ve devlete karşı yapılan eleştirilerdir. Bu eleştiriler ve okuyucuya iletilmek istenen mesajlar sembollerle romanlarında yer alır. Örneğin: *Ak Deve* romanındaki Muhtar karakteri devleti temsil etmektedir. Çünkü Muhtar mahallede yaşayan ve

³⁹Kerim Tahirov, Elçin (Efendiyev Elçin İlyas Oğlu) Bibliografya, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı 2013, s. 5-7.

⁴⁰Çağrı Alper, Elçin Efendiyev'in Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, s. 30.

mahalleli olmayan tek kişidir. Muhtar, mahalledeki kişileri kontrol altında tutmak ve o mahallede yaşanan olaylara hâkim olmak amacıyla devlet tarafından yerleştirilmiş bir yöneticidir. Bu bakımdan Muhtar üzerinden yapılan eleştiri aslında sisteme ve devlete karşı yapılan eleştiridir.⁴¹

Bir buçuk tonluk bir kamyon olan “Polutorka”, Rus yapımı bir otomobil markası olan “GAZ-AA”, Rus yapımı bir otobüs ve yük kamyon markası olan “ZİS-16”, Muhtar’ın makam arabası olarak kullandığı kara “Emadin”, Sovyet sistemini ve sistemin oluşturduğu düzeni sembolize etmektedir.

Elçin Efendiyev’in her üç romanında benzer unsurlara rastlamak da mümkündür. Kültürel unsurları yansıtmak için kullandığı deli karakterleri *Ak Deve*, *Mahmut ve Meryem* romanlarında birbirine benzemektedir. *Ak Deve* romanında çeşitli halk hikâyeler anlatan Balakerim, Azerbaycan kültürüne ait unsurları üzerine yüklenmiştir. Çatlak İbrahim, Mahmut ile Meryem romanında Kırmızı Şalvarlı Adam’ın hikâyesinin anlatıldığı bölümde yer alan deli karakteridir. Mahmut ile Meryem romanının sonlarında ise Sofi aklını kaybederek Mahmut ile Meryem’in türbesini bekler. Balakerim’in, Çatlak İbrahim’in ve Sofi’nin üstlendiği görevler birbirine yakındır. İnsanlardaki kültürel ve dini inançlarının tamamen yok edilemeyeceğinin mesajları bu roman kahramanları üzerinden verilmektedir.

Elçin eserlerini oluştururken folklorik malzemedan sık sık yararlanmışır. *Kerem ile Aslı* halk hikâyesinin kurgusuna oturtulmuş olan *Mahmut ve Meryem*, folklorik öğeleri baştan sona bünyesinde barındırır. *Ak Deve*, romanda hikâyesi durmadan anımsatılan ölümün sembolü olarak kullanılan en dikkat çekici diğer öğedir. Dede Korkut sözleri, çocuk oyunları, maniler, atasözleri, tekerleme gibi halk edebiyatına ait öğelerin yansımaları eserlerinde sıklıkla yer almaktadır. Tabiatın korunmasıyla ilgili modern bir tavra işaret eden ağaç motifi de dikkat çekicidir. İbadullah için adak olarak dikilen dut ağacı bir nevi mahallenin sembolü olmuştur. Ancak bu dut ağacının annesiyle anlaşamayan, içki ve kumar düşkün İbadullah tarafından kesilmesi de eski kuşakla yeni kuşak arasındaki çatışmayı göstermektedir. Mahalle hayatı Türk kültürünü yansıtan folklorik öğelerle kurulmuş bir mekân olarak gösterilmiş ve yeni kurulan bir hayat tarzı ile çatıştığı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. *Ak Deve* romanında Bakü’nün geleneksel hayatını aksettiren, folklorik ve dini hayatı bütün canlılığı ile ele alan bir mahallesi, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve

---

⁴¹ Elçin, *Ak Deve*, s. 87.

sonrasıyla geleneksel hayat ile Sovyet devri arasında cereyan eden hayat tarzı aktarılmaya çalışılmıştır.⁴²

Ölüm Hükümü romanı, yazıldığı tarihin de etkisiyle Sovyet döneminde yaşanan ve bir zamanlar konuşulması bile yasak kabul edilen pek çok konu işlemekte, romanın geniş hacmi içerisinde modern romanın imkânlarından da yararlanarak sosyal ve kültürel meselelere dikkat çekmektedir. Ancak bunu yaparken her zamanki gibi sembollerden, rüyalardan, iç konuşmalardan yararlanarak ironik bir üslup kullanmaktadır. Kahramanlar olayın akışı içerisinde okuyucunun zihnine gerçekçi ve canlı bir şekilde yerleşmektedir.

Romanlarında kurgu içine yerleştirilen kahramanların her biri Azerbaycan toplumunda yaşayan canlı tiplerdir. Ölüm hükümü romanında Abdul Gaffarzade ile Mir Cafer Bağirof, ahlaksızlık ve yolsuzluğu kendisine ilke edinmiş kişileri temsil etmekteyken; Murat Yıldırım ve Hüsrev Muallim, dünyadaki bütün kötülöklere rağmen toplumda temiz kalabilmeye başarmış insanları temsil etmektedir. Mezarlıkta Kuran okuyarak para kazanmaya çalışan Molla Esedullah, Karatel, Sevil, Roza, Ali Asker Hoca gibi karakterler olumlu ve olumsuz özellikleriyle romanda tanıtılmaktadır.⁴³

Elçin Efendiyev, insanın iç âleminin tek düze olmadığına inanıp tek renkle bakmamıştır. Etkili bedii vurgular, kahramanların psikolojilerinde yoğunlaşmış; onların iyimser ruhunda ilk temastan itibaren okuyucu için cazibeli, sihirli bir âlem olmuştur. İnsana daha büyük bir dikkatle bakmak, onun duygu ve hareketlerini tek yönlü ele almamak, insanı mekanik bir robot gibi görmemek Elçin'i farklı kılmıştır. İnsanda gizli kalmış, tamamıyla ölmemiş manevi değerleri, adileşmemiş güzellikleri aramıştır.⁴⁴

---

⁴²Ali Duymaz, "Önsöz" Elçin Efendiyev, *Ak Deve*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, ss. 5-8.

⁴³Orhan Söylemez, *Türk Dünyası Edebiyatları Roman-1*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 31, 38.

⁴⁴Yaşar Karayev, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, Aktaran: Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s. 384.

1.2.2. ELÇİN EFENDİYEV'İN ESERLERİ ⁴⁵

1.2.2.1. Romanları

1. *Mahmut ve Meryem*,
Birinci Baskı, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1983.
İkinci Baskı, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1984.
2. *Ak Deve*,
Birinci Baskı, Yazıcı Neşriyatı, Bakü 1985.
3. *Ölüm Hükümü*,
Birinci Baskı, Yazıcı Yayınları, Bakü 1989.

1.2.2.2. Hikâyeleri

1. *Sos*, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1969.
2. *Gri- Turuncu*, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1973.
3. *Bu Dünyadan Katarlar Gider*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1974.
4. *Bir Görünüş Tarihçesi*, Azərneşr, Bakü 1977.
5. *Uzun Hikâyeler*, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1979.
6. *Günay, Yaçın, Nigar, Bir de Selim*; Gençlik Neşriyatı, Bakü 1979.
7. *Bülbülün Masalı*, Yazıcı Neşriyatı, Bakü 1983.
8. *Açık Pencere*, Azərneşr, Bakü 1984.
9. *Beş Dakika ve Edebiyet*, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1984.
10. *Bülbül*, Yazıcı Neşriyatı, Bakü 1987.
11. *Humayın Rüyası*, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1989.
12. *Ömrün Son Seheri*, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1993.
13. *Bin Gecedən Biri*, Azərneşr, Bakü 1996.

---

⁴⁵Bu bölümü oluştururken kullanılan kaynaklar: **1-** Sedat Adıgüzel, *Elçin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları*, Bengü Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2011, s. 70-77. **2-** Kerim Tahirov, Elçin (Efendiyev Elçin İlyas Oğlu) Bibliografya, Azərbycan Milli Kitabxanası, Bakı 2013, s.148-153. **3-** Şuşa'ya Sis Çöktü, Aktaran: İldeniz Kurtulan, Everest Yayınları, İstanbul 2000. **4-** *Aydınlık Geceler* (Seçilmiş Hikayeler), Aktaran: İmdat Avşar, Bengü Yayınları, Ankara 2011. **5-** *Sarı Gelin*, Aktaran: Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

1.2.2.3. Seçilmiş Eserleri

1. *Seçilmiş Eserleri*, 2 cilt, Azerineşr, Bakü 1987.
  1. Cilt: *Hikâyeler*,
  2. Cilt: *Romanlar*.

2. *Seçilmiş Eserleri*, 10 cilt, Çınar-Çap nəşriyyatı, Bakı 2005.
  1. Cilt: *Hikâyeler*.
  2. Cilt: *Povestler*.
  3. Cilt: *Küçük Povestler*.
  4. Cilt: *Piyesler, Romanlar (Mahmut ve Meryem, Ak Deve)*.
  5. Cilt: *Romanlar (Ölüm Hükümü, İlyas Efendiyev, Şahsiyeti ve Sanatı)*.
  6. Cilt: *Seyahat Notları, Denemeler ve Edebi Tenkitler*.
  7. Cilt: *Makaleler*.
  8. Cilt: *Makaleler, Monografiler*.
  9. Cilt: *Hatıralar, Edebi Eleştiriler*.
  10. Cilt: *Sohbetler*.

1.2.2.4. Senaryoları

1. *Yol Kasabadan Şehre Gidiyor*, Edebiyat ve İncesanat, 20 Nisan 1967
2. *Ok Gibi Bıçak*, Azerbaycan, 1976, No:5 s.118-170
3. *Aman Avcı Vurma Beni*, Qobustan, 1979, No:1, s. 75-85, No:2 s.5-25.
4. *Hükümdarın Talihi*, Azerbaycan, 2005, No:5, s. 17-68

1.2.2.5. Biyografileri

1. *Mehmet Emin Resulzade*, Şark-Garp Neşriyatı, Bakü 1999.
2. *Bestekârın Vatandaş Sözü (Üzeyir Hacıbeyov)*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1995.

1.2.2.6. Tercümelere

1. Maltz Albert, *Sırası Hicks* (Bir Perdelik Piyese), Bakü 1964.
2. Ş. Bitman, *Ecnebi* (Hikâye), Edebiyat ve İncenanat Gazetesi, Bakü 2 Mayıs 1977.
3. *Nergisin Biricik Başörtüsü*, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1979.
4. Molyer, *Jan-Batist* (komediler), Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1995.
5. *Nasıl Oldu ki, Pyer Düş Meşhur Oldu?*, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1982.
6. Edebiyat ve İncenanat gazetesinde, Azerbaycan Dergisi'nde yayınlanan onlarca hikâye, makale, ve şiir tercümelere rastlamaktayız.⁴⁶

1.2.2.7. Türkiye Türkçesine Aktarılan Eserleri

1. *Mahmut ve Meryem*;
Aktaran: İldeniz Kurtulan, E Yayınları, İstanbul 1993.
Aktaran: Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
2. *Ak Deve*, Aktaran: Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
3. *Ölüm Hükmü*;
Aktaran: Azad Ağaoğlu, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2007.
Aktaran: Azad Ağaoğlu, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.
4. *Gümüüş Beyazı Karavan*, Aktaran: Azad Ağaoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
5. *Şuşa Dağlarını Duman Bürüdü*, Aktaran: Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994.
İçindeki Hikâyeler: Tiren Picasso La Tour 1968, On Yılda Sonra, Baladadaşın İlk Aşk, Kış Masalı, Çardak, Şuşa Dağlarını Duman Bürüdü, Bülbülün Nağlı, Baladadaşın Dügün Hamamı, Ayakkabı, Hotel Bristol, Hüngürtü, Grilik İçinde İki Kişi, Paris'te Trafik Kazası.

⁴⁶ Diğer Çeviri Eserleri için Bk. Kerim Tahirov, Elçin (Efendiyev Elçin İlyas Oğlu) Bibliografya, Azerbaycan Milli Kitabxanası, Bakı 2013.

6. *Şuşa'ya Sis Çöktü*, Aktaran: İldeniz Kurtulan, Everest Yayınları, İstanbul 2000.

İçindeki Hikâyeler: Şuşa'ya Sis Çöktü, Bala Dadaşın İlk Sevgisi, Değişim, Ayakkabı, Kış Masalı, On Yıl Sonra.

7. *Aydınlık Geceler* (Seçilmiş Hikayeler), Aktaran: İmdat Avşar, Bengü Yayınları, Ankara 2011.

İçindeki Hikâyeler: Sarı Ceket, Tren Picasso La Tour, Zırh, Kırmızı Ayı Balası, On Yıl Sonra, İki Çal Papak ve Bir Kara Kepka'nın Hikâyesi, Sevda Renkleri, Baladadaşın İlk Aşkı, Günlerden Bir Gün, Şuşa'ya Duman Çöktü, Talvar, Kış Masalı, Bu Dünyadan Trenler Geçer, Bülbülün Masalı, Hotel Bristol, Aydınlık Geceler, Dünyanın En Bahtiyarı, Baladadaşın Toy Hamamı, Beş Kapiklik Motosiklet, Sis İçinde İki Nefer.

8. *Sarı Gelin*, Aktaran: Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

İçindeki Hikâyeler: Beş Dakika ve Ebediyet, Her Şey Geçip Gidiyor, Sarı Gelin, Aydınlık Geceler, Günlerin Bir Gününde, Bu Dünyada Katarlar Gider, Stalin'in Ölümü, Gökyüzünün Yıldızlı Vakitleri, Eşek Arabası, Gül Dedi Bülbüle(Bir Ziyafet Hakkında Hikâye).

İKİNCİ BÖLÜM

2. İNCELENEN ROMANLARIN ÖZETİ

2.1. MAHMUT VE MERYEM

Romandaki olaylar, 16. yüzyılda Safeviler döneminde Ziyat Han'ın hâkim olduğu Karabağ Beyliği'nde geçer. Ziyat Han, Gemer Banu ile evlidir. Mutlak otoritenin hâkim olduğu bu dönemde; han, bey, paşa gibi devlet yöneticileri çok eşlidir. Harem geleneğinin bulunduğu bu yüzyılda Ziyat Han, yaygın uygulamanın aksine tek eşliliği seçmiştir. Gözü Gemer Banu'dan başkasını görmeyen han, eşine olan sadakatini bozmamıştır. Birbirlerine sevgiyle bağlı Ziyat Han ve Gemer

Banu'nun çocukları olmaz. Hekimler bir çare bulamayınca, falcı ve büyücülere dahi başvurulur. Ancak çift, bir türlü çocuk sahibi olamaz.

Bu sırada, yanında sürekli tilki gezdiren ucube görünümlü dilsiz bir kişi saraya gelir. Yanındaki tilkinin olağanüstü niteliklere sahip olduğunu, her şeyi görüp bildiğini söyler. Çocuksuzluk meselesini çözebileceğini; ancak bazı şartları olduğunu belirtir. Ucube'ye göre Tilki, Gamer Banu ile yalnızken çözümü sadece ona anlatacak, bunun karşılığında da bir altın alacaktır.

Ziyat Han'ın sıkıntısını gidermek için çareler düşünen Tilki ile Ucube bir süre baş başa kalırlar. Bu sırada Ucube'nin dili çözülür ve Ziyat Han ile adamlarını odaya çağırır. Ziyat Han'a Gemer Banu'nun Göyçe Gölü'ne gidip üç gün yıkanmasını salık verir. Ardından Tilki'nin, derdi gidermek için çare açıklayacağını söyler. Söylenenleri yerine getiren Gemer Banu, Tilki ile baş başa kalır. Ancak Tilki'nin hareketlerinden korkarak telaşla odadan dışarı fırlar. Dilsiz Ucube, dışarıda bekleyenleri çağırarak onlara açıklamalarda bulunur. İnsan yavrusunun dokuz ayda doğduğunu Ziyat Han ile Gemer Banu'nun çocuğunun ise dokuz yılda doğacağını Tilkinin söylediğini belirtir.

Aradan uzun zaman geçince, bir ilkbahar mevsiminin sonunda İkizler burcunda dünyaya gelen küçük Mahmut, saray halkına büyük bir sevinç yaşatır. Şarkılar söylenir, gazel ve şiirler okunur.

Yavaş yavaş büyümekte olan Mahmut, Gence'ye getirilen genç bir şarkıcıyı saray ahaliyle birlikte dinlemiştir. Herkes neşelenirken Mahmut bu seste bir keder sezip hüzünlenir. Mahmut'un duygu ve düşünce bakımından sıradan insanlardan çok farklı olduğu görülür. Ziyat Han, artık oğlunun ok atmasını, ava çıkmasını, baş kesip can alan bir savaşı olmasını istemektedir. Kendisinden sonra devletin güçlü bir han tarafından yönetilmesini arzu etmektedir. Ancak Mahmut'un kendi beklentilerinden epey uzak olduğunu, hanlığı dirayetle yönetemeyeceğini düşünen Ziyat Han epeyce endişelidir.

Aradan bir zaman geçip Ziyat Han ölünce, Mahmut'un tahta çıkması için hazırlıklara başlanır. Ancak tahta Mahmut'un geçmesini istemeyen hısım ve akrabaları onu öldürmeyi planlamaktadır. Mahmut, kendi hanlığını bertaraf etmek isteyenlerin kurduğu kumpaslara karşı koyabilecek sert bir kişiliğe sahip değildir. Öyle ki, bir erkekten ziyade, kadın gibi yumuşak başlı, aşırı duygusal bir insandır. Doğaya âşık, karıncayı dahi incitmeyen zarif bir kişiliğe sahiptir. Mahmut;

Platon'un, Aristo'nun, İbni Sina'nın eserlerini derinlemesine incelemiştir. Ayrıca "Kelile ve Dimne", "Kabusname", "Gülistan" gibi klasikleri okumuştur.

Gemer Banu, oğlunun devlet yönetimindeki yumuşak tavrını, okuduğu kitaplara bağlayarak sarayda mumların erkenden söndürülmesini emreder. Mahmut, baharla birlikte kitaplardan artık vazgeçmiştir. Mahmut'un peşine adamlar takıp ondan gizlice haber alan Gemer Banu, Mahmut'un kızlara mahsus olan hassas bir duyarlılığa sahip olduğunu öğrenir. Mahmut'un yaşlılarından uzaklaşmasının, insanlara yabancılaşmasının, karşı cinsten uzak durmasının sebebinin kitaplara bağlayan Gemer Banu, sonraları Mahmut'u kitaplardan uzaklaştırmanın bir hata olduğunu düşünür. Tebriz'den yola çıkan kervanlar vasıtasıyla kitaplar getirtir. Din ulularına, hatta falcılara gitse de Mahmut'u kendi istediği doğrultuda değiştiremez. Gemer Banu, oğlunun diğer delikanlılara benzemesi için Erdebilli Seyid Ebdul Kasım adında gizemli güçleriyle ün salan birini getirtir. Erdebilli Seyid Ebdul Kasım, elma ağacında yetişip olgunlaşan bir armudu Mahmut'a yedirdikten sonra Mahmut'un iyileşeceğini iddia eder. Hâlbuki Mahmut'un bir hastalığı olmayıp kendine has duygu ve düşünce dünyası olduğunu çoğu kişi anlayamamaktadır.

Sarayda çok sıkılan Mahmut, Gence çayı kıyısındaki ovada dolaşmaya başlar. Bu gezintide Ak Keçi'nin peşinde koşturan Meryem'i görür. Kalbi heyecanla çarpmaya başlar. Gerçekte Mahmut ile Meryem ilk kez karşılaşmalarına rağmen adeta yıllardır tanışıyor gibidirler. Birbirlerinden hoşlanmaya başlamışlardır. Mahmut ile Meryem daha sonraki zamanlarda burada sık sık buluşarak birlikte vakit geçirirler. Evlilik hayalleri kuran gençler, beraber geçirdikleri zamanlarda çok mesutturlar.

Gence'de Mahmut'un Meryem'e sevdalandığı haberi halk arasında hızla yayılır. Hiç kimse buna inanmak istemez. Hatta bu haberin, tahtın tek varisi olan Mahmut'u güçlü göstermek amacıyla hazırlanan bir siyasi oyun olduğu dahi düşünülmektedir. Haber, Gemer Banu'ya ulaşınca önceleri bu gelişmeye sevinir. Mahmut'un bir kıza ilgi duyması ve adeta erkekliğini göstermesi hoşuna gitmiştir. Kızla konuşup onu tanımak isteyen Gemer Banu, bu ilişkinin bedelini 10 gümüş sikke olarak görür, oğlundan ayırmayı düşünür. Sofî, Gemer Banu'ya Mahmut'un bu kızla gönül eğlendirme niyetinde olmadığını söyler. Zira Mahmut, ne pahasına olursa olsun papazın kızıyla evlenmek düşüncesindedir. Gemer Banu'nun morali çok bozulmuştur. Bir keşiş kızı olan Meryem, farklı dine mensuptur. Gemer Banu, Meryem hakkında araştırmalar yaptırınca aslında onun sağlam karaktere sahip bir kız

olduğunu öğrenir. Buna rağmen Mahmut'un, bir Hıristiyan kızla evlenmesinin doğru olmayacağı kanaatindedir.

Gemer Banu, Mahmut'u Meryem'den uzaklaştırmak için türlü hilelere başvurur. Kendi eliyle seçtiği güzel bir cariyeyi baştan çıkarması için Mahmut'un koynuna gönderir. Ancak Mahmut'ta cariyeyi etkileyen tuhaf şeyler vardır. Gönderilme amacının dışına çıkan cariyeye, Mahmut ile beraber geçirdikleri zaman diliminde ondan kitap okumasını öğrenmiştir. Gemer Banu, cariyenin Mahmut'u baştan çıkarmak yerine ondan okuma yazma öğrendiğini duyunca çılgına döner ve cariyeyi öldürmek ister. Daha sonra fikir değiştirerek onu bağışlar. Bu kız Mahmut'a öyle vurulmuştur ki birkaç gün geçmeden kendi canına kıyar.

Papaz baba, kızı Meryem'de bir değişme ve tuhafılık olduğunu sezer. Eskiden hiçbir şeyini gizlemeyen, her derdini babasına anlatan Meryem, bu kez farklı bir tavır takınmaktadır. Meryem'in önemli bir derdi olduğunu tahmin eden papaz baba, Meryem'e değişen bu halinin sebebini sorar. Meryem de gülümseyip babasına Mahmut'u tanıyıp tanımadığını sorunca durum anlaşılır. Baba, Meryem'i Mahmut'a bağlayan şeyin geçici bir heves olmadığını fark eder. Ona göre Meryem; Müslüman ile değil, bir Hıristiyan ile evlenmelidir. Farklı dinlere mensup insanların asla evlenmemesi gerektiği düşüncesindedir. Baba, Meryem'i yalnız kutsal evde, kutsal pederin koruyacağına inanmaktadır.

O gece Gemer Banu ile Ziyat Han da Mahmut'un bir papaz kızına âşık olmasını tartışırlar. Gemer Banu, papazın inatçı ve zor bir adam olduğunu söyleyince, Ziyat Han, papaza boyun eğdireceğini, onu yola getireceğini iddia eder.

Papaz baba, benim kanımdan olan birisi Muhammet ümmetinden biriyle evlenemez der. Bir gece, Meryem'i zorla yanına alarak kutsal eve doğru yola çıkar. Mahmut, Sofi'ye gördüğü rüyayı anlatır. Rüyada bir fırtına koptuğunu, Meryem'in bu fırtınaya yakalandığını anlatır. Ardından perişan bir halde sarayın kapısından dışarı fırlar. Sofi de arkasından koşar. Meryem'in evine ulaştığında sabahın erken vaktinde ocağın yanmasına ve üstünde pişirilen kebaba şaşırır. Orada oturan kişiler Mahmut'un Ziyat Han'ın oğlu olduğunu anlayıp Mahmut'u kebabı yemeye davet ederler. Ancak Mahmut, ocağın yanında Ak Keçi'nin kesilmiş başını görür. Papazın kaçtığını öğrenen Ziyat Han, Bayındır Han'ı onu yakalaması için görevlendirir.

Papaz babanın asıl memleketi Erzurum'dur. Erzurum'daki sancak beyinden bir sene önce, Ziyat Han'a bir mektup gelmiştir. Süleyman Paşa, bütün Türkleri bir çatı altında toplamak istemektedir. Ancak Ziyat Han, onun mektubunu cevapsız

bırakır. Mahmut ile birlikte Sofi de Meryem’i aramaya çıkar. Ziyat Han, Mahmut ve Sofi’nin arkasından hafiyeler ve korumalar görevlendirmiş, hazinenin en değerli mücevherlerini Sofi’nin kuşağına sarıp saklamıştır. Yolculukları sırasında mektup yazarak Ziyat Han’ı gelişmelerden haberdar eden Sofi, yol boyunca asıl kimliklerini gizler.

Gence’den ayrıldıktan sonra hayatla ilgili çok şey öğrenen Mahmut, artık kendine ait yeni bir hayat felsefesi oluşturmaya başlamıştır. Yolculuk sırasında karşılaştığı bir çobana Genceli Nizami’nin “Leyla ile Mecnun” eserini anlatır. Çoban hikâyeyi dinledikten sonra “sevgi karnı tok insanların işidir” deyince bu cümle Mahmut’u tefekküre sürükler. Artık Mahmut, halkı yönetenlerin neden adil olmadığını, rızık meleği Mikail’in aç insanları neden doydurmadığını, peygamberlerin neden zorlu hayat şartlarında yaşadıklarını sorgulamaktadır.

Ziyat Han, saraya Ceyran isimli bir kız getirir. Görenlerin aklını başından alan Ceyran, Mahmut’u kendisine âşık etmekle görevlendirilmiştir. Böylece Meryem’e olan sevgisi son bulacaktır. Ziyat Han, Ceyran’a yapacağı bu görev karşılığında, Tebriz’de bir köşk ve mücevherler vaat eder. Ceyran ve Gısır Garı, Mahmut’un peşinden yola çıkarlar. Yanlarında Ceyran’a hizmet eden Seyis Cefer isimli birisi de vardır. Seyit Cefer, gizliden gizliye Ceyran’a âşiktir. Yetim ve öksüz olan Ceyran, henüz 14 yaşındayken tecavüze uğramış, etrafındaki insanlar tarafından dışlanıp aşağılanmıştır. Ardından 60 yaşındaki Muhtar Allahgulu, Ceyran’ı dağa kaldırarak tecavüz etmiş ve perişan halde bırakmıştır. Bu olaydan sonra Ceyran’ın hayata bakışı tamamen değişmiştir. Devletin üst düzey yöneticilerinden çok sayıda bey ve paşayı güzelliği ile baştan çıkarır. Onlarla birlikte olmanın karşılığında altın ve mücevher kazanır.

Ceyran, Mahmut ile bir pınar başında ilk defa göz göze gelir. Ancak Mahmut onun güzelliğini fark etmez bile. Sonra hazırladığı plan gereğince dereye çırlıçılak yıkanırken kendini Mahmut’a gösterir. Mahmut, kadına bakmaktan dahi utanır. Bu sırada Gısır Garı karşılıklarına çıkarak Mahmut’u Ceyran’ın çadırına davet eder. Mahmut, atını koşturup oradan uzaklaşırken Ceyran, sabaha dek uyuyamaz. Çıplak gösterisinin arsızlık olduğunu düşünerek vicdan muhasebesi yapmaktadır. Buna rağmen planını uygulamaktan geri durmayan Ceyran, Ziyat Han’ın ölüm haberi geldiğinde de Mahmut’u ayartmak için çareler düşünmektedir. Ziyat Han’ın adamları tek tek kervandan ayrılırken Seyis Cefer ve Ceyran Mahmut’un peşini bırakmazlar. Yeni fırsatlar bulmaya çalışan Ceyran tahtirevanın içerisinde Mahmut ile baş başa

kalmayı başarır ve onu koynuna almak ister. Ancak Mahmut tahtırevandan çıkarak bu ahlaksızlığa izin vermez. Ceyran, son olaydan sonra Mahmut'un peşini bırakır. Uşak ve halayıklarını çölün ortasında bırakarak kendisine âşık olan Seyis Cefer'in köyüne doğru yola çıkar.

Sofi ve Mahmut yolda ilerlerken gökyüzünde kara bir bulut görürler. Oraya vardıklarında leş kargası ve ak babaların bedensiz kelleleri didiklediklerini görürler. Bunlar İran'dan gelen kızılbaş savaşçıların bedensiz kelleleridir. Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim, 1514'te Çaldıran ovasında savaşa tutuşur. Yavuz Sultan Selim, savaşı kazanınca öldürülen kızılbaşların kellelerinden bir tepe oluşturmuştur. Mahmut, savaşın zalimliği ve acımasızlığını sessizce izler. Sofi, gördüğü bu vahşetten gözlerini ayıramaz. Sofi, bu vahşete dayanamayacağını düşünerek Mahmut'u oradan uzaklaştırır.

Sofi, Ziyat Han'a yazdığı son birkaç mektubuna cevap alamaz. Çünkü Gence'de de işler değişmiş, tahta Bayındır Bey geçmiştir. Bayındır Bey, Ziyat Han'ı öldürdüğü gecenin sabahında Ziyat Han'ın yardımcısı Mirza Salman'ı eşeğe bindirip sakalını da kestirip Gence'den kovdurur.

Meryem, Hz. İsa'nın resmine bakarak istavroz çıkarır. O gece bütün bedeniyle Mahmut'u düşünür. Papaz baba ve Meryem, epey zamandan beri kaçak hayatı yaşamaktadır. Baba'nın hedefi Kutsal Ev'e ulaşmaktır.

Mahmut, Meryem'i çok özlemiştir. Sofi başlangıçta bu yolculuğun küçük bir serüven olduğu kanaatindedir. Kendisinin sürekli buyruk altında başkasına hizmet için yaşadığını düşünür. Diğer yandan ise artık babasız kalmış olan Mahmut'a acımaktadır. Sofi, tefekküre dalarak kendi hayatını yeniden gözden geçirir. Âşık olduğu Ceyran'ın görüntüsü uzun süre Sofi'nin gözünün önünden gitmemiştir. Sofi, artık Mahmut'tan ayrılmaya karar verir. Mahmut'un haberdar olmadığı altınlardan kendi payına düşen kısmı ile bir saray yaptırıp orada güzel kadınlarla yaşamayı planlamaktadır. Kuşağındaki altınları çıkartıp ikiye bölen Sofi sonradan fikir değiştirerek uyumakta olan Mahmut'un payını da kendine alır. Bütün altın ve mücevherleri yanına alarak Mahmut'u kendi kaderine bırakıp gider. Mahmut ise Sofi'nin yaşadığı sıkıntılara dayanamayarak intihar ettiğini zannetmektedir.

Mahmut, yola çıktığından beri yalnızca Meryem'i değil, toplumun bütün sıkıntılarını kendine dert edinmiştir.

Bir gün kırmızı şalvarlı bir adamın, bir ihtiyarın elinden ekmeğini kaptığını görür. Ama bu kırmızı şalvarlı adamın derdinin ne olduğunu sonradan öğrenecektir.

Vaktiyle dünya cenneti diye adlandırılan bir yer vardır. Çalışkan ve hoş görülü bir halk burada yaşamaktadır.

Bu köyde yaşayan Azer ve Aysulu birbirini seven bir çifttir. İlk erkek çocukları dünyaya gelince Azer, ona on iki imamın ilki olan Hz. Ali'nin adını verir. Köy halkı geleneği uygulayarak kurban kesip eğlenir. Azer, ikinci oğluna Hasan, Üçüncüye Hüseyin, Dördüncüye Zeynel Abidin, Beşinciye Mehemmet Bağır, Altıncıya Cafer Sadık, Yedinciye Musa-yi Kazım adını verir. Çocuklar büyüdükçe köy halkı gerçekten onları imam sanmaktadır. Bunlar sıradan çocukken köy halkı bir mucize beklemektedir. Azer; sekizinci çocuğuna Rıza, dokuzuncu çocuğuna Mehemmet Tegi adını koyar. Köyde halkın değer vermediği Çatlak İbrahim isimli birisi vardır. Bir gün Çatlak İbrahim'e gaipten sesler gelir. İbrahim, yakında Azer'in evinde on ikinci imam Mehdi'nin ortaya çıkacağını söyler. Çatlak İbrahim bunları köy halkına anlatırken ansızın yere yıkılır, oracıkta can verir. Köy halkı artık Mehdi'nin geleceği günü beklemeye başlamıştır.

Azer, onuncu oğluna Ali Enneği, on birincisine Hasan Esgeri adını verir. Bu gelişmeler üzerine köy halkında artık değişmeler başlamış; verim azalmış, açlık ve kıtlık baş göstermiştir. Çatlak İbrahim'in mezarı yatır olurken köy halkı Mehdi'nin yolunu gözlemeye başlar. On ikinci çocuğuna hamile olan Aysulu, Azer'in tarlada olduğu bir gün doğum yapar. Halk heyecanla Azer'in evini çevirir. Ancak beklenen çocuk oğlan değil kızdır. Halk gerçekte kendilerinin uydurup yine kendilerinin inandığı bu hikâyenin sorumlusunun bebek olduğunu düşünüp onu öldürürler. Öfkeleri dinmeyen ahali, daha sonra Azer'in diğer oğullarını öldürürler. Aysulu, bu acıya dayanamayarak intihar eder. Döndüğünde yaşanan bu vahşeti gören Azer, oğullarının ve eşinin mezarlarını hazırladıktan sonra köyü terk eder.

Mahmut, Erzurum dağlarına doğru giden bir araba yoluna girmişken karanlık olunca yolunu şaşırmıştır. Sonunda yanındakiyle birlikte cemaate ulaşmayı başarırlar. Çıplak ayaklı adam ve onun gibilerinin cemaat diye adlandırdıkları insanlar, haklı ya da haksız çeşitli sıkıntılar içinde olan insanlardır. Bunlar arasında hırsız ve eşkıyalar da vardır. Cemaatin içindeki kişiler aç ve sefil bir haldedir.

Cemaat içinden Köle Mehemmet, Kollukçu Zafer adlı kişinin düzenlediği oyunu kazanıp kölelikten böylece kurtulmuştur. Oyun ise şöyledir. Bir köle, en yakın köle arkadaşı ile öldüresiye dövüşürse ve ölümcül savaşı kazanırsa cebine bir miktar para konularak kölelikten azat edilmektedir. Köle Mehemmet, o günkü oyunda yakın arkadaşı Köle Ahmet'i gafil avlayarak elini kolunu bağlar. Türlü eziyetlerle

arkadaşını yakarak öldürür. Köle Mehemmet, cebinde bir miktar para ile azat edilir. Bu canice olaydan sonra yurdunda barınamayarak cemaate katılır.

Yine Cemaat içinde dönemin kadısının verdiği görevleri yerine getiren Cellât Kazım adında biri vardır. Verdiği son görevi yerine getirmeyince aynı kadı Cellât Kazım'ın kulaklarını ve burnunu kestirip zindana attırır. Zindandayken felsefî şiirler yazmaya başlar. Bir yolunu bulup cemaate katılan Kazım, kendisini Hz. Mikail'in zindandan kaçırdığını iddia etmektedir.

Kör, topal, cüzzamlı, frengili gibi kişilerden oluşan Sümsükler isimli bir topluluk vardır. Bu topluluk halk tarafından dışlanmaktadır. Sümsükler, Cemaatin artıklarıyla geçinmektedir. Gözlerini bu sefaletten alamayan Mahmut, yolculuğa çıktığından beri gerçek dünyanın çok farklı olduğunu kavramıştır.

Cemaat içinden Gudubet Mahmut isimli birisi, Mahmut'un gerçek kimliğini öğrenmek ister. Mahmut, içerisinde türlü olağanüstü olayların bulunduğu bir av hikâyesi uydurur.

Mahmut, ikilemler içindedir. Ailesi ile ülkenin diğer insanları arasında bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Bu arada Mahmut, Erzurumlu Süleyman Paşa'nın atlıları tarafından saraya götürülmüştür. Süleyman Paşa, Ziyat Han'ın öldürüldüğünü, yerine Sultan Selim yanlısı Bayındır Bey'in geldiğini anlatır. Süleyman Paşa, diğer taraftan Meryem ve Papaz babasını da yakalatıp saraya getirir.

Süleyman Paşa, Mahmut ile Meryem'in düğün şenliklerini başlatır. Baba, Kutsal evden getirdiği elbiseyi Meryem'in annesinden hatıra olduğunu söyleyerek bunun gelinlik olarak kullanılmasını ister. Meryem, üzerine giydiğinde elbise, değerli taşlardan oluşan bir gelinliğe dönüşür

Bir araya gelen Mahmut ile Meryem odada kucaklaşırlar. Mahmut, gelinliğin ilk dört düğmesini açar. Ancak Meryem'in üzerindeki elbisenin düğmeleri kendiliğinden teker teker kapanır. Mahmut tekrar açar düğmeler yeniden kapanır. Meryem Mahmut'tan yırtmasını istemiştir ancak elbise yırtılmaz da. Mahmut o yılan derisi gibi soğuk elbiseden Meryem'i çıkartamaz. Onu ısıtmak için Meryem'i sarıp sarmalar, kucağına basar. Bu arada Mahmut ile Meryem tutuşup yanarlar. Saray adamları su getirip söndürünceye kadar iki sevgiliden geriye bir avuç kül kalmıştır. Papaz Baba, bağırarak karanlığın içerisinde uzaklaşır.

Süleyman Paşa, bu iki avuç külü gömdürüp türbe yaptırmıştır. Yaşlı bir adam bu türbenin bekçiliğini yapmaktadır. Tahtırevan içinde gelen siyah kıyafetli bir kadın, yaşlı adama altın sikke ve yiyecek verir. Ceyran adlı bu kadın, kaçıp gittiği

seyisin köyünde yalnızca üç ay kalmıştır. Sonra oradan da kaçarak yıllar içinde vücudunu sata sata hatırı sayılır bir servet edinmiştir. Artık yaşlanmış olan Ceyran, pörsümüş vücudunun görünmesini istememektedir. Türbenin bekçisi ise, zamanında görkemli bir köşke yerleşmiş, döneminin en güzel kadınlarıyla birlikte olmuş ancak aradığı mutluluğu bulamamış Sofi'dir.

Sofi, Mahmut'un izini sürmeye başlamıştır. Erzurum'a gelerek o günden beri Mahmut ile Meryem'in türbesini beklemektedir. Halk arasında Sofi'nin çok uzun süre yaşadığına inanılmaktadır. O öldüğü gün, olağan üstü bir olaylar yaşanmıştır. Erzurum'da Mecevir deresi denilen yerde yaz mevsiminde birden fırtına kopar. Dere orta yerinden yarılmış, Sofi'de bu yarığın içinde kalmıştır. Bölge insanlarının ifadesine göre, bazen bu eski türbenin önünde bir saz belirir ve kendiliğinden çalar. Derler ki bu saz halk aşığı Sazlı Abdulla'nın sazıdır.

2.2. AK DEVE

Aliekber son iki yıldan beri haftada bir hanımı Esmer'le mezarlığa gitmektedir. Ziyaretlerin birinde bir grup insan görür. Bunlar, annelerinin mezarının başında bekleyen kocamış Cafer, Adil, Abdülali, Koca, Cebrail, Ağarahim isimli kardeşlerdir. Aliekber komşuları olan bu altı kişiyi görünce gözlerinin önünde eski hatıraları canlanmaya başlar. Bu hatıralar, Ak Deve romanının temelini oluşturur.

Aliekber'in babası mahallede Kondüktör Ağa Kerim ismiyle tanınmaktadır. Aliekber doğduğundan beri babası uzun yol trenlerinde sürekli seferdedir. Ailesi, Ağa Kerim henüz çocuk iken Güney Azerbaycan'dan Bakü'ye göç etmiş, baba petrol sahasında çalışmaya başlamıştır. Bir süre sonra baba bir petrol kuyusunda iş kazası sonucu hayatını kaybedince, Ağa Kerim Bakü'de yetim kalır. Suna'yla evlendiğinden beri Bakü'deki bu kenar mahallede yaşamaktadır.

Ağa Kerim'in çocukluk arkadaşı Fethullah Hatem o dönemde meşhur bir şairdir. Gazete ve dergilerde boy boy fotoğrafları çıkmaktadır. Mahallenin üst tarafında oturan Settar Masum adında bir yazar daha vardır. Fethullah Hatem, aynı zamanda öğretmenlik yapan Settar Masum'u mahkemede hükümetin aleyhinde faaliyette bulunduğu iddiasıyla suçlamıştır.

Gözünde ailesine ait hatıralar canlanan Aliekber, babasının her sefer dönüşünde evde bir bayram havası yaşandığını hatırlamaktadır. Annesi o gün evi

temizler ve babasının en sevdiği yemek olan Bozbaş'ı pişirir. Sonrasında ise karşısına geçer ve beyinin Bozbaş'ı yemesini seyrederek. Anne babası bir kere bile yanında birbirini öpmemiş, annesi babasının karşısına geçip birlikte yemek yememişlerdir.

Aliekber'in evlerinin avlusunun ortasında bir su vanası vardır. Cafer, Adil, Abdülali, Cebrail, Ağarahim yardımlaşarak avluda küçük bir havuz yapmış, yazın bunaltıcı vakitlerinde burada serinlemeye çalışmışlardır. Komşu çocukları, Suna'nın evde bulunmadığı zamanlarda avluda buluşup havuza girerler. Suna eve döndüğünde ise çocuklar büyük bir edeple avluyu terk ederler. Bakü'deki Sovyet döneminin tipik örneklerinden olan bu fakir kenar mahallede enstitüye devam eden tek kişi Koca'dır. Sürekli ders çalışıp kitap okuyan Koca, mahallede çalışma masasına sahip tek kişidir. Çalışma masasında bazen kitaplar, bazen de insan kemikleri bulunmaktadır.

Mahallenin gurur kaynağı olarak görülen Koca, Aliekber'e örnek gösterilir. Aliekber'in de büyüyünce Koca gibi olması öğütlenir. Cebrail avlunun bir köşesine kümes yaparak burada güvercin besler. Mahalledeki çocuklar heyecanla Cebrail'in güvercinleri uçurmasını beklerler.

İbadullah mahallenin diğer sakinlerinden Emine Teyze'nin oğludur. Bir Ermeni'yle evlenip mahalleden gitmiştir. Bakü'nün uzak semtlerinden birinde eşinin evinde yaşamaktadır. Alkol bağımlısı olan İbadullah, Emine Teyze'yi sürekli rahatsız eder. Ondan babasından kalan paraları ister. Mahallede zaman zaman Emine Teyze'nin çılgınlıkları duyulur. Komşular, Emine Teyze'yi İbadullah'ın şiddetinden kurtarıırken bir yandan da ona lanetler okurlar. İbadullah'ın geldiği bir gün yine içerden Emine Teyze'nin çılgınlıkları duyulur. Hanım Teyze altı oğluyla birlikte kapı önüne gelerek İbadullah'ın mahalleyi terk etmesini, annesini tacizleri bırakmasını söyler. İbadullah da oradan küfürler savurarak uzaklaşır.

Mahalledeki karadut ağacına İbadullah'ın ağacı denilmektedir. İbadullah'ın babası Faytoncu Hamidullah ve Emine Teyze, çok istemelerine rağmen uzun süre çocuk sahibi olamazlar. İbadullah doğduğu zaman o karadutu adak olarak mahalleye dikerler. Faytoncu Hamidullah ölür, Emine Teyze'nin gözleri görmez olur, İbadullah büyüyüp hayırsız çıkar. Emine Teyze evini kiracı talebelere verir. Mahaleli Emine Teyze'ye yemek götürüp yardım ederler. İbadullah'ın eve gelip de evi birbirine kattığı zamanlarda talebeler de İbadullah'ın korkusundan ortalıkta görünmezler.

Balakerim mahallenin delisidir. Sırtında daima giydiği sarı ceket, kolunun altında ise kavalı bulunur. Balakerim, geceleri Sarı Hamam'ın avlusunda gündüzleri

ise kırdada bayırdada dolaşırdı, mahallede ihtiyaçı olanlara yardım eder. Dut ağacının altında kaval çalarken Ak Deve hakkında çeşitli rivayetler anlatır. Mahallenin çocukları onun etrafını sararak anlattıklarını hayran hayran dinler. Balakerim'in anlattığına göre ölen kişiler Ak Deve tarafından götürölmektedir. Kimi öbür dünyaya götürmek isterse gece gelip onun kapısı önünde yatar ve sonsuz yolculuğa Ak deve'yle çıkılır. Balakerim Ak Deve'nin üstündeki adamlardan da bahseder. Aliekber bu hikâyeyi duyduğundan beri sevdiklerinden kimsenin kapısı önünde Ak Deve'nin yatmasını istemez.

Mahallenin çocuklarının eline biraz para geçince Meyrankulu Emmi'nin sattığı horoz şekeri, çiledi, şumagederler ve teneke suyun içindeki sakızlardan satın alırlardı. Meyrankulu Emmi'nin İbrahim adında şair bir oğlu vardır. Onun mısraları mahalle gençlerinin dilinden düşmez.

Settar Masum, İbrahim'in şiiri okununca sonunu ezberden söyler ve İbrahim'in şiirlerinin eskiden yaşamış şairlere ait olduğunu belirtir. Mahalleli tarafından İbrahim'in bu şiiri Şevket adında bir hanım için yazdığı söylenir. Babası erkenden vefat etmiş olan Şevket, yalnız yaşamaktadır. Anlatılanlara göre Şevket'i arayıp sormayan bir ağabeyi vardır. Zira Şevket evli bir adama kaçmış, bir süre sonra adam bilinmeyen bir sebeple onu kovmuştur. Tatlı fabrikasında çalışan Şevket, sürekli kapısının önünde oturur. Çekirdek yiyerek kahkahayla güler, gelen geçenle selamlaşır. Onun bu rahat tavırları mahalle kadınları tarafından hoş karşılanmaz.

Mahallede ara yolun önünde Cafer, Adil, Abdülali ve Cebrail'in arabaları sıra sıra dizilir. Onların işleriyle hem anneleri Hanım Teyze, hem de mahalleli övünmektedir. Hanım Teyze'nin çocukları içerisinde sadece Koca'nın arabası yoktur. Aliekber altı kardeş içerisinde en çok Koca'yla vakit geçirmekte ve onu kendisine daha yakın hissetmektedir. Koca Aliekber'i bir gün sirke götürür. Aliekber hayatında sinema dışında tiyatroya, sirke gitmemiştir. Sirkte mahallenin kızlarından Adile'yi gören Aliekber, Koca'yla bakışıklarını fark eder. Yukarı mahallenin gençlerinin "Saçlı Kız" diye çağırdıkları Adile, mahallenin en güzel kızlarındanır. Adile ile Koca birbirlerini sevmektedir. Koca ile Adile sirkte Aliekber aracılığıyla mektup alış verişinde bulunurlar. Oysa Hanım Teyze, Adile'den pek hoşlanmamaktadır.

Hanım Teyze'nin Abuzer adında bir kardeşi vardır. Abuzer Adile'nin annesi Fatma Teyze'yi sever; ancak Fatma Teyze Ebulfeth'i seçer. Fatma'nın kendisini eş olarak seçmemesine çok içeren Abuzer verem olur ve ölür. Bu olaydan sonra

Hanım Teyze, Fatma Teyze'nin ailesine karşı kin besler ve onlarla görüşmez. Adile'yle Koca'nın birbirlerini sevmeleri Aliekber'e göre Balakerim'in anlattığı o sihirli hikayelere benzer. Balakerim onları Romeo ve Juliet'e benzeter. Romeo ve Juliet gibi birbirlerini sever ancak aileleri kavuşmalarına izin vermez. Sirkte gösteri bitince Adile'yle Hanım Teyze karşılaşır. Hanım Teyze sinirli bir şekilde Adile'ye bakarak Koca'yı bırakmasını söyler.

2. Dünya Savaşı başlamadan önce Ağa Kerim sefere çıktığında evde erkek olmadığı için kadınlar onların evinde toplanırlar. Nevruz Bayramı öncesinde kendi ununu, yağını, erzağını alıp bayram için yardımlaşarak hazırlık yaparlar. Kadınlar yemekleri yaparlarken bir taraftan da sohbet ederler.

Muhtar o mahallenin insanı değildir. Hükümetin ona verdiği üç katlı evde oturur, her sabah işe gösterişli bir araba ile gider. Mahallelinin hiçbirinin evinde telefon yokken Muhtar'ın evinde vardır. Muhtar mahalle üzerinde zorbaca bir hâkimiyet kurmaya çalışmaktadır. Mahalleli tarafından Muhtar ve Şevket arasında yasak bir ilişki olduğu dedikodusu yayılmaya başlamıştır.

Mahalleye Muhtarın, Hanım Teyze'nin oğlunu yakalattığı haberi yayılır. Abdülali'nin suçu polutorkasıyla işe giderken Muhtar'ın otomobiline çamur sıçratmasıdır. Sırf bu nedenle Muhtar, Abdülali'yi yakalattır. Hasanağa Emmi, Azizağa Emmi ve mahallenin kadınları Muhtar'ın bu davranışını kınarlar. Muhtar'ın bu tür haksız uygulamalarla mahallenin huzurunu bozacağını düşünmektedirler. Hanım Teyze, sokak ortasında Muhtar'ın karşısına geçip oğlunu serbest bırakmasını ister; ancak Muhtar diğer çocuğunu da tutuklatacağını söyleyerek onu tehdit eder. Hanım Teyze, Muhtar'ın yakasına yapışıp arabanın içerisinden çekip çıkartır. Mahalle halkı önünde Muhtar'ı rezil ederek ona haddini bildirir.

Hanım Teyze, Muhtar'ı şikayet etmek için üst düzey devlet kurumuna gitmek, burada en yetkili kişiyle görüşmek ister. İzin belgesi olmadığı için içeri alınmaz. Buz gibi havada bir şey yiyip içmeden günlerce bekler, Hanım Teyze bu beklemelelerinin karşılığında yetkili kişiyle görüşür. Oğlunun başına gelenleri anlatarak ondan adalet ister. Hanım Teyze mahalleye döndükten birkaç gün sonra Muhtar Hanım Teyze'nin avlusundan içeri girerek özür diler. Kıpırmızı olmuş yanaklarıyla avluyu terk eder. O günün akşamı Muhtar'ın rütbesini indirildiği haberi gelir. Zira bir süredir Muhtar makam otomobili ile işi gitmemektedir. Bir süre sonra makam otomobilini yeniden kullanmaya başlayınca Muhtar'ın rütbesinin iade edildiği haberi konuşulur. Muhtarın eşi Kübra Teyze bir süre sonra vefat eder.

Muhtar onu dini kurallara uygun olmayan biçimde defnettirir. Zira Muhtar'ın dine mesafeli bir duruşu vardır. Ancak Muhtar'ın, Molla Esadullah'a gizlice para verip Yasin okuttuğu bunu da kimseye söylememesi için tehdit ettiği dedikodusu yayılır.

Gülağa ile Suna mahallede birbirlerine karşı rahat davranışlarıyla dikkat çekmektedir. Dedikodulara aldırış etmeyen bu çift, mahallede kol kola yürümektedir. Bu durum zamanla mahallede yadırganmamaya başlamıştır. Balakerim, Gülağa ile Suna'yı Süleyman Peygamber'le Belkıs'a benzetmektedir.

Mahallede Sarı Hamam'ın yanında Aliabbas'ın evi vardır. Aliabbas'ın hatırını en çok sayan Hanım Teyze'dir. Bakü'de Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra Sarı Hamam'ın müdürlüğünü yapmış, sonrasında emekliye ayrılmıştır. Aliabbas kişinin Mehmetbakır adında bir oğlu vardır. Devrimin ilk yıllarında bir gece askerler Aliabbas'ın evinin kapısını kırarak içeriye girerler. Sakladığı paraları vermesini isterler, Aliabbas kişi paradan haberdar olmadığını söyleyince evin her yerini ararlar. Bu sırada Mehmetbakır'ı tedirgin bir şekilde köşede beklerken gören Aliabbas, onun askerlere saldıracağını düşünmektedir. Evin içerisinde küçük bir kapıyı gören askerler kilidi kırarak içeri girerler. Döşemenin altında küçük bir odacık görürler. İçerde ağız kilitli küçük bir sandık vardır. Askerler sandığın kilidini kırarak açtıklarında Kuran'dan başka bir şey bulamazlar. Bunu gören asker Mehmetbakır'a senin yaptığın ihbarlar hep asılsız çıkıyor, hani baban para gizliyordu diyerek Aliabbas kişiden özür diler. Bu olaydan sonra Mehmetbakır evden ayrılır. Sonraları kumar yüzünden bir hayli borçlanmıştır. 1923 yılının bir kış sabahı çatal dut ağacının yanında cesedi bulunur. Aliabbas kişi bunu görünce çok şükür cezasını çekti diyerek uzaklaşır ve cenazeye de gelmez. Mahalleli tarafından Mehmetbakır'ın cenazesi defnedilir. Bu olaydan kısa süre sonra Halime Teyze de vefat eder. Aliabbas, yalnız kalınca mahallenin kadınları ona yemek getirir ancak her defasında bunları geri gönderir. Sadece Hanım Teyze'nin getirdiklerini kabul eder.

Savaşın başladığı haberi mahallede hızla yayılır. Savaş başladıktan sonra adeta mahalleye bir yetimlik çökmüştür. Savaşın ilk aylarında mahalleye Ziba Teyze'nin Gavril adında oğlunun geldiği bilgisi ulaşır. Gavril bir faşist düşmandır. Bunun için Ziba Teyze'yi götürmesine izin verilmiştir. Ziba Teyze Yahudi köyünden göç edip mahalleye sonradan gelmiş biridir. Hayatını çekirdek satarak kazanır. Bütün mahalle çocukları Gavril'in nasıl birisi olduğunu merak eder. Mahalle kadınları vedalaşmak için Ziba Teyze'nin evine giderler. Merakını gidermek için Aliekber de onlarla gitmiştir. Gavril, sıradan Azerbaycan şivesiyle konuşan biridir. Hâlbuki

Aliekber onu zihninde faşistlerle mücadele eden bir Köroğlu gibi canlandırmıştır. Bir süre sonra Gavril, Ziba Teyze'yi de alarak Amerika'ya gider ve bir daha da mahalleye dönmez.

Savaş yeni başlamasına rağmen mahallenin gençleri askere çağırılmaktadır. Hanım Teyze'nin bütün oğullara tek tek savaşa gitmiştir. Artık neredeyse mahalledeki bütün oğullar, kocalar, babalar, kardeşler askeredir. Kadınlar, kızlar, gelinler onlardan mektup bekler; adaklar adarlar.

Savaşın ilk kara haberi Meyrankulu Emmi'nin evine gelmiş, şair İbrahim savaşta ölmüştür. Bunu duyan mahalleli Hitler'e beddua ederler. İkinci kara haber Firuze Teyzelerin evine ulaşır. Her ölümden sonra taziye çadırı mahallede kurulmaya başlanmıştır. Bu çadır da sanki bir Ak Deve olmuştur.

Savaş başladıktan sonra mahalledeki dükkânlar tek tek kapanır, kısa süre sonra da kıtlık başlar. Mahalledeki yaşam savaştan önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Teker teker ölüm haberleri gelirken mahalledeki tek canlılık Aliekber'in küçük toyu olur. Savaştan önce çocukların sünneti adeta bayram gibi kutlanırken, savaştan sonraki toylar, sıradan bir toplantıya dönüşmüştür. Bu sünnet düğününde tek olağanüstülük Aliekber'in beline kırmızı bir peştamal bağlanmasıdır.

Ansızın mahalleye Muhtar'ın Adile'yle evleneceği haberi yayılır. Annesine göre doğru bir koca adayı olan Muhtar, Adile'ye iyi bakacaktır. Mahalle bu haberle çalkalanırken Adile kendini üç katlı evin damından aşağı atar. Hastaneye kaldırıldıktan birkaç gün sonra da ölüm haberi gelir. Adile'nin cesedini mezarlığa doğru götürürler. Mahalleli savaş sebebiyle ölüm haberi gelen insanların cesedinin olamamasına alışmıştır. Savaşta kara haberler gelir, çadırlar kurulu; ancak mezarlığa gidilmez; çünkü ortalıkta cenaze olmaz. Cesetler, uzak illerde, bilinmeyen yerlerde kalır. Adile'nin annesi mezarlıkta Hanım Teyze'ye bağırarak Adile'nin öbür tarafta oğlunu beklediğini söyler.

Bir süre sonra savaşa Hanım Teyze'nin oğullarından Ağrahim ve Aliekber'in babası da gider. Ağrahim savaştayken güvercinlerle Aliekber ilgilenir; ancak güvercinler bir süre sonra açlıktan ölmeye başlar.

Bir gün İbadullah, Emine Teyze'nin evine gelerek para ister. Evde büyük bir tartışma çıkar. İbadullah sövüp sayarak evden çıkar ve büyük bir bıçkıyla dut ağacını keser. Aliekber ve Caferkulu'yla yüzleşen İbadullah bütün suçu dünyanın rezilliğinde bulur ve kendinin günahsız olduğunu söyler. Rüzgarlı bir kış günü

İbadullah, Emine Teyze'nin evinden sevinç çılgınlıkları atarak çıkar. Zira Rus ordusu Voronej'de Almanlara karşı büyük bir zafer kazanmıştır.

Gülağa'nın da ölüm haberi geldikten sonra Suna kimseyle konuşmaz, Gülağa'nın ölmediğini söyleyerek evine taziye çadırı kurdurmaz. Gülağa'nın fotoğrafını duvara asan Suna artık geceleri bu fotoğrafla konuşmaktadır. Mahaleli Suna'nın delirdiğini düşünerek ona acımaya başlamıştır. Bir süre sonra mahalleyi terk eder o tarihten sonra bir daha kendisinden haber alınmaz. Sonraları Gülağa'nın savaştan döndüğü haberi yayılsa da bunun ne kadar doğru olduğu bilinmez.

Aradan yıllar geçmesine rağmen savaşa gidenlerden hiç kimse geri dönmez. Mahallede kadınlar ve çocuklar dışında kimse kalmamıştır. Yaşlılığını bahane ederek savaşa gitmeyen Muhtar, sol başparmağı olmayan İbadullah ve Balakerim hariç köyde erkek yoktur. Hanım Teyze'nin evi de artık çocukları askere gittikten sonra bomboş kalmıştır. Aynı avlunun içerisinde oturan Aliekber'in annesi olan Suna, Hanım Teyze'yi evinde sık sık yoklar. Pişirdiği yemeklerden ona da bir kap götürür. Hanım Teyze, çocuklarından hiçbir zaman ümidini kesmez. Altısının da sağ salim döneceğine inanmaktadır. Hanım Teyze bir gün ortalıkta görünmeyince sağlık durumundan endişe ederler. Oysa Hanım Teyze vefat etmiştir. Hanım Teyze, mahallede erkek kalmadığından kadınlar ve çocuklardan oluşan bir kalabalık eşliğinde defnedilir.

Mahallede öyle bir olay olur ki herkes şaşırıp kalır. Şevket, mahallenin çocuklarına kaval çalıp hikâyeler anlatan, Ak Deve'den bahseden Balakerim'le evlenmiştir. Artık sırtında sarı ceketi değil düzgün kıyafetleri vardır.

Aliekber artık herkesin tanıdığı ünlü bir yazar olmuştur. Yirmi yıldan fazladır Esmer'le evlidir. Aliekber mahalleden ayrıldığında on bir yaşındadır. Babasının ölüm haberi geldikten sonra dayısı onları yanına alır. Aradan kırk yıl geçmiş olmasına rağmen mahalleye ayak basmamıştır. Eski mahallesini hiç unutmamış, adeta baktığı her yerde mahallesindeki insanları görmüştür. Konferansa yetişmeye çalıştığı bir gün bindiği taksinin şoförü mahalleden çocukluk arkadaşı Caferkulu çıkar. Caferkulu ona sürekli olarak eski günleri anlatır, Aliekber bütün bunları dinler; ancak onunla içinden geçenleri paylaşamaz. Mahalleden ayrılmış olan Caferkulu, beş yıldır şehrin bir banliyösünde kalmaktadır. Aliekber kırk yıldan sonra mahallesine ilk defa gelir, Sarı Hamam ve evler artık yoktur. Onların yerini yüksek katlı binalar almıştır. Muhtar'ın evi ise eskisi gibi yerindedir, ancak çok eskimiştir. Mahallenin hayatı büsbütün değişmiştir. Bu mahallede Aliekber kendini artık bir yabancı gibi görür.

Fethullah Hatem, bir gün Aliekber'i telefonla arar. Aliekber'i ahlaki ve manevi içerikli romanlar yazmamakla suçlayarak, vaktini boşa geçirdiğini söyler. Onun Settar Masum adında bir şairin kitabını hazırlayıp yayınlamasına karşı çıkar. Settar Masum'un zavallı, içki düşkününü biri olduğunu iddia eder. Bu çalışmalarının boş olduğunu söyleyerek kitabı yayınlamamasını ister. Savaş öncesinde Fethullah Hatem, Mirza Settar'ı, rejim muhalifi olduğunu iddia ederek hükümete jurnallemiştir. Aliekber, Fethullah Hatem'e, Settar'ın kötü bir insan olmadığını, sadece öğretmenlik yaptığını söyler ve bu işten vazgeçmeyeceğini belirtir. Aliekber'le Fethullah Hatem'in ilişkileri tamamen bozulur ve birbirine düşman olurlar. Aliekber'in Fethullah Hatem'e olan kını çok eskilere dayanmaktadır.

Hanım Teyze ölür; ancak oğullarının altısı da sağ salim savaştan dönerler. Yağışlı bir Eylül günü Aliekber, artık yaşlanmış olan Adil, Cafer, Abdülali, Koca, Cebrail ve Ağarahim kardeşleri Hanım Teyze'nin kabri başında görür.

Aliekber, yaşadığı bütün bu sıkıntıların bir rüya mı, yoksa kâbus mu olduğunu anlayamamıştır. Yalnız gerçek olan o kervan ve Ak Deve'den ibarettir. Develerin sırtında büyük heybeler vardır ve Aliekber kendini o kervanın yanında hisseder. Öyle ki kervanın kendisine cevap verdiğini zanneden Aliekber, o Ak Deve kervanını geleceğe doğru uğurlar. Artık onun zihninde hayal ile hakikat birbirine karışmış gibidir.

2.3. ÖLÜM HÜKMÜ

Ölüm Hükmü romanı Tilki Geldi Mezarlığı'nın tasvirleriyle başlar. Tilki Geldi Mezarlığı Bakü'nün tepelik kısmında sırlarla dolu bir yerdir. Burası gündüzleri sıradan bir mezarlık iken geceleri uyuşturucu satılan, kadın ticareti yapılan, kirli işlerin döndüğü bir ticarethane haline gelmiştir. Mezarlığın müdürü Abdul Gaffarzade, görünürde Sovyet sistemini savunmaktadır. Gerçekte ise kendi bireysel çıkarlarından başka hiçbir şeye değer vermeyen, zalim ve gaddar bir insandır. Mezarlıkta çalışan bütün görevlileri tehditle sindirmiş ve onları yasa dışı işlerinde kullanmaya başlamıştır.

Abdul Gaffarzade, Tilki Geldi Mezarlığı'nda bir köpek yavrusu görür. Bekçi Eflatun, sahipsiz olan bu eniği alıp mezarlıktan atmak üzeredir. Abdul Gaffarzade, bekçiye eniği atmayarak ona bakmasını emreder. Enik ile Bekçi Eflatun artık aynı kulübede yaşamaya başlamıştır. Eflatun eniğin hizmetini özenle yapar. Zira amiri

olan Abdul Gaffarzade'nin şimşeklerini üstüne çekmeyi istemez. Bu eniği sevmemesine rağmen her sabah kucağına alarak Abdul Gaffarzade'nin gelişini bekler.

Her gece Tilki Geldi Mezarlığı'nın dış kapısına türlü otomobiller yanaşır. Abdul Gaffarzade'nin emriyle Bekçi Eflatun, yasadışı içki sevkiyatına aracılık etmekte; kumar oynatmaktan kazanılan para trafiğini yönetmektedir. Yasa dışı işlerden topladığı paraları Abdul Gaffarzade'ye teslim eder. Abdul Gaffarzade paraların küçük bir kısmını Bekçi Eflatun'a ödül olarak verirken, dikkate değer kısmını kendine ayırır. Paraların önemli bir kısmını ise kirli işlerine göz yuman amirlerine rüşvet olarak vermektedir. Hayatını Abdul Gaffarzade'nin kanunsuz işlerini yapmakla geçiren Bekçi Eflatun bu durumdan pek memnundur. Zira dönen bu çarktan kendisi de yararlanmaktadır. Hayli ihtiyar olan Bekçi Eflatun, Tilki Geldi Mezarlığı'nda Nastya'yla bir gecelik ilişki yaşamak ister. Kadın onu bir zavallı gibi nitelendirerek dalga geçer.

Tilki Geldi Mezarlığı'ndaki eniğe orada çalışanlar tarafından Salakça ismi takılmıştır. Altı yedi yıl kadar bu mezarlıkta yaşayan Salakça, zaman zaman kulübenin üzerindeki dama çıkarak Bakü'yü seyreder. Mezarlık idaresinin bahçesine gelip kanunsuz işler yapan gece misafirlerine havlar. Tilki Geldi Mezarlığı'nda yürütülen yasa dışı işleri seyreder.

Salakça, Tilki Geldi Mezarlığı'ndan hiç dışarı çıkmamıştır. Mezarlığa bir tek köpek bile giremezken sadece Salakça'nın mezarlıkta barınmasına müsaade edilir. Bazen tekmelenen, hatta taşlanan köpek, ne ilginçtir ki, mezarlıktan kovulmamıştır. Gece ziyafetlerinden arta kalan yiyeceklerle karnını doyurmuştur. Ne var ki Salakça, artık bu mezarlıkta kalmak istememektedir. Sırlarla dolu dış dünya onu cezptmektedir. Bir nisan sabahı meçhul bir istikbale doğru koşar.

Salakça sokakta giderken sarhoş bir adama rastlar. Vücudundan keskin bir alkol kokusu yayılmaktadır. Ne ilginçtir ki bu adam Salakça'nın yanından geçerken keşke köpek olsaydım der. Köpek olmanın insan olmaktan yüz kat üstün olduğunu belirtir. Tam o sırada bir kadın ve bir adamın bağırarak bu sarhoş adama saldırdıklarını görür. Salakça bir köşeye sinmiş, atılan dayağa bakmaktadır. Oradan kaçıp kurtulamaz. Yaşanan bu şiddeti sessizce izlemek zorunda kalır.

Aynı günlerde Salakça, dişlerinin arasına aldığı bir kuzu budunu yemek için uygun mekân aramaktadır. O sırada ülkede et karneyle satılmaktadır. Bir grup insan, ağzındaki budu görünce köpeği kovalayıp eti kapmaya çalışırlar. Salakça, kendisini

izleyen arabanın korkusunu derinden hissetmiştir. Yaralanmasına, takatinin tükenmiş olmasına aldırmış etmeden koşar. Bu arada ağzındaki eti düşürmemeye çalışmaktadır. Salakça demir tel örgülerde küçük bir delik bularak kendini oradan içeri atar. Ağzındaki kuzu budu ağlara takılıp düşmüş, sivri demirler bedenini çizmiştir. Aç olmasına rağmen dönüp kuzu budunu almadan yoluna devam etmek zorunda kalmıştır. Salakça ağır bir hayat mücadelesine atıldığını o zaman fark eder. Akşam olurken Salakça kıyıda dalgaları seyretmektedir. Salakça, özgürlüğün tadını çıkarmak yerine Tilki Geldi Mezarlığı'ndan ayrıldıktan sonra zayıflamış, takatsiz düşmüştür.

Talebe Murat Yıldırım, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji bölümünün dördüncü sınıfındadır. Murat Yıldırım Hüsrev Hoca'yla birlikte Hatice Kadın'ın evinde kalmaktadır. Zaman zaman asabi davranışlar sergileyen Murat Yıldırım, içine kapanık biridir. O güne kadar karşı cinse hep mesafeli durmuştur. Talebe Murat Yıldırım Ahundof Devlet Kütüphanesi'ne giderek Rusça Kuran'ı okumaya başlar. Daha sonra Kur'anı Azerbaycan Türkçesine tercüme eder. Sovyet döneminde kütüphanelerde Türkçe Kuran bulmak imkânsızdır. Rusça neşirden yararlanmak için bile özel izin gerekmektedir. Talebe Murat Yıldırım bu izni almayı başarmıştır. Allah'ın kendisini bırakıvermiş olduğuna ve hayatının böyle süreceğine inanmaktadır.

Hayata yönelik karamsarlığı ve ümitsizliği en üst seviyededir. Murat Yıldırım liseden sonra iki sene arka arkaya üniversite sınavına girmiş, başarısız olmuştur. Ne hikmetse yazılı sınavlardan yüksek not alırken sözlülerden düşük alarak üniversiteyi kazanamamıştır. İlk sene sözlü sınavda sorulan bütün soruları doğru cevaplmasına rağmen hoca onun açıklamalarını bile dinlememiştir. Aynı hoca, son soru olarak Murat Yıldırım'a Azizimin Cefası adlı romanın yazarını sorar. Murat Yıldırım bu romanı daha önce hiç duymamıştır. Bir sene boyunca ısrarla araştırmasına rağmen roman hakkında hiçbir bilgiye rastlamamıştır. Üstelik gece gündüz çalışarak yine sınava girmiş, soruları yine doğru cevaplamıştır. Sınavda görevli hoca, Murat Yıldırım'ın ilerde iyi bir edebiyat araştırmacısı olacağını söyler. Sözlü sınavda Puşkin'in büyük oğlu ve küçük kızının adlarını bilemediği için elenmiştir. Sınavda kendisine yapılan büyük haksızlıklara tahammül edememiş, beş sene Bakü'ye adımını dahi atmamıştır.

Bu olaydan sonra Kolhoz başkanı, Murat Yıldırım'ı kütüphane görevlisi olarak işe alır. Görevi, çeşitli toplantılarda konuşmaları not almak, kolhoz başkanının

mektuplarını yazmaktır. Beş yılın ardından Bakü'ye yeniden döner. Burada polislik yapan Asker isimli bir hemşerisi ile karşılaşır. Asker, Murat Yıldırım'ın üniversiteyi kazanması için rüşvet vermesi gerektiğini söyler. İsteddiği bölümün bedeli ise on iki bin rubledir.

Mahalleli vefat etmiş olan Hatice Kadın'a mahallenin şanına yakışır bir cenaze töreni düzenlemek istemektedir. Tüm ailelerin ortak katkısıyla yapılan hayır yemeği Hatice Kadın adına dağıtılır. Mahallenin değerli kişilerinden biri olan Hatice Kadın, sıradan bir mezarlığa değil, Tilki Geldi Mezarlığı'na gömülmelidir. Hüsrev Hoca ile Murat Yıldırım mahallelinin ortak kararıyla güzel bir yer temin etmek için mezarlığa gönderilmiştir. İkili Abdul Gaffarzade'yi sabahtan akşama kadar Mezarlık Müdürlüğü'nde beklerler. En sonunda onlara Tilki Geldi Mezarlığı'nda boş yer olmadığı için cenazeyi yeni mezarlığa defnetmeleri gerektiğini söylerler. Tilki Geldi Mezarlığı yöneticisinin mezar konusundaki olumsuz tavrı mahallelinin tepkisini çeker. Onlar Hatice Kadın'ı Tilki Geldi Mezarlığı'na defnedebilmek için çözüm yolu bulmaya çalışırlar. Murat Yıldırım'la Hüsrev Hoca ertesi gün yeniden mezarlık idaresine giderler. Abdul Gaffarzade defin için yüksek bir ücret ister. Murat Yıldırım istenen bu ücretin kanunlara aykırı olduğunu Hatice Kadın'ın buraya yasal olarak defnedilmesi gerektiğini söyler. Abdul Gaffarzade'ye tepki gösterir. Bunun üzerine Abdul Gaffarzade karakol komutanını çağırarak Murat Yıldırım'ı mezarlıktan yaka paça attırır.

Abdul Gaffarzade servetine servet katarken kendi çocuklarına da türlü menfaatler sağlamaya devam etmiştir. Gaffarzade, kızı Sevil'in türlü oyunlarla Bakü'nün en değerli semtinde ev sahibi olmasını sağlamış, damadı Ömer'in profesör olmasında bütün gücünü kullanmıştır.

Gaffarzade aldığı rüşvetler, yaptığı yolsuzluklarla büyük bir servet edinmiştir. Bu durumun ortaya çıkmaması için çok temkinli davranmaktadır. Çok parası olmasına rağmen özel otomobil almaz ve taksiye de binmez. Resmi olarak 135 ruble gibi düşük maaş alan birinin taksiye binmesinin dikkat çekeceğini düşünmektedir. Yine farklı takım elbiseler giymeyi sevmesine rağmen aynı takımdan dört beş tane birden alır. Böylece etraftakileri yalnızca bir takım elbisesinin olduğuna inandırmak ister.

Hizmet sektörünün bir parçası olan Tilki Geldi Mezarlığı'nın yıllık bir programı ve yerine getirmesi gereken bir planı vardır. Yıllar geçtikçe bu plan sürekli artmaktadır. Devlet buranın cirosunu 1980 yılında 430 bin ruble olarak

belirlemişken, 1984 yılında 770 bin rubleye masa başında yükseltilmiştir. Bu rakama normal yolla ulaşmak imkânsızdır. Tilki Geldi Mezarlığı'na her gün 8 ile 15 insan gömülmektedir. Hükümetin belirlediği fiyatlarla yıllık planın yerine getirilmesi mümkün değildir. Plan sürekli artmakta iken buna paralel olarak da ölecek kişi sayısının artması gerekmektedir. Abdulgaffarzade, bu planı tutturmak için rüşvet ve yolsuzluklarını yıldan yıla çoğaltmak durumundadır. Bu amaçla sağlam bir rüşvet çarkı kurmuştur. Mezarlığın içerisinde küçük bir atölye kurduran Gaffarzade, burada imal ettiği çelenkleri mezar sahiplerine zorla satar. Ayrıca diş fırçası, sabunluk, palto düğmesi, tarak gibi şeyler de üretilen atölyeyi adeta bir fabrikaya dönüştürmüştür. Bu ürünlerin küçük bir kısmı resmi sözleşmeyle satılırken, çoğunluğuysa kayıtlara geçmeden satılmaktadır. Abdulgaffarzade'nin ne hikmetse her seferinde verilen yıllık planı başarıyla tamamladığı görülür. Az sayıda defin yapılmasına rağmen sahte belgeler düzenlenerek çok sayıda insanın öldüğü gösterilir. Böylece Gaffarzade yıllık plan hedeflerini tutturmuş gibi görünür. Devlet tarafından kendisine ödül ve teşekkür belgeleri verilir. Her defasında planın arttırılmasıyla birlikte Abdul Gaffarzade'nin içinde bir itiraz dalgası başkaldırır. Kendini tutamayıp İlçe İcra Kurulu'ndaki toplantıda söz alarak planların gerçekçi ve ulaşılabilir hedefler olması gerektiğini belirtir. Defin işlemleriyle ilgilenen bir kuruma ekonomik ölçütlerin dayatılamayacağını söyler.

Hadrut'ta bir taun salgını yayılır. Prof. Zilber başkanlığındaki bir ekip tauna karşı amansız bir mücadele verir. Talebe Murat Yıldırım'ın Zeliha Nine'sinin aynı isimli bir abisi vardır. Murat Yıldırım 1920'li yıllarda Hadrut'taki bu taun salgınında Prof. Zilber ile birlik olarak taun salgınının yayılmasını engellemeye çalışır. Hadrut'a giriş çıkışlar yasaklanır. İnsanlar batıl bir inançla salgın hastalıktan ölenlerin göğüslerini bıçakla parçalamak isterler; ancak bu yaptıkları kaçınılmaz bir felakete yol açar ve hastalık iyice yayılır. Hadrut'taki taunla kaderi kesişen bir diğer isim de Hüseyin Hoca'dır. Kısa bir süre önce Hadrut'tan ayrılan Hüseyin Hoca, altı yaşındaki Caferi, dört yaşındaki Aslan'ı, iki yaşındaki Azer'i ve eşi Şirin'i taun salgınında kaybeder. Hadrut'ta yaşayan tauna yakalanan insanlar bir dağ gibi üst üste dizilir ve yakılır. Zeliha Nine'nin kardeşi Murat Yıldırım savaştığı tauna yenilir ve bu cesetler içinde yanarak yok olur. Yaşanan bu olaylar Hüsrev Hoca'yı sessizleştirir ve içe kapanık bir insan haline getirir.

Ali Asker Hoca'yla Firuze Hanım uzun yıllardır evli olmalarına rağmen çocuk sahibi olamamışlardır. 1929 yılının kışında bir kızları olur. Ali Asker Hoca

kızına Arzu adını verir. Her sene Arzu'nun doğum gününde evlerinde güzel bir ziyafet tertiplenir, kutlamalar yapılır. Ali Asker Babazade, Bakü'de okul müdürüdür. 1937-39 yılları arasındaki felakette Ali Asker'in okulundan topu topu iki öğretmen halk düşmanı ilan edilir. Oysa bütün okullardaki öğretmenler bir bir halk düşmanı diyerek yakalanmaktadır. Ali Asker Hoca Arzu'nun onuncu yaş gününü kutlamak için okulunda çalışan öğretmenleri evine davet eder. Ziyafeti yönetme görevi Kelenter Hoca'ya verilir. Önce Stalin'in şerefine kadeh kaldırılır. Orada bulunan herkes ayağa kalkarak Stalin'in şerefine kadeh kaldırırken Hüsrev Hoca yeni evlendiği eşi Gülizar Hanım'ın kulağına eğilerek onun şerefine kadeh kaldırdığını söyler. Ancak bu durum Hıdır Hoca'nın gözünden kaçmaz. Kadehler yine Stalin'in ve Mir Cafer Bağirof'un şerefine kalkar. Hüsrev Hoca, Arzu'nun şerefine kadeh kaldırınca ortam gerilir. Sırf bu nedenle rejim düşmanı olarak suçlanır.

Sovyetler Birliği döneminde birbirini ifşa ederek makam ve mevki sahibi olunmaktadır. Bu insanlardan biri de Abdul Gaffarzade'nin kardeşi olan Hıdır Abdul Gaffarzade'dir. Hıdır Hoca, Hüsrev Hoca'yı ispiyonlayacaktır. Hıdır Hoca'yı ikna edemeyen Ali Asker Hoca kendi menfaatlerini düşünerek evinde gerçekleşen bu hadiseden sorumlu olmak istemez ve Hüsrev Hoca'yı Komünist Parti'yi arayarak kendi ihbar eder.

Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı Mir Cafer Bağirof, ihbar geldiğinde makamındadır. Hadrutlu olan ve şu an Bakü'de oturan birinin kendi adına kadeh kaldırmadığını öğrenir. İhbarı yapanın Ali Asker Babazade olduğunu öğrenen Bağirof'un zihninde eski anılar canlanır. Ali Asker Hoca aslen Kubalı, yani Bağirof'un hemşerisi ve çocukluk arkadaşıdır. Ali Asker'in çocukluk yıllarında *Güliver* adlı kitabı kendisine vermediğini hatırlar. Sırf bu nedenle, geçmişten duyumsadığı çocuksu bir hırs ile onu cezalandırmak ister. İhbarı yapan Ali Asker Hoca evinde teröristleri bulundurmaktan ve oradaki Kelenter Hoca, Firudin Hoca, Alibaba Hoca ve Hıdır Hoca da terörist sıfatıyla teker teker evlerinden alınarak hapsedilir ve aileleri bu insanlardan bir daha haber alamaz.

Hüsrev Hoca, on iki kişinin bulunduğu bir hücrede Keşle hapishanesinde tutuklu olarak bulunur. Rejime karşı sabotaj suçu ile on yıl hapis cezasına çarptırılır. Sibiryaya, bir zamanlar yoldaş Stalin'in de sürgün edildiği Narum'a gönderilir. Hüsrev Hoca on yedi sene sonra 1953 yılında Bakü'ye döner. Öğretmenlik yapmayarak bir gazete bayinde gazete ve dergi satar. Hüsrev Hoca tutuklandıktan sonra Gülzar, Hüsrev Hoca'yı beklememiş ve Derbentli bir şoförle evlenmiştir.

1960'lı yıllarda Gülzar ile bir defa görüşmüştür. Ancak bu görüşme eski bir dost gibi olmuş ve birbirinden bir daha asla haber alamamışlardır.

Vasili, Tilki Geldi Mezarlığı'nda kadın ticareti ve içki işlerinden sorumlu mezarlık görevlisidir. Aynı zamanda Abdul Gaffarzade'nin gönül işlerine bakar. Vasili, bir banka şubesinde çalışan Roza'yla Abdul Gaffarzade'nin gönül ilişkisi kurmasına yardımcı olur. Abdul Gaffarzade, Roza'yı Vasili aracılığıyla İktisat Fakültesi'ne kaydettirir. Hatta Vasili ile Roza'yı evlendirmeyi bile kafasından geçirir.

Hüsrev Hoca, bindiği trende bir gün Ali Asker Hoca'nın kızı Arzu ile karşılaşır. Sovyet şarkıları söyleyen son derece eğitilmiş bir kızdan geriye eser kalmamış, şişman, saçları beyazlamış, yıpranmış bir Arzu görür karşısında. Cümşütlü, Ali Asker Hoca'nın ölümünden sonra sözde acıyarak Firuze Hanım'a bir kuaför salonunda hademelik ayarlar. Firuze Hanım, öldükten sonra da Arzu'ya bir ev alıp onu kendisine dost tutar. Bu ilişkiden bir çocuğu olur. Sonra, Arzu bir polisle evlenir ve bir çocuğu daha olur. Arzu'nun üçüncü evliliğinden de bir çocuğu olur ve bu çocuğunun adını Ali Asker koyar. Arzu'nun oğlu olan Ali Asker, Roza'ya âşık olur ve onunla bir olup Arzu'yu evden atarak oraya yerleşmek isterler.

Abdul Gaffarzade, bir Aralık günü oğlu Orduhan'ı Tilki Geldi Mezarlığı'nda toprağa verir. Mezarlığın en güzel yerini oğluna tahsis eder. Yüzyıllarca ayakta kalacak bir abide yaptırmayı bile düşünür. Ne var ki zamanla bu düşüncesinden vaz geçer. Aylık yüz otuz beş ruble maaşla çalışan bir adamın oğluna muhteşem bir mezarlık yaptırması akla uygun değildir. Orduhan'ın mezarı sade, düzenli ve güzeldir. Oğlunu gömdüğü gece evde kimse kalmayınca bir vazunun içerisine altın ve paraları doldurarak kimsenin şüphelenmeyeceğini düşündüğü oğlunun mezarına gömer.

Kitabın sonlarına doğru talebe Murat Yıldırım'ın yazmış olduğu "Her Şey Geçiyor" adlı hikâyesi anlatılır. Hikâyenin kahramanı Ahmet Melikli, kelebekler üzerine bir araştırma yapar ve yeni bir kelebek türü bulur. Bir gün olağanüstü bir olay gerçekleşir. Ahmet Melikli'nin iki dileğinin gerçekleşeceği söylenir. İlk dileğinde bin yıl yaşamak ister; ancak dünyanın bin yıl yaşanacak kadar güzel bir yer olmadığını ıstırap ve acı dolu bir yer olduğunu düşünerek ikinci dileğinde ilk dileğini iptal ettirir.

Roman, Salakça'yla başlar ve Salakça'nın intiharıyla son bulur. Salakça bir plajda kayalıkların üst tarafına çıkar ve son bir kez Bakü'yü seyreder. Tepenin

üzerinden inerek demir yoluna çıkar ve rayların arasında yavaşça ilerler. Salakça, rayların titrediğini hisseder, uzaktan hızla gelmekte olan tekerleklerin sesini işitir fakat rayları terk etmez trenin hızını iyice yakınında hisseder ve sonra her şey biter. Tren uzaklarda gözden kaybolurken ondan geriye kalan bir kucak kanlı kemik ve tüylerden ibaret cesedi rayların üzerinde kalmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOSYAL VE KÜLTÜREL MESELELER

3.1. SOVYET SİSTEMİNE BAKIŞ

Elçin Efendiyev'in incelediğimiz üç romanında da açıktan ya da üstü kapalı olarak romanın geçtiği dönemdeki devlet düzeni ve Sovyet Sistemi eleştirisi gözlenmektedir. Mahmut ile Meryem romanı 1983, Ak Deve 1985, Ölüm Hükümü 1989 yıllarında ilk baskıları yayımlanmıştır. Romanın yayımlandığı tarihlerde gerçekleşen siyasi olaylara göre eleştirilerin dozajını ayarladığını görmekteyiz.

Mahmut ile Meryem romanı Sovyetler Birliği'nden çok önceki dönemleri ele aldığı için doğrudan Sovyet eleştirisi içermez. Bu romanda sosyal bir düzenin kurulmasında insanlar arasındaki sınıf farklılıkların ortadan kaldırılmasından yana bir tavır görülür. Cemaat ve sümsükler adıyla anılan gurupların varlığı ile insanların toplum tarafından dışlanmasına, beylerin iktidarı ve maddi gücü elinde bulundurarak halka zulmetmesine karşı çıkmaktadır.

Ak Deve romanında Sovyet sistemini doğrudan hedef alan eleştiriler görülür. Fethullah Hatem ve Muhtar gibi insanların zalimliği, adaletsizliği eleştirilmektedir. Muhtar ve Fethullah Hatem, devletin temsilcileri olarak verilmektedir. Bu şahıslara yapılan eleştiriler aynı zamanda Sovyet sistemine yapılan eleştirilerdir. Sovyet düzeninin hâkim olduğu düzende halkın evlatları askere giderken Fethullah Hatem gibileri savaştan etkilenmeden aynı düzeni devam ettirmektedir. Ak Deve romanında sosyal meseleler romanın akışı içinde okuyucuya sunulmuştur. Hitlere karşı büyük

bir nefret duyulduğu ve Stalin'e karşı bir sempati duyulduğu mahallelinin konuşmalarında verilmiştir.⁴⁷

Mahmut ve Meryem romanlarında doğrudan Sovyet sistemine ve komünist bir düzene karşı eleştiri olmasa da bu dönemdeki birçok sosyal olaya karşı yazarımız tepkisiz kalmamış ve sosyal meselelerle yakından ilgilenmiştir. Toplumsal düzendeki aksayan kurumlar, insan ilişkileri irdelenmiş; romanların içine yerleştirilen kahramanlar ile okuyucuya olması gerekenler sezdirilmiştir.

Ölüm Hükmü romanında Sovyetler birliği doğrudan doğruya eleştirilmeye başlanmış ve bu sistem sorgulanmıştır. Romanda baştan sona kadar Sovyetler birliğindeki adaletsizliklerden, yöneticilerin zalimliğinden, komünist bir düzende kapitalist bir biçimde yaşayan yöneticilerden sıklıkla söz edilmiştir. Rusların Azerbaycan'daki eğitim sistemini yeniden şekillendirmesine karşı çıkmıştır. Rejimi desteklemeyen aydınların uğradığı zulümler roman boyunca çeşitli hadiselerle anlatılmıştır.

Sovyet döneminde Azerbaycan'da milli kültüre ve kimliğe karşı büyük bir savaş açılmıştır. Dil, din, alfabe, edebiyat ve tarih yok edilmeye çalışılmıştır. Alfabe değişikliğine gidilmiş, Rusça hâkim dil olarak kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Azerbaycan Türkü olan yazar ve şairlerin milli eserleri yok edilmeye çalışılmış, Rus yazar ve eserleri ön plana çıkartılmıştır. Azerbaycan Türklerini Türk kimliklerinden uzaklaştırmak sosyalist bir halk kimliğine büründürmek amaç edinilmiştir. Tarihi gerçekler çarpıtılmış ve yerine yeni bir tarih konulmuştur. Kültürel değerlerine sahip çıkan aydınlara zulmedilmiş ve toplu katliamlar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde zulmedilmiş, sürgüne gönderilmiş ve öldürülmüş Azeri aydınlarının sayısı yüz binlerle ifade edilmektedir.⁴⁸

Azerbaycan, yetmiş yılı aşkın bir süre komünist bir düzenle yönetilmiştir. Bütün Sovyetler Birliği'nin tek hâkimi Komünist Parti olmuştur. Komünist Parti dışında hiçbir siyasi partinin kuruluşuna izin verilmemiştir. Komünist Partisi'nin aldığı kararlar Moskova Hükümeti tarafından olduğu gibi yerine getirilmiştir. Parti yöneticileri aynı zamanda devletin üst düzey yöneticileri de olmuştur. Komünist Parti en küçük yerleşim yerleri olan köy ve kolhozlardan başlayarak büyük şehirlere kadar bütün ülkeyi kontrolü altında tutmaktadır. Azerbaycan dâhil bütün Sovyetler

---

⁴⁷ Elçin, Ak Deve, s. 273.

⁴⁸ Sedat Adıgüzel, "Ölüm Hükmü ve Tarihi Gerçekler", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, Erzurum 1999, s. 227.

Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerin partileri ve yönetimleri birbirine benzemektedir. Azerbaycan hükümeti yaptığı bütün faaliyetlerin emirlerini Komünist Partisi'nden onlar da Sovyet Komünist Partisi'nden almıştır.⁴⁹ Ülke yönetimi Komünist Parti'nin eline geçmiş, parti yöneticileri ellerinde bulundurdukları güçleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış ve halk adaletsiz bir biçimde yönetilmeye başlanmıştır. Elçin Efendiyev, adaletten yoksun ve haksızlık içeren bu uygulamaları romanlarında kurguladığı karakterlerle dile getirmiştir.

Sovyetler Birliğinde bütün eğitim sisteminde ciddi aksaklıklar görülür. Okul müdürleri halk düşmanlarını ifşa etmekten eğitim ile ilgilenmemektedir. Adaletin terazisi kaymıştır. Binlerce insan suçunun ne olduğunu dahi bilmeden ölüme gitmektedir. Hak etmediği yerlere ulaşmak için iftiralar atan yöneticiler parti meclislerini doldurmuştur. Devletin kurumlarında her türlü rüşvet, yolsuzluk dönmektedir. Yöneticiler, yaşanan çöküntüye rağmen her şeyin gelecek adına yapıldığına dair halkı kandırmaktadır. Astığı astık kestiği kestik üst yöneticilerden en alt seviyelere değin koltuklar rüşvetle alınmaktadır. Bütün parti toplantıları bir tiyatro sahnesi gibi sergilenmektedir. Söзде görev icabı sadece kendi işleri ile meşgul olan ve keyiflerini düşünen bir yöneticiler zümresi oluşmuştur. Ancak Sovyetler Birliğindeki bütün yöneticiler yine de gelecek adına çalışmaktadır. Yöneticiler, çalışmalarının gelecek adına olduğunu halkı inandırarak halkın düzene isyan etmesi önlenir. Ama bu geleceğin ne olduğu, ne zaman gerçekteleşeceği meçhuldür.⁵⁰

Tüm çalışmaların gelecek uğruna yapıldığını iddia eden yöneticiler dahi kendi görüşlerine inanmamaktadır. Sistem içinde güç kazanmış Abdul Gaffarzade gibi bir yönetici, belirsiz bir gelecek uğruna çalışmayı ve ölmeyi anlamsız bulmaktadır.

*Abdul Gaffarzade o mücerret gelecek uğruna çalışmayı (ve ölmeyi) en anlamsız ve en aptalca bir iş olarak görüyordu; bazı geceler, uykuya dalmadan önce dünya işleri ve o aydınlık gelecek hakkında düşündükçe, "İnsanoğlu masallar ve efsaneler uydurduğu gibi, işbu rejim de mücerret bir gelecek mefhumu uyduruvermiş ve bu mefhum sayesinde ki yüz milyonlarca insanı yönetebilmektedir." diye bir karara varıyordu adam.*⁵¹

Sabah saatlerinde mezarlık idaresinin çalışanları gelir, defin törenleri yapılır; imamlar, berduşlar, mezar kazıcılar mezarlık idaresini terk eder ve akşam olunca

⁴⁹Prof. Dr. Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 53-55.

⁵⁰Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 106.

⁵¹Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 106.

mezarlık idaresinde yeni bir yaşam başlar. Mezarlık idaresinin gece hayatı bambaşka olacaktır. Bu mezarlık idaresi Sovyetler Birliğinin içinde bulunduğu durumla aynıdır. Devletin kurumlarında görülen bozulmalar aslında devletin görevini yerine getiremediğinin işaretidir. Burada yaşanan ikiyüzlü hayatla Sovyetler Birliğinin yaşam biçimi arasında hiçbir fark yoktur. Tilki Geldi Mezarlığında dönmekte olan adaletsiz bir düzen ileri boyutta Sovyetler birliğinin içinde bulunduğu durumla özdeşleştirilebilir.

Salakça, küçük bir enikken Tilki Geldi Mezarlığı'na sığınmış ve Abdul Gaffarzade'nin emriyle mezarlıkta büyütülmüş bir köpektir. Salakça, yaşamı boyunca Tilki Geldi Mezarlığı'ndan dışarı hiç çıkmaz. Mezarlıktaki kirli dünyadan arta kalan yemeklerle beslenerek yaşamını sürdürür. Salakça için dünya Tilki Geldi Mezarlığı'ndan ibarettir. Tilki Geldi Mezarlığı, içinde yaşayan bir köpeğin gözünden farklı değerlendirilir.

Tilki Geldi Mezarlığında yaşayan Salakça, mezarlık idaresinin hem gece hem de gündüz hayatını görmektedir. Gece ziyafetlerinden arta kalanlar, sokakta yaşayan köpeklerle mukayese edilince muazzam bir yiyecek çeşitliliğidir. Mezarlıkta yiyecek sıkıntısı çekmeyen köpek burada yaşamak istememektedir. Çünkü mezarlığın gece ve gündüz hayatındaki kirli düzen, her yere sinmiş içki kokusu köpeği rahatsız etmektedir. Yıllarca burada yaşamını sürdüren köpek yağmurlu bir nisan sabahı bu mezarlığı terk etmek isteyecektir. Salakça'nın bu mezarlık idaresini terk edişi Sovyetler birliğinin terk edilmesi ile özdeşleştirilebilir. Salakça'nın mezarlık idaresini terk edişi, Elçin'in Sovyetler Birliği'nin bataklığa dönen düzenini terk etmesiyle bağdaştırılabilir.

Salakça, Sovyetler birliği dönemindeki baskı ve zulüm karşısında hayattan hiçbir beklentisi olmayan ve yaşamak yerine ölümü tercih eden sembolik bir karakter olarak romanda kurgulanmıştır.⁵²

Ve o Nisan sabahı erkenden Salakça damdan indi, sol bacağını kaldırarak sidiğini Bekçi Eflatun'un kulübesinin taşlarla örülmüş duvarına boşalttı, bu hareketiyle bir tek Bekçi Eflatun'la değil, Tilki Geldi Mezarlığı'nın tamamıyla vedalaşmış oldu sanki ve kulaklarını kısıp yeni dünyasına, yeni hayatına – meçhul bir istikbale koşarak Mezarlık İdaresi'nin dış kapısından çıktı.⁵³

⁵²Sedat Adıgüzel, “Ölüm Hükmü ve Tarihi Gerçekler”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, Erzurum 1999, s. 225.

⁵³ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 25.

Salakça'nın mezarlık idaresinde dönen bu düzeni terk etmesi Elçin Efendiyev'in Sovyet düzeninin artık çökeceğine olan inancını göstermektedir. Bu düzenin artık yaşatılamayacağına dair inancı kesinlik kazanır. Yazarımız bu köpeğe mezarlık idaresini terk ettirerek Sovyetler Birliği düşüncesinin artık terk edilmesi gerektiğini anlatmaya çalışmıştır.

Elçin, Salakça ile sistem içindeki insan profilini anlatmak istemiştir. Sovyet sistemi içindeki mekânizmada hiç kimsenin bir garantisi yoktur. En kıdemli insanlar bile bir ihbarla makam ve mevkilerini hatta hayatlarını kaybedebilir. Stalin'in sağ kolu, Azerbaycan'ın tek hâkimi Mir Cafer Bağirof'un akıbeti dahi kurşuna dizilmek olmuştur. Ali Asker Hoca, Kelenter Hoca, Feridun Hoca, Alibaba Hoca, sorgulama hâkimi Memetağa Aliekberov, Fazıl Ziya gibi kişiler bir ihbarla pantürkist, halk düşmanı olarak suçlanmış; kurşuna dizilmiştir. Bu kaderi paylaşan aydınlardan birisi de Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatovdur. Törekul Aytmatov, vatani ve partisi için canla başla çalışmaktayken halk düşmanı ilan edilmiş ve bir daha kendisinden haber alınamamıştır. Aytmatov'un "Cengiz Hana Küsen Bulut" romanının kahramanı Abutalip Kuttubayev de aynı şekilde suçlanmış ve kendisine yapılanları gururuna yediremediği için intihar etmiştir.⁵⁴

Elçin, içinde bulunulan düzeni terk ederken ileride kurulması gereken düzeni kestirememektedir. Düşüncelerinde bir korku ve bir tedirginlik vardır. Salakça, Tilki Geldi Mezarlığı ile vedalaşırken meçhul bir istikbale doğru gitmektedir. Dışarıdaki hayatın köpeğe ne getireceği bilinmemektedir. Salakça, mezarlık idaresini terk eder; ancak onun için yaşam mücadelesi burayı terk ettikten sonra başlamıştır. Salakça, mezarlık idaresinde kendisi için aşağılayıcı olan hayata katlanmak zorunda kalmaktadır. Ancak bu kötü hayatla birlikte karnı da doymaktadır. Mezarlık idaresini terk ettikten sonra çöplerde yemek aramak zorunda kalır. Salakça, için gerçek yaşam mücadelesi Tilki Geldi Mezarlığı'nı terk ettikten sonra başlayacaktır. Elçin'in korkularında da bu düşünce yatmaktadır. Önemli olan Sosyalizmi terk etmek değildir. Bu düzeni terk ettikten sonra geçilecek düzendir. Hangi düzene geçilirse bunun da getireceği bir takım sorunlar olacaktır. Gelecekteki bu sorunların üstesinden gelinecek mi yoksa Salakça gibi yaşamına son mu vermek zorunda kalacaktır?

---

⁵⁴ Orhan Söylemez, *Türk Dünyası Edebiyatları Roman-1*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 31.

Ölüm Hükümü romanının XV. Bölümü Her Şey Geçiyor başlığıyla verilmiştir. “Her Şey Geçiyor” Talebe Murat Yıldırım’ın⁵⁵ yazmış olduğu hikâyesinin adıdır. Hikâyenin kahramanı Melik Ahmetli’dir. Daha önce hiç görmediği bir kişi Melik Ahmetli’nin iki dileğini gerçekleştireceğini söyler. Melik Ahmetli’nin ilk isteği bin yıl yaşamak olur ve ikinci isteği için biraz zaman ister. Uzun bir yaşama sahip olmanın ona mutluluk yerine ıstırap, keder ve elem getireceğini düşünerek ikinci dileğini birinci dileğinin iptal edilmesi olarak kullanır. Ahmetli, Zehra isimli kelebeği keşfetmiştir. Kelebek sonsuzluğun ve değişimin sembolüdür. İçinde yaşadığı sistemde keşfettiği bir değişimi bulamadığı için ilk dileğini iptal ettirmiştir. Yaşanılan devir Stalin ve Mir Cafer Bağirof gibi yöneticilere boyun eğildiği, insan onurundan uzak olunan bir devirdir. Bu düzen içinde bin yıl yaşamak yerine ölmek daha huzur vericidir. Melik Ahmetli, yaşadığı hayatın dayatmalarından kendisini ölümün kurtaracağını düşünmüştür.⁵⁶

Ölüm Hükümü romanında Sovyetler birliğinde hâkim parti Sovyetler Birliği Komünist Partisi’dir. İktidarı elinde bulunduran bu partinin Azerbaycan’daki kolu Azerbaycan Komünist Partisidir. Azerbaycan Komünist Partisine muhalif olarak Mehmet Emin Resulzade’nin kurmuş olduğu Musavat Partisi yer almaktadır. Troçkist⁵⁷ ve Zinovyevcilik⁵⁸ adıyla Komünist partisine muhalif gruplar bulunmaktadır. Troçkizm, Menşevik yanlısı bir akımdır. Zinovyevciler, 1926-1927 yıllarında SSCB Komünist Partisi içinde muhalif bir gruptur. Troçkist ve Zinovyevciler SSCB Komünist Partisi aleyhinde iş birliği yapmışlardır. 1936 yılında Troçkist ve Zinovyevciler terör örgütü olarak adlandırılmış ve bu gruplar içinde yer alanlar ifşa edilerek cezalandırılmıştır.⁵⁹

Stalin, Bayıl Hapishanesinde tutuklu bulunduğu sırada bir tartışma sonucu ‘Partiye muhalefet edenler aleyhinde başvurulacak her yol mubahtır.’ sözünü söylemiştir. Ne var ki Stalin’in söylediği bu söz partinin sloganı olmaz. ‘Bütün

---

⁵⁵ *Ölüm Hükümü* romanı çevirisinde aynı karakter için Talebe Murat Yıldırım ya da Talebe Murat Yıldırım olarak iki isim kullanılmıştır. Tezimizin tamamında Talebe Murat Yıldırım tercih edilmiştir.

⁵⁶ Ali İhsan Kolcu, Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara 2004, s. 77.

⁵⁷Troçkist: Menşevik bir akım olan Troçkist yanlısı anlamına gelmektedir (Ölüm Hükümü, s. 204). 1917 Ekim Devrimi’nden sonra ortaya çıkmış, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde muhalif bir gruptur. Troçkistler, Troçki’nin fikirlerinden beslenmiştir. Troçki, tek bir ülkede sosyalizmin kurulamayacağını, sosyalizm düşüncesinin tüm dünyada kabul görmesi gerektiğini savunur.

⁵⁸Zinovyevcilik: 1926-1927 yılları arasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist Partisi içinde muhalif bir grup olan Zinovyevcilik yanlısı (Ölüm Hükümü, s. 204). Zinovyevciler, Troçkistler gibi tek ülkede sosyalizme karşı çıkmış; Komünist Parti’si aleyhindeki faaliyetlerde Troçkistlerle iş birliği yapmıştır.

⁵⁹Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 204.

Dünya proletaryası birleşin!' sözü partinin sloganı haline gelir. Her yerde bu slogan asılı olmasına rağmen kuru bir ifadeden öteye geçemez. 'Partiye muhalefet edenler aleyhinde başvurulacak her yol mubahtır.' sloganı hiçbir yerde yazılı olmamasına rağmen pratikte harfiyen uygulanmaktadır. Parti demek, yoldaş Stalin demektir. Azerbaycan'da ise parti demek, Mir Cafer Bağirof demektir.⁶⁰ Mir Cafer Bağirof ve Stalin arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisi bulunmaktadır. Kitabın sayfalarında yapılan aşağıdaki benzetme Bağirof ile Stalin arasındaki ilişkiyi özetlemektedir.

Evet, kendi makamında sürekli olarak kalacak olan tek şahıs yoldaş Stalin'di, Azerbaycan'da kendi makamında sürekli olarak kalacak olan tek şahıs ise Mir Cafer Bağirof'tu. Azerbaycan'ı büyük bir şişenin içine doldurulan havaya benzetecek olursak, Mir Cafer Bağirof, yoldaş Stalin'in bu şişenin ağzına kapatarak üzerini katranla sıvıdığı tupa gibiydi. O tupa orada hep kalacaktı üstelik zira yoldaş Stalin'in o tupa çıkarmasını gerektirecek hiçbir durum yoktu ortada. Öte yandan o tupa, şişenin ağzını öylesine sıkıca kapatmış bulunuyordu ki, onu çıkarınca, yerine yeni bir tupa sıkıştırılıncaya değin, dışarıya hava sızması kaçınılmazdı ve durum kimsenin, özellikle de yoldaş Stalin'in işine hiç gelmiyordu. Yoldaş Stalin, Mir Cafer Bağirof'u ülke çapındaki operasyonlarda da kullanıyordu zaman zaman. Mir Cafer Bağirof'un yoldaş Stalin'e ve Beriya'ya⁶¹ ne kadar yakın olduğunu bildikleri için Sovyetler Birliği'nin bütün bakanları, hatta Politbüro üyeleri bile kendisinden çekiniyorlardı.⁶²

Azerbaycan'da Stalin'e övgü dolu sözler düzülmemektedir. Bunun nedeni herkesin Mir Cafer Bağirof'tan çok korkmasındandır. Zira Azerbaycan Mir Cafer Bağirof'un avucunun içindedir ve avucunu istediği kadar sıkabilmektedir. Bu zorunluluktan dolayı yazarlar ve halk Stalin'i desteklemek ona övgüler yağdırmak zorundadır. Stalin veya partiye karşı eleştiri yapan kişiler halk düşmanı iftirası atılarak kurşuna dizilmektedir.

Azerbaycan'da yaşayan insanların büyük bir kısmında Mir Cafer Bağirof'a karşı bir korku vardır. Mir Cafer Bağirof, insanların gözündeki bu korkuyu çok iyi görmekte ve bu korkuyu kullanmaktadır. İnsanoğlunun doğası gereği rahata düşkün olduğunu, onlara korku vermeden devrin icabı olan büyük işlerin başaramayacağını düşünmektedir.

---

⁶⁰Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 270.

⁶¹Lavrenti Beriya, 1899-1953 yıllarında yaşamış Gürcü asıllı SSCB'li siyaset adamıdır. Stalin tarafından kurulan İçişleri Komiserliği'nin başına getirilir. Çeşitli bakanlıklarda çalışmıştır. Ülke içi siyasette oldukça etkili olmuştur.

⁶²Elçin, *Ölüm Hükmü*, s.280- 281.

Bakan ya da herhangi bir yerde yönetici olarak göreve getirilen insanlardan bir dönem övgüyle söz edilmektedir. Ancak Stalin'den sonra en çok övgüyle söz edilen şahıslar bile gün gelip halk düşmanlığı ile suçlanarak canlarından olmaktadır. Makamında daimi olarak kalacak tek kişi Stalin'dir. Diğerleri bu düzenin bir parçası olarak görevini yerine getirmek zorundadır. Stalin'in çıkarlarına ters düşen insanlar herhangi bir suçlama ile feda edilmektedir.

Sovyetler Birliğinde beş yıllık kalkınma planları yapılarak devletin ihtiyaçları karşılanmaktadır. Komünist Parti'nin toplantılarında beş yıllık kalkınma planlarının tutturulacağına dair sloganlar atılmaktadır. O yıllarda beş yıllık kalkınma planları gün geçtikçe ağırlaşmaya başlamıştır. Yerine getirilemeyen planlar için yöneticilerden hesap sorulmakta, görevlerinden alınmakta hatta yerine getirilemeyen yıllık planlar için idam edilmektedirler. Yıllık planların yerine getirilmesi için Mir Cafer Bağırof, Azerbaycan halkı üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş ve halka büyük bir korku yaymıştır. Bu korku ile ihtiyaç duyulduğu kadar petrol çıkarılmış, pamuk üretilmiştir. Her bölge kendine verilen planı yerine getirdiği sürece Sovyetler Birliğinin gücünü koruyacağı, ideolojilerin yaşatılabileceği düşünülmüştür.

Yıllık planların isabetle tutturulması her zaman mümkün olmamıştır. Bir defasında Azerbaycan'da kış çok sert geçmiş ve yün planını yerine getirmek hiçbir şekilde mümkün olamamıştır. Mir Cafer Bağırof'un bizzat verdiği ve icrasını denetlediği bir emirle emniyet görevlileri yün üretimini üstlenmiş şehirleri bir bir dolaşarak halkın yorganındaki, yatağındaki, yastığındaki yünleri sökerek yün planını yerine getirmişlerdir.⁶³

Salgın hastalıklardan korunmak için bir ekip kurulur ve sahipsiz köpeklerin imha edilmesi planlanır. Kurulan bu ekip dahi belirtilen plana göre hareket etmek zorundadır. Bir günde kaç köpek yakalayacakları bellidir. Salgın hastalıkların yayılmasına fırsat vermemek için kurulan bu ekip sahipsiz sokak köpeklerinin sığınmış olduğu yerlerde dolaşmakta ve sadece hastalıklı olanları değil karşılarına çıkan bütün köpekleri öldürmektedir. Çünkü günlük planın yerine getirilebilmesi için bu insanlara köpek leşi gerekmektedir.⁶⁴

Her kurum gibi Tilki Geldi Mezarlığının da bir yıllık planı vardır. Yıllar geçtikçe bu plan durmadan artmaktadır. 1980 yılında yıllık plan 430.000 rubledir. 1981 yılında 458.000 rubleye yükselmiştir. 1982 yılında 140.000 ruble daha artarak

⁶³ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 268.

⁶⁴ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 329.

598.000 rubleye, 1984 yılında 770.000 rubleye fırlamıştır. Tilki Geldi Mezarlığı büyük bir mezarlık olmadığından bu rakamlara ulaşmak pek de kolay olmamaktadır. Bir defin işlemi istenilen organizasyona göre ortalama 50 ile 100 ruble arası bir ücrete yapılmaktadır. Günlük sekiz ile on beş arası insan defnedilmektedir. Devletin belirlemiş olduğu bu ücretlerle yıllık planın tutturulması imkânsızdır. Yıllık planın tutması için günde 20 üzerinde insan defnedilmesi gerekmektedir.⁶⁵

Ölecek insan sayısını hiçbir zaman bilinmeyeceği için mezarlık idaresinin bir yıllık planı olması ve bu planı tutturmaya çalışması mantıksızdır. Mezarlıkta yapılan definlerin sayısı bir önceki yıla oranla 218'lik bir azalma görülmektedir.⁶⁶ Bu durum karşısında daha az insan öldüğü için sevinilmesi gerekirken yıllık planı tutturulamayacağı için mezarlık çalışanları bir tehditle karşı karşıyadır.

Tilki Geldi Mezarlığı da her kurum gibi yıllık planı tutturmak zorundadır. Abdul Gaffarzade, yıllık planı tutturabilmek için akıl almaz işlere girişmiştir. Mezarlık idaresini bir fabrika gibi kullanmaya başlamıştır. Mezarlıkta sadece defin işlemleri yapılmamakta türlü türlü araç gereçler üretilmektedir.

Atölyede çelenk yerine bavul, diş fırçası, sabunluk, kerata, kapı kolu, askılık, banyo askılığı, palto düğmesi ve çeşit çeşit tarak üretiliyordu artık; Abdul Gaffarzade, atölyeyi koca bir fabrikaya dönüştürmüştü neredeyse: modern üretim bantları ve Baltık cumhuriyetlerinden getirilmiş teknoloji bile vardı atölyede. Bazı ürünler resmi kayıtlara bile geçmiş bulunuyordu: bavul, diş fırçası ve palto düğmeleri çelenklerden artan malzemenin üretiliyordu sözde, dolayısıyla bu ürünlerin az bir kısmı(kayıtlara geçen malzemenin elverdiği ölçüde)resmi sözleşmeyle bir kuruma satılıyor ve elde edilen kar, Mezarlık İdaresi'nin planından düşülmek üzere devletin kasasına giriyordu.⁶⁷

Her şeye rağmen Abdul Gaffarzade'nin planı yerine getirmesi imkânsızdır. Planı yerine getirmek ve çeşitli ödüller alabilmek için sahte belgeler düzenlemekte var olmayan ölüleri gömülmüş gibi göstermekte ve bu ölülerin parasını mezarlık idaresinde ürettikleri bu ürünlerle karşılamaktadır. Eğer plan yine de tutturulmamışsa bu kez de kendi cebinden dahi ödeyip planı başarıyla uygulanmış gibi gösterilmektedir.

Yalancı isimler, yalancı adresler uyduruyor, bu sözde definlerden devletin kasasına girmesi gereken parayı da kendi cebinden ödüyordu üstelik sonuç olarak planı dört beş bin ruble fazlayla kapatıyor ve her sene çeşitli ödüller, teşekkür

⁶⁵ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 97.

⁶⁶ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 101.

⁶⁷ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 98.

*belgeleri vesaire alıyor, hizmet sektörü kurumları arasında yapılan yarışmalarda ödül kazanan ilk üç sıradan birine yerleşiyordu.*⁶⁸

Abdul Gaffarzade'nin yıllık planı karşılamak için uygulamış olduğu yöntem, Sovyetler Birliği'nde devlet adamlarının bildiği ve yeri geldiğinde herkesin uyguladığı bir hiledir. Cengiz Aytmatov da plan hedeflerini gerçekleştirmek için başvurulan yöntemi romanlarında işlemiştir. Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari* romanında plan hedeflerini tutturabilmek için başvurulan sayga katliamını ele almıştır. İnsanların bu tip sahtekârlıklarını birçok yazar eserlerine konu edinmiştir. Gogol'un *Ölü Canlar* romanında devletten kredi alabilmek için ölü köle isimleri satın alan uyanık bir karakterin plan hedeflerini tutturmak için hayali ölümler yaratıp resmi evraklar oluşturan Abdul Gaffarzade ile devleti kandırma noktasında benzerlikleri bulunmaktadır.⁶⁹

Sistemin en önemli adamlarından olan Abdul Gaffarzade, yıllık plan meselesinin ülke çapında abartılarak uygulandığını Komünist partisinin toplantılarından birinde dile getirmiştir. Sovyetler birliği ideolojisinin bu yapılan yanlışlar ile bağdaşamayacağını dile getirerek sisteme karşı bir eleştiride bulunmuştur. Bu eleştiriler üstelik sisteme karşı tek bir söz söylenemediği bir dönemde yapılmıştır. Abdul Gaffarzade yerine bu eleştirileri bir başkası yapsa idam edilmeyeceğinin hiç şüphesi yoktur. Ama Abdul Gaffarzade gaddar ve zalim bir Sovyet yöneticisi olarak herhangi bir şey olmaz.

Elçin tarafından Abdul Gaffarzade'ye bu eleştiriler yaptırılarak aslında bu sistemi savunan en güçlü yöneticilerin dahi komünist düzenin bozulduğunu gördüklerini ancak kendi çıkarları uğruna bu sistemi yaşatmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Fakat söylemeye çalıştığım şu ki, defin işleriyle ilgilenen bir kuruma, kuru ekonomik ölçütler dayatılamaz. Annesi, kardeşi, oğlu, ne bileyim ben dayısı, halası, teyzesi, amcası ölen insanların sırtından, onların gözyaşları ve acıları sayesinde plan tutturmak bizim ideolojimizle ne derecede bağdaşmaktadır? Burada hamamdan, ya da kuaförden değil, Mezarlık İdaresi'nden bahsediyoruz. Şimdi size durumu daha net olarak anlatmaya çalışacağım. Maliye Bakanlığı, mezarlık idarelerinden toplanan paraların hemen tamamına el koymakta ve bu parayı konutların yapımı ve bakımına, ya da hizmet sektörünün birtakım şubelerine yönlendirmektedir. Ortaya nasıl bir manzara çıktığının farkında mısınız? Oturduğumuz evlerin bakımının daha iyi yapılması için, daha çok insan ölmesi

⁶⁸ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 98.

⁶⁹ Ali İhsan Kolcu, *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara 2004, s. 69.

*gerekiyor demek ya da mesela babasını defneden biri, aynı zamanda hiç tanımadığı bir insanın evinin tamirine de katkıda bulunmuş oluyor.*⁷⁰

Abdul Gaffarzade, konuşmalarıyla partiyle de hükümetle de rejimle de dalga geçmektedir. Üstelik Abdul Gaffarzade'nin bu konuşmaları parti üyelerince de alkışlanmaktadır. Gazetelerde yazılan yazılar, kürsülerden atılan nutuklar ile yapılanlar arasındaki zıt durum hiçbir devlet sisteminde görülmemiştir.

*Bin bir türlü derdi olan insanlar-bir tanesinin akrabası haksız yere hapsedilmiş, bir diğersinin bahçesine el konmuştu mesela, ya da birinin oy kullanma hakkı elinden alınmıştı (Oy kullanma hakkı elinden alınan bir insan her türlü seçime katılmaktan da, herhangi bir kuruma şikayette bulunmaktan da mahrum edilmiş oluyordu aynı zamanda); insanlar sudan nedenlerle tutuklanıyor ve sürgün ediliyorlardı.*⁷¹

Kitabın yazıldığı dönemde Rusya komünist bir rejimle yönetilmektedir. Gerçekte bu düzende insanların büyük servetler elde etmesi mümkün değildir. Rusya'da yaşayan yöneticiler kendi kurdukları bir düzenle ve aldıkları rüşvetlerle komünist bir rejimde elde edilemeyecek kadar büyük servetler elde etmişlerdir. Ancak kazandıkları bu paraları kapitalist bir düzendeki gibi istedikleri biçimde harcayamamaktadırlar. Komünist rejimde büyük kazançlar sağlayan parti yöneticileri dahi zaman zaman içinde buldukları sistemi istememektedirler. Abdul Gaffarzade gibi kimseden korkusu olmayan bu sistemin adamlarından birisi bile evinde büyük paralar bulundurmaktan korkar ve ellerindeki serveti saklamaya çalışır.⁷²

*Kapitalist bir ülke olsa, Türkiye ya da İran olsa iş değişirdi tabii. Sovyetler Birliği tuhaf bir yerdi ama. Burada hükümeti de halkı da soyarak istediğin kadar servet toplayabilirdin, fakat o serveti açıktan açığa harcayamazdın işte... Tedbirli olmakta fayda vardı; yeryüzünde tedbirlilikten kimse zarar görmüş değildi şimdiye değin...*⁷³

Komünist bir düzende bulunan Rusya'da insanlar ne kadar servet elde etse de bu servetlerini rahat rahat harcayamazlar. Abdul Gaffarzade büyük servetler elde etmesine rağmen oğluna ikinci bir arabayı bir başkasının adına almak zorundadır. Kızına istediği gibi lüks yaşatabileceği geniş ve rahat bir ev alamaz. Abdul Gaffarzade'nin maddi imkânları her şeyi yapabilecek olmasına rağmen servetini

⁷⁰ Elçin, Ölüm Hükmü, s. 102.

⁷¹ Elçin, Ölüm Hükmü, s. 139.

⁷² Elçin, Ölüm Hükmü, s. 94.

⁷³ Elçin, Ölüm Hükmü, s. 423.

harcamaya muktedir değildir. İçinde buldukları sistem ne ikinci bir araç almaya ne de ikinci bir ev almaya imkân tanımaktadır. Sovyet Sisteminde yaşayan bir fert bütün ihtiyaçlarını devlete ait dükkânlardan karşılamaktadır. Bir fert istediğini istediği kadar almaya da muktedir değildir. Alacağınız her şey karne ile satılmaktadır. Örneğin: Bakü’de et karne ile kişi başına bir kilo, tereyağı da kişi başına yarım kilo olmak üzere satılmaktadır.⁷⁴ Karnede belirtilen miktarların dışında et ve tereyağını devlete ait dükkânlardan almak imkânsızdır. Sovyetler Birliğinde paranın önemli olmadığını düşünen Hatice Kadın gibi insanlar sistemin yasakladığı düzenin dışına çıkarak elde ettikleri ufak tefek servetlerini devletten gizlemektedirler.⁷⁵ Büyük paralar kazanan sistem adamları bile yeri geldiğinde Sovyetler Birliğinin uyguladığı komünist rejimden rahatsız olmaktadır.

Komünist bir rejimde insanlar sahip olduğu mülkler üzerinde istediği gibi tasarruf etme hakkına sahip değildir. Bu hak insanlara verilmediği için insanlarda belli bir huzursuzluğa sebep olmaktadır. Sistemi savunurken sistemden şikâyet ettirmektedir. Doktor Necef Ağayeviç, evinin balkonu rüzgâr aldığı için onu camekânla kapatmak ister. Ancak içinde bulunulan düzen ve yasalar buna müsaade etmez. Necef Ağayeviç, balkonunu kapatmak için kimsenin karşı çıkamayacağı ve yaptırdığı camekânı sökemeceği kurnazca bir fikir düşünür. Leonid İliç Brejnev’in sayısız ödüllerin madalyalarıyla dolu mareşal üniformalı bir resmini ve Sovyetler Birliğinin tamamında meşhur olan sözleri Azerbaycan Ressamlar Birliğine çizdirerek yaptırdığı camekâna işletti. Binada sadece Necef Ağayeviç’in balkonu camekânlı olunca İlçe İcra Kurulu acil bir toplantı yaptı. Necef Ağayeviç’in balkonunda asılı olan pankartlardan ve Brejnevin resminden dolayı sökemecekleri için binanın bütün balkonlarını camekânla kaplatma kararı alınmıştır.⁷⁶ Rejimi savunan doktor Necef Ağayeviç gibi insanlar bile rejimden rahatsızlık duymaktadır. Çünkü rejim insanlara yeterli bir özgürlük tanımamaktadır.

Sovyetler Birliğinde siyasetle eğitim iç içe girmiştir. Yetiştirilmekte olan öğrencilerin beyinlerine ülke yöneticilerinin anne ve babadan üstün olduğunu, gerekirse anne ve babanın bile ülke uğruna feda edilebileceği yerleştirilmiştir. Sovyet sistemi, okullarda yapılan anketlerde en sevdiği ve kendine en yakın hissettiği insana Stalin ismini yazdıran bir eğitim anlayışı gütmüştür. Stalin adı yerine anne ve

---

⁷⁴ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 50.

⁷⁵ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 55.

⁷⁶ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 120.

babasının ismini yazan öğrenciler cezalandırılır. Diğer öğrencilerin gözünde anne ve babalarını Stalin'den çok sevmelerinin yanlış olduğu düşündürülür. Anne ve baba sevgisinin Stalin sevgisinin önüne geçmesi engellenmek istenmiştir. Yetişmekte olan kuşak büyük bir tutkuyla rejime ve yöneticilere karşı bağlanmaya çalışılmıştır. Pavlik Morozof, en sevilen edebi kahraman olarak benimsetilmeye çalışılmıştır. Nefret beslenen insanlar: Hüseyin Cavit, Abbas Mirza Şerifzade, Ulvi Recep, Yusuf Vezir Çemenzemimli, Neriman Nerimanof gibi faşist olarak adlandırılan aydınlardır. Bu yazarların Sovyet öncülerinin mesut yaşamlarını mahvetmek emellerinde olduğunu aşılarmakta ve onlardan nefret ettirilmeye çalışılmaktadır.⁷⁷

Okullarda “izhar-ı nefret toplantıları” yapılarak okulda halk düşmanı olarak ifşa edilmiş kişilere karşı kin ve nefret dolu sözler öğrencilere söylenilerek onların Sovyetler birliğine olan bağlılığı artırılmaya çalışılmıştır. Eğitim sistemi, Sovyetler Birliği sevgisinin her sevginin üzerinde olduğunu küçük beyinlere aşılama çabası içindedir.

Okuldaki etkinliklerden en yaygını izhar-ı nefret toplantılarıydı. Bu toplantılar okulun spor salonunda yapılıyor ve hem öğretmenler, hem de öğrenciler “halk düşmanı” sıfatıyla yakalanan birtakım ünlülere -Ahmet Cevat, Abbas Mirza Şerifzade, Selman Mümtaz ve daha pek çok isme- karşı duydukları nefreti dile getiriyorlardı. Öğrencilerden birinin ebeveyni “halk düşmanı” ilan edilince yine aynı şey yapılıyor ve bazı durumlarda, okuldan atılmaktan komsomol veya pioner örgütünden ihraç edilmekten kurtulmayı uman öğrenci, konuşmasında kendi ebeveynini lanetliyordu: “Babamın bu kadar alçak bir adam olduğunu tahmin etmezdim!”⁷⁸

İlkokul ve ortaokul düzeyindeki okullarda öğretmenler arasında birbirini ifşa etme çabası baş göstermiştir. Parti üyelerinin korunup kollanarak önemli görevlere getirilmekteyken üniversite öğrencilerinden komsomol kuruluna üye olanların önleri açılmaktadır. Parti toplantılarında veya bir yöneticinin karşılanmasında üniversitede okuyan öğrenciler bir bir toplanmış ve kalabalık kitleler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu oluşturulan suni kalabalıkla partinin üst düzey yöneticilerinin halk tarafından ne kadar sevildiğini göstermeye çalışmaktadırlar. Böylece kurulu düzenin halk tarafından desteklendiği gösterilmiş olacak ve bu sistemin devam etmesi için yöneticiler halkı ve basını hatta kendilerini dahi kandırmış olacaklardır.

Bakü'ye büyük ödülün verilmesi şerefine Lenin Sarayı'nda düzenlenecek olan Komünist Partisi Bakü Örgütü'nün toplantısına ve Şehir Halk Meclisi

⁷⁷ Elçin, Ölüm Hükümü, s. 223.

⁷⁸ Elçin, Ölüm Hükümü, s. 209.

Üyelerinin toplantısına katılacaktı. Talebelere, yoldaş Brejnev geçerken kendisi yüksek sesle ve sevinçle alkışlamaları emredilmiş ve herkese farklı bir slogan ezberletilmişti. Murat Yıldırım'ı kaldırımın kenarında duruyordu ve önünde kimsecikler yoktu bu kez. Yoldaş Brejnev'i herkesten daha coşkulu alkışlayıp herkesten daha sevinçli olduğunu gösterebilen bir talebenin önünde birtakım olanaklar açılması ihtimali yok değildi.⁷⁹

Elçin, üniversite öğrencilerinin bu şekilde toplanıp kullanılmasını kötü bir durum olarak talebe Murat Yıldırım'ı üzerinden okuyucuya hissettirmektedir. Talebe Murat Yıldırım'ı, Brejnev'i karşılamak için toplanan kalabalıkta incecik milli kıyafetler giydirilip soğukta bekletilen kızlara bakıp elindeki pankarttan utanarak kendini bu düzene ayak uydurmuş aşağılık bir mikrop gibi görmektedir.⁸⁰

Üniversite öğrencileri arasında oynanan oyunlar sistemi yüceltme adına yapılırken sistemin ne kadar içler acısı durumda olduğunu da göstermektedir. Oyun şöyledir: *Talebelerden biri Politbüro üyelerinden, parti başkanlarından, ya da Bakanlar Kurulu Başkanının yardımcılarında birinin soyadını söylüyor ve aynı şahsın adını, baba adını ve işgal ettiği görevi doğru olarak bilen, bir adet sigara kazanmış oluyordu.⁸¹ Bir adet sigara için üniversiteli öğrencilerine parti yönetiminde yer alan insanların adı ve soyadı, baba adı, görevleri ezberletilmektedir. Üniversite öğrencilerinin Komünist Partiye karşı sempati duymalarını sağlamak isterken sistem bir paket sigaraya kurban edilmektedir.*

Bugüne değin-ilkçağdan beri yani - hep böyle oldu, bu günden sonra da-bin yıl sonra mesela - hep böyle olacak. Ne var ki sen mevcudiyeti delikli kuruş etmeyen işe yaramazın teki olduğun için suçu zamanın ve mekânın üzerine yıkmaya çalışıyorsun. Senin gibi insanlar bütün dönemlerde, bütün ülkelerde işte bu elin gölgesi altında bir hayvan misali yaşayıp ölürek kara topraklara karışmışlar, çünkü onlarla (seninle de yani!) hayvan arasından gerçekte hiçbir fark yoktur.⁸²

Talebe Murat Yıldırım'ı gibi bütün insanlar içinde yaşadıkları düzenin bozukluğunu zamana ve mekâna yükleyerek kendisini bu sorumluluktan kurtarmış saymaktadır. İnsanlar yaşadıkları çağdan ve düzenden sorumludurlar. Kişi dayatılan düzeni ve sistemi kabullenmişse o kişinin hayvandan bir farkı kalmayacaktır ana düşüncesi verilerek Elçin tarafından insanlara sorumluluk bilinci romanda

⁷⁹ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 72.

⁸⁰ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 70.

⁸¹ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 68.

⁸² Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 66.

aşılarmaya çalışılmıştır. Leonid İliç Brejnev'in eli kurulmuş sistemin kendisidir ve insanlar bu sistem altında (elin gölgesinde) yaşamaya mahkûm edilmiştir.

Talebe Murat Yıldırımli bir üniversiteye girmek için yazılmamış bir romanı okuması gerekli iken Abdul Gaffarzade'nin oğlunun önünde bütün kapılar açılır. Abdul Gaffarzade oğlu Orduhan'ı hukuk fakültesine yazdırır. Ancak oğlunun savcı değil parti başkanı olmasını ister. Çünkü Sovyet sisteminde en iyi görev parti başkanlığıdır. Sovyetler Birliğinde parti başkanlığından daha iyi bir görev yoktur. Restoran, dükkân imalathane ya da ticaret merkezi müdürlerinin toplam kazancı parti başkanının kazancıyla kıyaslanınca bir hiç hükmündedir. Parti başkanlarının emrine tatil köyleri, makam arabası, özel hizmetçiler, şoförler verilmektedir.⁸³ Halk arasındaki gelir dengesini sağlamak amacıyla kurulmuş bir Sovyet sisteminde bu kez de yöneten ve yönetilen arasında gelir dengeleri bozulduğu parti başkanlarının sahip olduğu imkânlardan görülmektedir.

Azerbaycan'da Rus devriminden sonra kütüphanelerde Kuran bulmak neredeyse imkânsızlaşmıştır. Kuran'ın Azerbaycan Türkçesine tercümesi yasaklanmıştır.⁸⁴ Sovyetler Birliği döneminde dine karşı bir politika güdülmüştür. Bu ne İslam'a karşı ne de Hıristiyanlığa karşı verilen bir mücadeledir. Verilen mücadele bütün dinlere karşıdır. Dinin insanoğlunun üretkenliğini durdurduğunu iddia ederek komünist düzende dine yer verilmemesi gerektiği ileri sürülmüştür. Dini inançların sembolü haline gelmiş bütün kilise ve camiler ya yıkılmış ya da farklı amaçlarla kullanılmıştır.⁸⁵

1937-1938 yıllarında Bakü'de okullardaki öğretmen kadrolarının neredeyse yarısı "halk düşmanı" damgasıyla tutuklanmış ve birçok aydın kurşuna dizilmiştir. Okul müdürleri ve parti kolu başkanları, eğitimle ilgili toplantılardaki konuşmalarında ifşa ettikleri halk düşmanlarının sayısını telaffuz etmektedirler. Ne yazık ki halk düşmanlarını ifşa etmeleriyle övünen müdürler de yeri geldiğinde hapse atılmaktan kurtulamamıştır. Bu ortamda Ali Asker Hoca'nın okulundan halkına hizmet etmek amacıyla Moliere, Hugo ve Stendhal'dan çeviriler yapmış, Azerbaycan Türkçesinin gramerini yazmış İvaz Bey ile parti üyesi olan genç bir edebiyat öğretmeni Ferit şirinli de halk düşmanı damgasını yemiştir.

---

⁸³ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 429.

⁸⁴ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 30.

⁸⁵ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 207.

Ali Asker Hoca ile sohbeti sırasında düşlenen rejim ile uygulanmakta olan rejimin uyuşmadığını dile getirir. Hâlbuki Alibaba Hoca 1919 yılında Komünist Partisine kaydolmuştur.⁸⁶ Azerbaycan’da komünist rejimin ilanından önce Komünist Partisine üye olmuş ve bu patiyi desteklemiş Alibaba Hoca gibi insanlar bile sistemden artık rahatsızlık duymaktadır.

Elçin, Sovyet rejiminin çökeceğine dair inançlarını Ölüm Hükümü’nde açıkça dile getirmiştir. Sözlerle yapılan işler arasında uçurumun olduğu bir sistemin devam etmeyeceğini görmüştür. Sorun sistemin çökmesinde değil, kurulacak yeni sistem ve başa geçecek şahıstır. Başa geçip ülkeyi yönetecek şahıs topluma denk biri olmak zorundadır. Ülkenin başına her şeyi altüst edecek biri geçmesi de mümkün olabilirdi. İşte kurulacak yeni düzen ve yeni yöneticilerin ne getireceği bilmemesi Elçin’in sistemi şiddetle eleştirmesine ve kapitalist bir düzen mesajları vermesine rağmen bir kararsızlık içinde olduğunu görmektedir.⁸⁷

Elçin, iyi insan ve kötü insan kavramlarının göreceliliği gibi iyi rejim ve kötü rejim kavramlarının da göreceli olduğunu okuyucuya ifade etmektedir.⁸⁸

Ölüm Hükümü romanın yanı sıra Ak Deve romanında da Sovyetler Birliği dönemindeki yapılan zulümlerden bahsedilmektedir. Bu dönemdeki aydınların edebi ürünlerinden bölümler seçilerek adaletsizce yargılanarak idam ettirildiklerinden bahsedilir. Zulüm görmüş yazar ve şairler Mirza Settar tipi oluşturularak anlatılmaya çalışılmıştır ve Mirza Settar isminde bütün yazar ve şairler anlatılmaktadır. Dolayısıyla Mirza Settar, zulme uğrayan binlerce yazarı temsil eder. Mirza Settar, “Ey gül dikenin azap verdi bülbüle.” dizelerinden dolayı Fethullah Hatem tarafından “Bu bizim devrimize çatıyor.” diyerek hükümetin aleyhinde olduğunu iddia edilmiş, çeşitli sıkıntılara maruz kalmıştır.⁸⁹

Sovyetler Birliğinin kurduğu komünist düzende özel mülkiyete yer yoktur. Sarı Hamam, Aliabbas kişinin özel mülkiyetidir. Bakü’de Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra Aliabbas kişi kendi mülkünün müdürü olmuştur. Mülkiyet satılmadığı ve devredilemediği için de Aliabbas kişi emekli olduktan sonra hamamın müdürlüğü bir başkasına geçmiştir.⁹⁰ Özel mülkiyete sahip olmamak insanlar arasında bir uçurum gibi büyüyen servet farkını önlüyormuş gibi görünse de

---

⁸⁶Elçin, *Ölüm Hükümü*, s.226.

⁸⁷Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 353.

⁸⁸Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 462.

⁸⁹ Elçin, *Ak Deve*, s. 18.

⁹⁰ Elçin, *Ak Deve*, s. 127.

uygulamada bu pek mümkün olmamıştır. Yasal olmayan yolların dışına çıkılarak yöneticiler ve bazı fırsatçılar büyük servetler edinmişlerdir. Böylece Sovyet sistemi çöküşten kurtulamamıştır.

Yazar olmak, şair olmak, vatani için çalışmak bu dönemde zor ve meşakkatli işlerdir. Artık halkı için yararlı işler yaparken saygı duyulmak yerine suçlanıp idam edilmek sıradan bir olay haline gelmiştir. Elçin, Mirza Settar'ın düştüğü durumlara dönemindeki her yazarın maruz kalabileceğini göstermiştir. Bu dönemde doğruları herkes görmektedir. Ancak doğruları söyleyen insanların yaşayamadığı, işkenceler gördüğü bir ortam mevcuttur. Sovyetler Birliği'nin yazarlar üzerinde kurduğu baskıyı Elçin'in de hissettiğini Aliekber ile Koca'nın diyalogundan anlamaktayız.

*Aliekber, sen yazar olacaksın, kitap yazacaksın!... O zaman Koca'nın bu sözleri benim için o kadar olağanüstü, o kadar mucizevi idi ki ben bu sözlerle sevineyim mi, ne yapayım, bir türlü bilemedim. Koca'nın o sözlerinden sonra birden bire Settar Masum'u hatırladım, çünkü Settar Masum da şairdi, yani yazan bir kişiydi ve birilerinin beni de Settar Masum gibi satacağı korkusu benim yüreğimi bir yumruk gibi sıktı...*⁹¹

3.2. AHLAKİ DEĞERLER VE OLUMLU, OLUMSUZ İNSAN İLİŞKİLERİ

Olumsuz insan ilişkileri adlı bölümümüzde insanlar arasında cereyan eden etik değerlerle bağdaşmayan insan ilişkileri ön planda tutulmuştur. Pek çok olumsuz insan ilişkileri gözlenmekteyken ele aldığımız üç romanda ağırlıklı olarak sahtekârlık, çıkarıcılık, ikiyüzlülük, iffetsizlik, ispiyonculuk, görevi kötüye kullanma gibi temalar ön plana çıkmaktadır.

Romanlarda bozulmuş toplumsal yapı, bireysel ilişkiler, rüşvet, adam gammazlama, iftira gibi konular karşımıza çıkar. İnançsızlık, yarın kaygısı, toplumsal güvensizlik, kurşuna dizilmeler ve hapislerin yarattığı insan psikolojisi, adam kayırmalar olumsuz insan ilişkilerine örnek gösterilebilir. Romanlarda sözde varlığını devam ettirmeye çalışan bir rejim ve bu rejimin oluşturduğu bir cinnet ortamında yaşamını sürdürmeye çalışan insanların birbiriyle olan ilişkileri sağlam temeller üzerine kurulamamıştır. Sisteme dâhil olan insanlar birbirini aldatırken ahlaki kaygılar geri plana itilmiştir. Morg binası öğrencilere kiraya verilmekte,

---

⁹¹ Elçin, *Ak Deve*, s. 53.

kabristanlıkta geceleri fahişeler pazarlanmakta, içki ve kumar oynatılmakta, parti yöneticileri kendi cebini doldurmaya çalışmakta, jurnalcılık faaliyetleri ile insanlar birbirini gammazlamaktadır. Böyle bir sistem, rejim ve ortam içerisinde insan ilişkilerinin olumsuz gelişmesi yadırganamayacak bir sonuçtur.⁹²

Ölüm Hükmü romanında görevini ve misyonunu yitirmiş kurumlar ve buradaki insan ilişkileri tamamen çıkar odaklı gelişmektedir. Abdul Gaffarzade'nin müdürlüğünü yaptığı mezarlık idaresindeki çalışanların hepsi Abdul Gaffarzade'den korktukları, onun gücünden çekindikleri için her dediğini yapmaktadır. Abdul Gaffarzade'yi en sadık adamları bile sevmemekte aralarındaki ilişkiler tamamen çıkar ilişkisine dayanmaktadır.

*Müdürün keyfi yerinde değilse, bekçi Eflatun saygı iletmeyi yeğliyordu elbette, adamın keyfinin yerinde olduğu anlarda ise (bu durum bekçi Eflatun'un fazladan bir miktar para ya da yeni bir imtiyaz koparabileceği anlamına geliyordu) hemen Abdul Gaffarzade'ye yaklaşarak halini hatırlar soruyor, sonra lafi döndürüp dolaştırıp Hıdır'a getiriyor, Hıdır'ı rahmetle anarak hafiften ağlamaklı bir hal alıyor ve bakışlarını yere indirerek Hıdır'ın bu güzel günleri görmemesine ne kadar çok üzüldüğünden bahsediyor, neticede Abdul Gaffarzade'nin o anki iyi ruh halinin maddi yararlarından nasipleniyordu.*⁹³

Abdul Gaffarzade, mezarlıkta bulunan eniğe bakılmasını emrettiği günden itibaren mezarlık çalışanları Abdul Gaffarze'nin gözüne girebilmek için eniği süt, sosis, dondurma, marmelat gibi yiyeceklerle beslemeye başlar. Bekçi Eflatun Abdul Gaffarzade'nin eniğe bakılmasıyla ilgili emirlerine uyulduğunu göstermek için eniği her sabah kucağına almakta ve Abdul Gaffarzade'nin Mezarlık İdaresine gelmesini beklemektedir. Bekçi Eflatun eniğe değer vermediği halde Abdul Gaffarzade'nin nazarında hoş görünmek için ona eksiksiz ve özenle bakmaktadır. Gecenin geç saatlerinde dahi köpeğe kötü davranma cesaretinde bulunamamaktadır. Zira bu mezarlıktaki çitin de kapının da yolların da kulağı vardır. Herhangi bir gelişme anında Abdul Gaffarzade'ye ulaşmaktadır.⁹⁴ İşte bu korku insanları bazı şeyleri yapmaya zorlamaktadır.

Zamanla Abdul Gaffarzade enikle ilgilenmemeye başlar. Bu ilgisizlik mezarlık idaresinde çalışanlar tarafından fark edilince eniğin el üstünde tutulduğu günleri mazide kalır. Mezarlık idaresinde çalışanlar tarafından hiçbir değeri kalmayan enik, kendi kaderine terk edilmiştir. İlk zamanlarda kucaklarda gezdirilip

⁹² Ali İhsan Kolcu, *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara 2004, s. 68.

⁹³ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 10.

⁹⁴ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 13.

türlü yemişlerle beslenen enik artık ayakaltında dolandığı için tekmelenerek hor görülmektedir. Kendi amirine hoş görünmek uğruna bir hayvana bakışı değişen insan profili Elçin'in eleştirilerinden kendini kurtaramamıştır.

Mezarlık, bütün özellikleri ile bozulmuş Azerbaycan toplumunun prototipi olmuştur. Elçin, Salakça ile sistem içindeki olumsuz insan profilini anlatmak istemiştir. Romanın sonunda Salakça'nın intiharı toplumun bozulmuşluğuna, olumsuz insan ilişkilerine bir tepki olarak kabul edilebilir. Cengiz Aytmatov'un "Kassandra Damgası" adlı romanında balinaların toplu intiharından bahseder ve balinaların intiharını dünyanın bozulmuşluğuna bir tepki olarak nitelendirir. Kremlin Meydanı'nın üstünde uçan ve burada olup bitenlere anlam veremeyen baykuş da bütün bu felaketlere kendince bir tepki gösterir. Cengiz Aytmatov, hayvanlar arasından seçtiği iki roman karakterinin intiharıyla insanların kin, öfke, savaş, iktidar gibi hırslarla dünyayı felakete sürüklediği mesajını vermek istemiştir.⁹⁵ İnsanların hayata bakışı ve hayatı algılayışı karşısında Cengiz Aytmatov, balinaları ve baykuşu; Elçin Efendiyev, köpeği intihar ettirerek tepki göstermiştir.

İnsanların ahlaki değeri yitirmekte oldukları romanın başından sonuna kadar görülmektedir. Mezarlık idaresi çalışanlarından Bekçi Eflatun'un evli ve çocuklu olmasına rağmen hademe Nastya'ya karşı beslediği düşünceler ahlaki çöküntü içinde olduğunu gösterir. Kendini bekçiliğe değil Milli Eğitim Müdürlüğüne, hatta valilik makamına layık gören Bekçi Eflatun bu kadına sahip olmak isterken kaderine de isyan eder.

İnsan ilişkileri, mahalle halkında çıkarıcılık üzerine kurulmuştur. İnsanlar karşısındakinden bir çıkar sağlama düşüncesine sahiptir. Hatice kadın, Bozbaş pişireceği zamanlar birazcık et almaktadır. Ancak bu etin bozbaşa girebilmesi için iyice kıyılması gerekmektedir. Yaşlanmış olan ve güçsüz düşen Hatice kadın için etin iyice kıyılması imkânsızdır. Eti kıydırmak için talebe Murat Yıldırım'ı beklemekte ve eti ona kıydırmaktadır. Hatice kadın her et kıydırışında talebe Murat Yıldırım'ya övgülerde bulunmakta, bozbaştan bir parça da ona göndereceğini et kıyım süresince tekrarlamaktadır. Sıra yemek pişmeye gelip o güzelim et kokusu dairenin her yerini kapladıktan sonra Hatice kadın yemeğin tamamını kendisine pay etmekte ve talebe Murat Yıldırım'ya yemeğin kokuları kalmaktadır.⁹⁶

⁹⁵ Orhan Söylemez, *Türk Dünyası Edebiyatları Roman-1*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 31, 37, 38.

⁹⁶ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 46.

Elçin, o dönemdeki din adamlarının dini kullanarak haksız para kazanmalarını, halkı sömürmelerini eleştirmektedir. Molla Esadullah ve onun gibi onlarca molla, Tilki Geldi Mezarlığı'nı mesken tutarak insanların dini duyguları üzerinden kazanç sağlamaktadır.

*O şerefsiz Molla Esedullah, savaş yıllarında halktan faizle ne kadar para topladı, biliyor musun? Ne kadar mücevher topladı, biliyor musun? Ne yapacaksın sen bu kadar parayı be şerefsiz! Kefenin cebi mi var sanki? Onca parası var adamın, ama hala daha sabahtan akşama kadar Tilki Geldi Mezarlığı'ndan çıkmıyor; para kazanıyor hala daha... Kendinden, kızlarından, oğullarından başka kimsenin tek bir işine yaramış değil itten türeyen!..*⁹⁷

M. P. Garipli, bir miktar altın almak ister. Ancak var olan düzen içinde istediği altını elde etmek yasal yollardan imkânsızdır. M. P. Garipli, devreye Ferit Kazımlı'yı koyar. Ferit Kazımlı ise işi Abdul Gaffarzade'ye devreder. Abdul Gaffarzade araya bir başkasını koyarak istenilen miktardaki altınları elde eder. Bu altınlar silsile yolu ile en alttan başlayıp en üste kadar ulaştırılır. Altın kimin elinden geçmişse kendi kazancını da üstüne ekleyerek uygun yere ulaştırmıştır.

Ferit Kazımlı, Abdul Gaffarzade'nin her bin rubleden en az iki yüzünü kendisi için ayırdığını çok iyi biliyordu elbette. Abdul Gaffarzade de, Ferit Kazımlı'nın her altın için M. P. Garipli'den bin değil, en az bin iki yüz ruble isteyeceğinden emindi. Ne Ferit Kazımlı'nın ne de Abdul Gaffarzade'nin bu operasyondan kazanacakları paraya ihtiyaçları vardı; fakat bu bir oyundu işte; belki oyundan da öte, bağımlılık haline gelmiş olan bir çeşit tutkuydu... Her şeye rağmen -Abdul Gaffarzade'nin bomboz gözlerinde bir tebessüm parladı- bu işlerin sonunu kimse kestiremezdi henüz... ⁹⁸

Abdul Gaffarzade, bu altın işinden yüksek kazanç sağlamasına rağmen bununla yetinmeyerek Doktor Necef Ağayeviç'e iki yüz elli adet sahte altın hazırlatır. Necef Ağayeviç, bu işin riskli olduğunu bilerek reddetmek ister. Ancak Abdul Gaffarzade gibi bir düşman kazanacağından korkarak bu işi kabul eder.⁹⁹

"Zor olacak... Abdul Gaffarzade: "Biliyorum... demişti. Necef Ağayeviç derin bir nefes aldıktan sonra: Fakat size çok büyük bir saygım olduğundan... Bulurum... "

---

⁹⁷ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 49.

⁹⁸ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 118.

⁹⁹ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 123.

Diye yanıtlamıştı. Abdul Gaffarzade: “Teşekkür ederim doktor.” demişti. Ben böyle iyilikleri asla unutmam.”¹⁰⁰

Abdul Gaffarzade ile işbirliği yapmak çevresindeki insanlara hem siyasi hem de ekonomik yönden fayda sağlamaktadır. İnsanlar onun gibi güç sahibi bir insana yakın durmak için, Necef Ağayevîç örneğinde olduğu gibi, görevlerini çıkarları doğrultusunda kullanmaktan kaçınmamaktadırlar. Asıl buldukları makamı Abdul Gaffarzade gibilerinin çıkarları doğrultusunda kullanmadıkları zaman korkuya kapılırlar. Zira buldukları makamdan bu kişilerin oyunları ile ayrılmak zorunda kalacaklardır. Bu korku devlet kurumlarındaki bütün insanları bir çıkar ilişkisi içinde işlerini sürdürmek zorunda bırakmaktadır.

Abdul Gaffarzade gibi çıkarıcı karakterleri ve bu insanlardan çekinen mazlum karakterleri rejimin kendisi yaratmıştır. Abdul Gaffarzade, elde ettiği serveti saklamak için en emin yeri oğlunun mezarı olarak görerek servetini mezarlığa gömmüştür. Cenazeden hemen sonra evdeki misafirleri olduğu gibi bırakarak mezarlığa servetini gömmeye giden adam rejimin yarattığı bir canavar konumundadır. Sonraları oğlunun mezarını ziyarete geldiğinde ziyaretinin amacı oğlu mu yoksa gömdüğü altınları mıdır pek anlaşılamaz.

Abdul Gaffarzade gibi bencil kişiler üreten sistem korkak karakterler de yaratmıştır. İnsanlar artık geceleri yalnız kalmaktan korkar duruma gelmiştir. Hatice kadın yalnızlığını gidermek için avludaki damlayan musluğun sesini kendisine yoldaş edinir.

Devri idrak eden birçok kahraman gibi sadece olması gerektiği kadar sosyal olmaya çalışan bir diğer karakter de Hüsrev Hoca’dır. Hüsrev Hoca, taun felaketi, Arzu’nun doğum gününden sonra yaşadığı olaylar, sürgüne gönderilmesi gibi nedenlerle sistemin ürküttüğü bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Murat Yıldırım ile aynı daireyi paylaşmalarına rağmen bir gün dahi oturup sohbet etmemişlerdir.¹⁰¹

En tepedeki yöneticilerden başlayarak halktan kişilere kadar hemen her insanın ilişkileri karşılıklı çıkar ilişkisine dayanmaktadır. Muhtar Hüdavende, insanlara hep hayırsever bir tavırla yaklaşmıştır. İnsanların muhtara bakışı böyle olmamıştır. İnsanlar Muhtar Hüdavende’ye bir parça but hediye etmişlerse bu bir

¹⁰⁰ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 124.

¹⁰¹ Ali İhsan Kolcu, *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara 2004, s. 66.

parça but karşılığında ondan üç koyunluk bir iyilik talep etmişlerdir.¹⁰² Önce bir ufak hediye ardından da bu hediyenin karşılığını almaya çalışan bir zihniyet kitapta açık bir dille eleştirilmiştir.

İnsanlar arasındaki çıkar ilişkisine bir örnek de Melik Ahmetli'nin hikâyesinin anlatıldığı bölümde verilmiştir. Birkaç araştırmacı arkadaş bir yere gidecekleri sırada özel otomobile ihtiyaç duyarlar. Bu şahıslardan birisi de Musa Bağır'dır. Musa Bağır ne zaman böyle bir iş çıksa bir bahane bulup otomobilini kullanmaktan kaçınır.¹⁰³ Elçin insan ilişkilerindeki çıkar meselesini romanın formu içinde başarıyla dile getirir. Elçin, insanların ne kadar menfaatçi ve bencil olduklarını göstermektedir. Küçük çıkarlar uğruna kişiliklerini ayaklar altına alan binlerce insanın tirajı komik durumu Musa Bağır ile okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Vasili, mezarlık idarisindeki işinin dışında ek olarak Abdul Gaffarzade'nin gönül işleriyle de uğraşmak durumundadır. Vasili Abdul Gaffarzade'nin hoşuna gidecek kadınları seçip Abdul Gaffarzade'ye sunmaktadır. Bu işler için Abdul Gaffarzade'den normal ücretini alırken bununla da yetinmeyip ayarladığı kızlarla iş birliği yaparak Abdul Gaffarzade'den ayrıca para koparmanın yollarını aramaktadır. Vasilinin bulduğu kızlar Abdul Gaffarzade'den bir şekilde büyük miktarlarda para alarak Vasili ile paylaşmaktadırlar. Vasili böylece hem kızlardan hem de müşterilerden para almakta, çifte kazanç elde etmektedir.

Vasili, Abdul Gaffarzade'nin nasıl bir zevke sahip olduğunu çok iyi biliyordu ve adamın Roza'ya deliler gibi âşık olacağından emindi. Vasili, âşık olduğu zamanlarda Abdul Gaffarzade'nin nasıl paralar saçtığını da biliyordu elbette. Roza'yla işbirliği yapabilir, Abdul Gaffarzade'den koparılacak olan parayı kadınla yarı yarıya paylaşabilirdi ve bu paranın hatırı sayılır bir meblağ olacağından kuşkusuz yoktu (Abdul Gaffarzade'ye para harcatmanın en ince yöntemlerini çok iyi bilen Vasili, Roza'nın yardımıyla bu yöntemleri kullanabilirdi yani); fakat "Lanet şeytana." diyerek güçlülükle de olsa nefisini zapt etmeyi başarmıştı.¹⁰⁴

Vasili âşık olduğu bir kadını Abdul Gaffarzade'den büyük paralar koparmak için ona sunmayı planlar. Mezarlık çalışanları, Abdul Gaffarzade'nin gücünden ve gazabından korkarak ona büyük bir bağlılıkla hizmet eder. Bu insanlar kendi çıkarları devreye girince önünde korkudan ödlerinin patladığı Abdul Gaffarzade'nin

¹⁰² Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 467.

¹⁰³ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 478.

¹⁰⁴ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 356.

ardından çevirmeyeceği dolap yoktur. Daha çok para kazanma hırsı insanları yolsuzluğa, ahlaksızlığa, ikiyüzlülüğe, sahtekârlığa sürüklemektedir.

Ölüm Hükümü romanında en ağır biçimde eleştirilen hususlardan birisi de ispiyonculuktur. Sovyetler Birliğinde makam elde etmek isteyen insanlar sözde halk düşmanlarını ifşa ederek istedikleri makama ulaşmaktadır. Jurnalcilik yaparak parti yöneticilerine sadık görünmeye çalışan insanlar vardır. Parti yöneticileri, kullanılmaya uygun bu insanlara istedikleri makamı elde etmesine yardımcı olmaktadır. İstedikleri makamı jurnalcilik yaparak elde eden insanlar kendilerini bu makamlara getirenlere bağlanmak zorunda kalmakta ve onların bütün kanunsuz işlerini yapmak zorunda bırakılmaktadır.

Yükselmek ve bir makam elde etmek hırsıyla yanıp tutuşan Hıdır Gaffarzade, Arzu'nun doğum gününde yaşananları kendisi için bir fırsat olarak görmektedir. Hıdır Hoca, bu olayı hemen ilgili yerlere ulaştırarak bir kurumun müdürlüğünü elde edeceğini düşünür. Hatta ödül olarak bakanlığı bile kendisine yakıştırır. Yaşanan hadiseleri parti yöneticilerine bir an önce ulaştırmak ve bu ispiyonculuğunun karşılığı olarak önemli görevlere gelmek istemektedir. Hıdır Hoca gibi pek çok karakter jurnalcilik yaparak çeşitli makamlara gelmeyi hayal etmişlerdir.

*Toplumun Hüsrev Hoca gibi hainlerden arındırılması gerektiğine inanıyordu Hıdır Hoca. Daha fazla beklemenin bir anlamı yoktu. Daha ne kadar bekleyebilirdi ki? Atağa geçme zamanı gelmişti artık. Hangi takım -futbolda olsun, basketbolda olsun- atağa geçmeden maç kazanabilir? Derisi delikli kuruş emeyecek olan bazı insanlar atağa geçiyor, Hüsrev Hoca gibilerinin ihanetini ortaya çıkarıyor da yükseliyor. Hıdır'ın onlardan eksik bir yanı mı var? Emekçi bir ailede yetişmiş üstelik. Azerbaycan sporunu kim Hıdır'dan daha iyi yönetebilir?*¹⁰⁵

Ali Asker Hoca, Hıdır Hoca'nın Hüsrev Hoca'yı ispiyonlayacağını öğrenir. Olayın yaşandığı mekân kendi evi olduğu için ilk cezayı kendisinin almasından korkan Ali Asker Hoca, Hıdır Hoca'dan erken davranıp Hüsrev Hocayı ispiyonlar. Ali Asker Hoca gibi vatanını ve milletini düşünen insanlar dahi kendi çıkarları devreye girince insanları ölüme göndermekten çekinmemektedir.

Mahmut ve Meryem romanında insan ilişkileri iktidarı elinde bulunduran kişilere yakın durmak ve fayda sağlamak şeklinde gerçekleşmiştir. Ziyat Han etrafında bulunan insanların tamamı ikiyüzlüdür. Ziyat Han'ın yüzüne karşı övgü dolu sözler söylenir. Övgü dolu sözleri sıralayan insanların her biri, günün birinde Ziyat Han'ın beyliğini ele geçirmeyi planlamaktadır.

¹⁰⁵ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 250.

Dört gün önce saraylılar Vali Yakub'un ölümü dolayısıyla bir araya gelmişlerdi. Yas toplantısında, Mahmud bağdaş kurup oturan saray ileri gelenlerini gözden geçirdi, dehşete düştü. Rahmetlinin anısı bir yana itildi, kakıldı, varsa yoksa, Ziyad Han'ın adaletinden, iyi yürekliliğinden söz edildi hep... Yalan söylüyorlardı. İkiyüzlülük, yaltaklık yüzlerinden akıyordu ve bunun ayrımındaydı babası besbelli ama sesini çıkarmıyordu.¹⁰⁶

Naıplerin, valilerin, hepsinin gönlünde Şah İsmail'in tahtı olmasa da Beylerbeyliğinin tahtına çıkmak yatar. Oysa evliyalara bile yakıştırmadıkları övgüleri, sana uygun görürler. Ama hepsi sırtını dönmeni bekler, bıçaklamak için.¹⁰⁷

Romanda geçen diğer bir iktidar mücadelesi Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında geçer. Şah İsmail Yavuz Sultan Selim'e karşı Papadan, Venedik'ten, Macaristan'dan, İspanya'dan yardım istemiştir. Gönderdiği elçilerle yardım sözü alan Şah İsmail, Çaldıran ovasında Yavuz Sultan Selimle karşı karşıya kaldığında verilen sözlerin hiçbir anlamı olmadığını anlamıştır.¹⁰⁸ Şah İsmail'in yalnızlığı tüm insanların yalnızlığıdır. İnsanlar hayat karşısında ne kadar topluluk içinde bulunsa da çıkarlar çatıştığı zaman bir başına kalakalmaktadır.

Ziyat Han, Mahmut'un gönlünden Meryem'in aşkını söküp atmak için onu baştan çıkaracak bir kadın bulunmasını emretmiştir. Ziyat Han'ın uşakları hanlık topraklarını arayıp taradıktan sonra Ceyran'ı bulurlar. Ceyran akıllı, kurnaz, aşkın inceliklerini bilen, karşısındaki erkek kim olursa onu baştan çıkartabilecek bir kadındır. Ceyran ile Ziyat Han'ın anlaşması aşağıdaki şekildedir.

Ziyad Han Ceyran'a yedi kese altın verdi, on kese de verecek. Ziyad Han'ın adamları onu Mahmud'un önüne çıkaracaklardı ve Ceyran Mahmud'u kendine âşık edecek, yolunu çevirecekti onun. Sonra bir süre Gence'de sarayda Mahmud'la kaldıktan sonra ayrılacaktı ve Ziyad Han'ın ona Tebriz'de satın alacağı köşke yerleşecekti.¹⁰⁹

Ceyran'ın insanlarla olan ilişkileri tamamen para üzerine kurulmuştur. Önceleri yalnızca para karşılığında erkeklerle yatarken içinde bir acı ve üzüntü duymaktadır. Aradan zaman geçtikçe yaptığı bu işten zevk alır duruma gelmiştir. Kimi zaman babası, kimi zaman dedesi yaşındaki erkeklerin isteklerini, bitmek tükenmek bilmeyen şehvetlerini kendi geleceğini garantiye almak adına yapay hal ve

¹⁰⁶ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 31.

¹⁰⁷ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 20.

¹⁰⁸ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 102.

¹⁰⁹ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 94.

hareketlerle söndürmesini bilmiştir. Ceyran'ın katlandığı kötü hayat, yaşlandığında kendisini lüks içinde yaşatacak bir servet elde etmek içindir.

Ceyran, vaat edilen para karşılığında Mahmut'u baştan çıkarmaya çalışır. İlk olarak bir pınar başında sonra da bir gölde yıkanırken Mahmut'un kendini çıplak görmesini ve ilgi duymasını bekler. Ceyran, Mahmut'u etkilemeyi düşünürken Mahmut karşısında çırıl çıplak duran bu genç ve güzel kadına karşı hiç bir kötü duygu beslemeden oradan ayrılmayı tercih eder. Gıdır Garı, Ceyran'ın Mahmut'u çadırda tek başına beklediğini söyler. Ancak Mahmut, aşkına sadık kalmak için bu teklifi reddetmiştir.

O anda Bir korku, bir telaş sardı Mahmud'u. Korktu. Koşarak o çadıra gideceğinden korktu. Giderse, yaşam boyu, bundan böyle ne kadar yaşayacaksa, bu kadının vücuduyla özdeşleşerek soluyacak. Ve o zaman koca dünyada kimsesiz inançsız bir kız tek başına kalacak: Meryem.¹¹⁰

Bir yanda para karşılığı bedenini satmaktan çekinmeyen Ceyran gibi bir karakter varken diğer yanda eşine benzerine rastlanamayacak derecede masum bir karakter karşımıza çıkmaktadır. Romanda hırs ve ihtirasla dolu onca insan tipi eleştirilirken ideal insan tipi Mahmut ile verilmeye çalışılmıştır.

Sofi; Ziyat Han, Gemer Banu ve Mahmut'a yıllarca hizmet etmiştir. Ziyat Han, Mahmut ile birlikte yolculuğa çıkmadan önce Mahmut'un ihtiyaçlarını karşılamak için Sofi'ye küçük bir servet teslim eder. Bu mücevherlerden Mahmut'un haberi yoktur. İhtiyaç duydukça bu mücevherleri Sofi kullanmaktadır. İçinde kopan fırtınaya yenik düşen Sofi, altınları alarak Mahmut'u kendi kaderine terk eder. Aslında bu paraların sahibi konumundaki Sofi, belindeki kuşakta bulunan bu serveti dilediği gibi harcama yetkisine sahiptir. Ama içindeki bitmek bilmeyen açgözlülük Sofi'nin Mahmut'u terk etmesine sebep olacaktır.

Sofi gibi hırsına yenik düşen ve iktidarı ele geçirmeye çalışanlardan birisi de Ziyat Han'ın güvendiği komutanlarından Bayandur Han'dır. Bayandur Han, Ziyat Han'ı öldürdüğü gecenin sabahında Ziyat Han ve Gemer Banu'nun eli silah tutan bütün akrabalarını öldürmüştür. Sonra Mirze Salman'ı topal bir eşeğe ters bindirip başına bir tas yoğurt döktürüp kentte dolaştırarak şerefini ayaklar altına almıştır. Bayandur Han'ın burnunda Ziyat Han ve ailesinin kanlarının kokusu hiçbir zaman

---

¹¹⁰ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 121.

gitmeyecektir.¹¹¹ Bayandur Han, iktidar uğruna kendi beyini ve ailesini öldürmekten çekinmeyen bir tiptir.

Ak Deve romanında olumsuz şahısların başında Fethullah Hatem gelir. Fethullah Hatem, yazılarında pek çok şairin rejim düşmanı olduğunu iddia ederek onların öldürülmesine sebep olmuştur. Fethullah Hatem gibilerini mahalle halkı sevmemektedir. Zira bu insanların eline masum insanların kanı bulaşmıştır.

Diğer olumsuz karakter ise Muhtar'dır. Muhtar, Abdulali'yi çamur sıçratıp Muhtarın emadinini kirlettiği için tutuklatmıştır. Hanım Teyze ile Muhtar arsında cereyan eden adalet savaşı olumsuz insan ilişkisine örnek verilebilir.

Emine Teyze'nin oğlu İbadullah mahalleye sık sık uğrayıp annesinin sakladığını iddia ettiği altınları vermesini ister. Ancak Emine Teyze elinde altının olmadığını haykırır. Emine Teyze ile İbadullah'ın kavgası bütün mahalleden duyulmaktadır. İbadullah, içkili olduğu anlarda gelip sık sık annesi ile kavga etmektedir. Mahalleli Emine Teyze'de altın olmadığını düşünür. Oğlunun Emine Teyze'ye yaptığı zulmü sessizce izler. İbadullah annesinin sakladığı altınları bularak mahalleliye göstere göstere alıp gider. Tüm mahalleli şaşkınlık içindedir. Emine Teyze, tüm mahalleyi kandırmıştır. Emine Teyze'nin altınları varken yoksulluk içinde yaşaması Aliekber tarafından sokağa kirli bir su dökülmesi şeklinde yorumlanmıştır.

İşte gördünüz mü?" dedi. "Sonunda verdi altınlarımı! ... Gördünüz mü?" O beyaz kaput parçasının içinde Çar Nikola'nın sakallı resimleri olan bir avuç altın sikke vardı. "Gittim ben artık!... Ararsanız, bulursunuz beni Voronej'de!... Bulursunuz ya...!" İbadullah gitti, aynı gururlu ve düzgün adımlarla gitti. Ben Emine teyzenin bağırışını net olarak duyuyordum: "Git köpoğlu, kan kusun inşaallah!... Tramvay altında kalasın, köpoğlu, beslediğin o kahpeyle birlikte!..." Bana, bizim gamlı sokağımıza kirli bir su dökülmüş gibi geldi. Bana, Emine teyze de baştanbaşa o kirin içindeymiş gibi geldi.¹¹²

Romanlar birbirine tezat kahramanlarla kurgulanarak iyi ile kötü arasındaki ayrım belirtilmeye çalışılmıştır. *Ölüm Hükmü*, *Mahmut ve Meryem* romanlarında olumsuz karakterlerin karşısına olumlu karakterler de eklenmiştir. Bu zıt karakterlerin olaylara gösterdiği tepkilerle olumsuz insan ilişkileri örneklendirilmiştir.

¹¹¹ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 107.

¹¹² Elçin, *Ak Deve*, s. 266.

Ölüm Hükümü, Mahmut ve Meryem romanlarında olumsuz insan ilişkileri olumsuz örneklerle eleştirilmektedirken *Ak Deve* romanında olumsuz insan ilişkileri, olması gereken insan ilişkileri de verilerek örneklendirilmiştir. Romanın mekânı olan mahalle, sıcak ve samimi insan ilişkileri ile birlikte verilmiştir. *Ak Deve*'de olumlu insan ilişkileri ile yoğrulmuş bir roman iken olumsuz insan ilişkileri de yok denemez.

3.3. EĞİTİM

Eğitim, bir ülkede gelecekte nasıl bireyler yetiştireceğini belirleyen temel unsurdur. Bir ülkedeki insanların hangi düşüncede olmasını istiyorsak o düşüncüyü yansıtacak bireyleri yetiştiren bir eğitim sistemi uygulanır. Devletler, görmek istediği bireyleri yetiştirecek bir eğitim sistemi geliştirir. Eğitim, tıpkı bir insan fabrikası gibidir. Eğittiğin bireylerde hangi özelliklerin olmasını isteniyorsa bu doğrultuda bireyler eğitilir. Sovyetler Birliği döneminde de Azerbaycan coğrafyasına hâkim olan Rusya, eğitimi kendi sistemini yaymak için kullanmıştır. Ancak hiçbir kurumun görevini yerine getiremediği bu düzen içinde eğitim sistemi de sağlıklı gelişmemiştir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'ın sosyal ve ekonomik hayatı değişmeye başlar. Nakliyenin hızlanması, fabrikaların açılması Azerbaycan'ı büyük bir pazar haline getirir. Ekonomiye bağlı gelişmeler yaşanırken kültürel hayat da değişir. Aydınlar toplumun aksayan ve acil tedbir alınması gereken konular üzerine düşünür. Halkın eğitilmesi, cehaletle mücadele, cemiyetçilik, basın ve yayın gibi halkın sosyal ve kültürel gelişimini sağlayacak eğitim faaliyetleri başlamıştır.¹¹³

Azerbaycan'da Molla Nasreddincilik ya da sosyal - realizm diye adlandırabileceğimiz bu ekol Azeri edebiyatında demokratik düşüncenin gelişmesinde, toplumun yenilenmesinde, Azerbaycan milliyetçiliğinin şekillenmesinde uzun zaman etkili olmuştur. Molla Nesreddin dergisi yalnız Kafkasya muhitinin değil, Türkiye ve İran'ın ve diğer şark ülkelerinin siyasi ve sosyal hayatını şiddetli bir şekilde tenkit etmiş, cahil halk tabakasının, siyasi çevrelerin baskılarına göğüs gererek cehalet, gericilik ve sömürgecilikle mücadelesini sürdürmeye çalışmıştır. Bu mücadele gerek siyasi gerek sosyal

¹¹³Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, *Azerbaycan'da Eğitim ve Basın*, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19, Ankara 2002, s. 297.

*anlamda ciddi baskılarla karşılaşmışsa da Azerbaycan toplumunda ve Türk dünyasında tesirini her zaman göstermiştir.*¹¹⁴

Eğitim ve kültür konusunda Azerbaycan Türk dünyasında her zaman başı çekmiştir. Başlangıçta Osmanlı tipi bir eğitim modeli benimsenmekte iken Rus işgalinden sonra Rus okulları açılmış ve Rusça öğretmek gayesiyle açılan bu okullarda Ruslar hemen Ruslaştırma faaliyetlerine girişmişlerdir. Ancak Türkler arasında Rus mekteplerinde okuyan çocuklara iyi gözle bakılmadığı için Azerbaycan'da Rus okullarına yeterli talep olmamıştır. Azerbaycan aydınları bu kendi toplumunun modern ilimlerden uzak kaldığını görerek modern eğitim vermenin yollarını aramışlardır.¹¹⁵ Bu sorunlar Elçin tarafından Ölüm Hükümü romanında Abdul Gaffarzade'nin oğlu Orduhan'ın aldığı eğitim üzerinden eleştirilmiştir.

Talebe Murat Yıldırım, Edebiyat Fakültesinde okumak ister. Ancak bu hayalini sınavlara girmesine rağmen gerçekleştiremez. Bakü'de yapılan yazılı sınavlarda başarılı olur. Ancak sözlü sınavlarda adam kayırma ve rüşvet devreye girer, başarısız olur.

*İlk sene sözlü sınavda kendisine sorulan suallerin tamamını cevaplamıştı Murat Yıldırım, oysa hoca onu dinlemiyordu bile. Sınav sabah erken yapıldığından sık sık esniyordu ziyaretinde esnedikçe adamın kalın kaşlarının altından bakan pörtlek gözleri (aradan geçen onca yıla rağmen talebe Murat Yıldırım o pörtlek gözleri hala anımsıyordu zaman zaman) yaşıyordu: geleceğin üniversite talebesi Murat Yıldırım bütün sualleri cevapladıktan sonra hoca şöyle sormuştu: "Azizimin Cefası romanının yazarı kim?" Murat Yıldırım böyle bir roman duymamıştı, bu yüzden şaşkın gözlerle bakakalmıştı hocaya, hoca ise esneye esneye güzel bir 'iki' yazıvermişti sınav kâğıdına.*¹¹⁶

Murat Yıldırım köye dönüp sınava bir sene daha hazırlanır. Sözlü sınavda kendisine sorulan romanı aramaya koyulur. Bütün kitapları arar tarar ama "Azizimin Cefası" romanıyla ilgili hiçbir ize rastlamaz. Sınavda henüz yazılmamış bir roman sorulmuştur. Tabi ki olmayan bir romanın kime ait olduğunu kimse bilemez. Üniversiteye öğrenci seçilirken bilgi ve yeteneğe değil, rüşvetin miktarına bakılmaktadır.

¹¹⁴İrfan Murat Yıldırım, "Molla Nasreddin Dergisi ve Türkiye", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/2 2015, ss. 658-666, s. 660.

¹¹⁵Saadettin GÖMEÇ, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2003, s. 57.

¹¹⁶Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 40.

Kendisine sorulan suallerin hepsini cevaplamıştı yine; Murat Yıldırım'ı anlattıkça genç bir adam olan hoca briyantın sürdüğü simsiyah saçlarını arkaya doğru taraya taraya gülümsüyor ve memnun bir ifadeyle kafasını sallıyordu. Geleceğin üniversite talebesi anlatmayı bitirince, hoca: "Çok güzel!.." deyivermişti. "Sen iyi bir edebiyat bilgini olacaksın ileride!.. Şimdi ünlü Rus şairi Aleksandr Sergeyevic Puşkin'in büyük oğluyla küçük kızının isimlerini söyle bakalım. Murat Yıldırım'ı şaşakalmıştı yine. Aleksandr Sergeyevic Puşkin'in ünlü Rus şairi olduğunu biliyordu elbette, eserlerini de okumuştur üstelik ne var ki onun büyük oğluyla küçük kızının dahası çocuklarından hiçbirinin ismini bilmiyordu işte. Sen iyi bir edebiyat bilgini olacaksın ileride!.. Birtakım anlatım bozuklukları var gerçi konuşmanda; ama cevaplarını sevdim. İyi bir edebiyat bilgini olacaksın sen! Şimdi git bir sene daha hazırlan dostum!.. Seneye gel ama! Mutlaka gel! Mantık yürütmen de fena değildi..."¹¹⁷

Murat Yıldırım'ya sorulan sorular aslında onu üniversiteye almamak için uydurulmuş ilgisiz sorulardır. Elçin, Talebe Murat Yıldırım'ın yaşadığı bu olaylarla eğitim sisteminin çöktüğünü dile getirmektedir.

Devletin bütün kademelerinde kurulmuş olan bu rüşvet çarkı eğitimi de etkilemiştir. Murat Yıldırım'ın bir polis arkadaşı sınava girmenin boş bir uğraş olduğunu açıklayıp bu çarkı ona şöyle açıklar:

"Üniversiteye girmek istiyorsan boşu boşuna kalkıp Bakü'ye gitmenin ne anlamı var? Boşu boşuna üniversite mi olur be adam? Her şeyin bir bedeli var. Seninkinin bedeli on iki bin ruble mesela! Fiyatı elli bin ruble olan bölümler de var! Başkanın küçük oğlu yok mu, işte onun girdiği bölüm mesela! Senin işin olmaz o bölümlerde... Bir komşum var, üniversitede profesördür kendisi. Benim gibi köylünün teki o da, ne var ki okuyup adam olmuş işte. Bu işlerden anlıyor adam; benimle de arası iyi; bazen kebab yapmam için davet ediyor beni. İstersen konuşayım kendisiyle; on iki bin ruble ver -ninenin altınları varmış dededen kalma-vereyim adama, gir üniversiteye!"¹¹⁸

Siyasi gücü ve parası olanlar bir yolunu bulup istediği bölümü okumaktadır. Bu işi rüşvetle yapanlar, diğer insanların haklarını yediklerini hiç düşünmezler. Profesörlük makamını bile haksız yollardan elde etmeye çalışanlar vardır. Abdul Gaffarzade, kızını ve damadını siyasi gücüyle önemli konumlara taşımıştır. *Ne var ki Sevil akıllı, başarılı bir kızdı; doktora tezini savunmuştu yazıp, artık profesör olmasına da az kalmıştı üstelik. Bu konularda Abdul Gaffarzade'nin yardımı*

¹¹⁷ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 41.

¹¹⁸ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 43.

*dokunmamış değildi kızına, ama günümüzde bu işleri sırf kendi alınının teriyle yapan yoktu nasıl olsa. Profesörlüğü kendi başarısı, mıydı sanki?*¹¹⁹

Abdul Gaffarzade, sahip olduğu siyasi nüfuz ve rüşvetle hemen her kurumda istediğini elde etme gücüne sahiptir. Tilki Geldi Mezarlığı'na genç ve güzel bir sekreter işe alınır. Abdul Gaffarzade'nin eski sevgilisi Bedure Hanım, tecrübelerine dayanarak genç sekretere önerilerini şöyle sıralamaktadır: *Çalış, demişti. Üniversiteye sokar seni, usta bile yaptırır sonra profesör de yapar hatta. Bedure Hanım şöyle söyledi yüksek sesle gülmüştü; ama o gülüşte gizli bir kin de yok değildi aslında...*¹²⁰

Eğitimde rüşvetin olması önemli bir problemdir. Eğitimdeki problemler sadece rüşvetten de ibaret değildir. Romanda eğitimin güdümlü bir politikada gerçekleştiği üzerinde de durulmaktadır. Henüz ilkokul çağındaki öğrencilerin beyinlerine sosyalist sistem yüklenmektedir. Stalin Ata sevgisi öğrencilerin beyinlerine yerleştirmek amaçlanmıştır. Ali Asker Hoca, her ne kadar vatanını düşünmeye çalışsa da kızını bu eğitim sisteminden uzak tutamaz.

Arzu, bir komünist gibi yetişmektedir. Arzu'nun morali yerinde değilse Stalin'in Kremlin'deki bir kabul esnasında küçük bir kızla çektiği fotoğrafa bakarak kalbini sevinç ve iyimserlikle dolduracak kadar bir Rus olmuştur. Ezberindeki şiirler, söylediği şarkılar güdümlü bir eğitim sisteminin ürünleridir.

O dönemde Rusya'da eğitim sistemi, insanları bağlı olduğu her türlü değerlerden kopararak rejim için gözünü kırpmadan kendini feda edecek tek tip kahramanlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Dokuz-on yaşlarında dördüncü sınıfta okuyan Arzu'nun Köroğlu destanının zamana uygun hale getirilerek kolhoz hayatını anlatması gerektiğini savunması dikkate değerdir. Yine kutlamalarda Stalin'i öven şiirler okuması, en sevdiği edebi kahramanın babasını ihbar ettiği için halkı tarafından öldürülen ve devlet tarafından kahraman ilan edilen Pavlik Morozov olması düşündürücüdür. Bütün bu örnekler Sovyet Rusya'da eğitim sisteminin tek tip insan oluşturduğunu kanıtlar niteliktedir.

Ak Deve romanında babasını ihbar eden Mehmet Bakır bu eğitim sisteminden geçmiştir. Karaçay Türklerinden Halimat Bayramuk'un "*İki Kasım 1943*" romanındaki Gokka tipi de aynı eğitim sisteminin ürünüdür. Sovyet devleti halkları sadece egemenliği altında bulundurmakla yetinmemiş, hâkim olduğu halklara sıkı bir

¹¹⁹ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 88.

¹²⁰ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 112.

eğitim sistemi uygulayarak tek tip bir “Sovyet insanı” yetiştirmeyi amaçlamıştır. Okullarda ezberletilen şarkılar, marşlar ve şiirler eğitim politikası doğrultusunda dzenlenmiştir. Stalin; anne, baba, din, ve milliyet kavramlarının üstünde tutulmuştur. Eğitilen çocuklara Stalin dışındaki bütün değerlerin boş olduğu aşılanmıştır. Cengiz Aytmatov’un “Gün Olur Asra Bedel” romanında Kazangap’ın oğlu Sabitcan da Sovyet eğitim sistemindeki tek tip insana örnek olmuştur. Cengiz Aytmatov’un ifadesiyle insanlar mankurtlaştırılmak istenmiştir. Ancak bu eğitim sisteminde yetişmiş Gokka da Arzu da sistem içinde her şeyini yitirmiş, inandıkları sistemin kurbanı olmuşlardır.¹²¹

Siyaset ve eğitim iç içe geçmiş bulunmaktadır. Eğitimde siyasi çekişmeler baş göstermektedir. Okulda siyasi bir hava oluşmuş ve öğretmenler arasında gerginlikler başlamıştır. Komünist Parti’nin okul parti kolu başkanları bulunmaktadır. Buradaki temsilciler ile eğitim sistemi ve okulda çalışan öğretmen ve idareciler kontrol altında tutulmaktadır.

İhbar mekânizması çok küçük yaşta eğitim sistemi içinde işletilmeye başlar. Okulda pioner kolu başkanı tarafından öğrencilere anketler yapılır. Anketteki sorularla öğrencilerin Sovyet Sistemine ne kadar sadık oldukları ölçülmektedir. Anketteki sorular şöyledir:

- 1- En çok sevdiğin insan?
- 2- Kendine en yakın hissettiğin insan?
- 3- En sevdiğin edebi kahraman?
- 4- En çok sevdiğin yazar?
- 5- Nefret beslediğin insanlar?

Beş soruluk ankete verilecek cevaplar bellidir. Var olan eğitim sistemi ilk iki sorunun cevabı olarak Sovyet lider Stalin’in ismini yazmayı zorunlu kılar. Öğrenci anne, baba ve kardeşinin ismini yazamaz. Stalin sevgisi her şeyin üstünde tutulmalıdır anlayışı hâkimdir. Arzu’nun okulundan bir çocuk ilk soruya Stalin cevabını vermiş, ikinci soruya anne ve babasının ismini yazmıştır. Bu cevap tepkiyle karşılanmış, çocuk Stalin’i yeterince sevmemekle suçlanmıştır.

Her yönüyle özgürlüğün beşiği olması gereken üniversitelerde öğrenciler güdümlü eğitim sistemine dâhil olmuştur. Buradaki öğrenciler siyasi amaçlar uğrunda kullanılmaktadır.

---

¹²¹ Orhan Söylemez, *Türk Dünyası Edebiyatları Roman-1*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 35.

*Dağların koynundan kalkıp gelerek Bakü'de talebelik yapmaya başlayalı henüz yirmi gün olmuşken o zavallı birinci sınıf talebesini, sabahın köründe, eline büyük bir pankart tutuşturarak Bakü tren garına göndermişlerdi. Yoldaş Brejnev Bakü'ye gelmek üzere trenle Moskova'dan ayrılmış bulunuyordu.*¹²²

*Üniversitede, talebeler arasında şöyle bir oyun mevcuttu: talebelerden biri politbüro üyeliğine adaylardan, Parti başkanlarından, ya da Bakanlar Kurulu Başkanının yardımcılarında birinin soyadını söylüyor ve aynı şahsın adını ve işgal ettiği görevi doğru olarak bilen bir adet sigara kazanmış oluyordu.*¹²³

Bu gibi oyunlarla sistemdeki şahıslar yüceltilip değer kazandırılmaya, bu gibi kişiler üniversite öğrencilerine örnek alınacak bir model olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Roman aracılığıyla eğitim sistemindeki siyasi sıkıntılar, rüşvetin ve adaletsizliklerin yanında kalite de sorgulanmaktadır. Yetişmekte olan öğretmenler belirli bir eğitim düzeyinde değillerdir. Öğretmenlerin nitelsiz oluşu önemli bir eksiklik olarak görülür.

*Ne var ki üzerinde çok önemle durulması gereken bir husus vardı: nicelik niteliği etkilememeli, kaliteyi düşürmemeliydi. Oysa böyle bir tehlike sadece hissedilir değil, açık seçik görülür bir hale gelmiş bulunuyordu: anlayıştan yoksun öğretmenler yetişmeye başlıyordu yavaş yavaş, dahası, gerçek öğretmenleri sıkıştırıyorlardı da. Bütün bu işlerin akabeti nereye varacaktı acaba?*¹²⁴

Mahmut ve Meryem romanında Mahmut, iyi bir eğitim almıştır. Onun eğitime verdiği önem Gemberbanu ya da Ziyat Han'dan gelmez. Mahmut'un içten gelen bir eğitim ve okuma sevgisi vardır. Bütün bey ve paşalar at binmeye kılıç kuşanmaya meraklıdır. Mahmut bulduğu bütün kitapları okumaktadır. Okuduğu kitaplar sayesinde büyük bir bilgi birikimine ulaşmıştır. Mahmut'u diğer yöneticilerden ayıran en önemli nokta onun okuyarak ulaştığı yüksek bilgi seviyesidir.

Gemberbanu, Mahmut'un çok okumasından rahatsız olur ve onun kadınlarla ilgilenmesini ister. Gemberbanu, genç ve güzel bir hizmetçi seçer. İsteğini açıkladıktan sonra hizmetçiyi kendi elleriyle süsleyip Mahmut'un yanına gönderir. Ancak Mahmut'u bu güzel hizmetçi kıza okuma öğretmekten ileri gitmemiştir. Bir hizmetçiye okuma yazma öğretmek bilgili olmanın her şeyden önde geldiğini belirtmiştir.

¹²² Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 68.

¹²³ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 68.

¹²⁴ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s.144.

Mahmud odasında yoktu. Hizmetçi de... Ortalık her zamankinden daha düzenli. Bu odada işin yapılmadığı ortada apaçık. Sofi'yi çağırды. Sofi'nin anlattığına bakılırsa Mahmud üç günden beri kitaplıkta kıza okumasını öğretiyormuş. Gemberbanu hem öfkeden hem de kendi yaptıklarından duyduğu utançtan çılgına döndü. Çağırtdı hizmetçiyi. Kızın uzun örülü saçlarını koluna dolayarak bağırdı: Seni elifba öğrenmen için mi görevlendirdim ben?¹²⁵

Mahmut'un çok okumaktan kaynaklanan bilgece davranışları etrafındaki pek çok insanla birlikte hizmetçiyi de etkilemiştir. Bu etki o kadar fazladır ki hizmetçi Mahmut için ölümü dahi göze alacaktır.

Ak Deve romanındaki karakterler sıradan bir mahalleden seçilmişlerdir. Mahalle halkı eğitime önem vermemektedir. Mahallede okuyan tek kişi Koca'dır. Koca'nın kardeşlerinin kullandıkları kamyonlar, mahalle kızlarının ilgisini üzerlerine çekmektedir. Koca, kardeşleri gibi kolay yoldan kamyon şoförü olmak yerine meşakkatli yolu seçerek tıp öğrencisi olmuş, mahallenin takdirini kazanmayı başarmıştır. Mahalledeki insanlar eğitilmiş olmasa da eğitimin önemini bilen kimselerdir. Koca, eğitilmiş olması nedeniyle mahallenin gurur duyduğu kişilerden biridir.

"Koca, mahallemizin enstitüde okuyan ilk kişiydi, hekim olacak ilk kişiydi. Koca araba sürmüyordu, pencerelerden gizli gizli bakan mahallemizin kızlarının gözleri önünde yepyeni "polutorka" ile sokağımızdan geçip yolun önünde durmuyordu. Ama Koca'nın koltuğundaki o kalın kitaplar da mahallemizin insanlarına (bu arada gizli gizli pencerelerden bakan o kızlara) Cafer'in, Adil'in, Abdülali'nin, (sonraları Agarahim'in) arabalarından daha az tesir etmiyordu. Analarımız bize öğüt verirken esas itibarıyla Koca'yı örnek gösteriyorlardı."¹²⁶

Okuma ve okutmaya karşı olmayan mahalledeki insanların bütün derdi hayatlarını devam ettirebilmektir. 2. Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği kıtlıkta yaşam mücadelesi verilmektedir. Bu durumdaki insanların eğitimle ilgilenememesi doğal karşılanmalıdır. Olağanüstü şartlar sebebiyle insanların eğitime yeterince ilgi göstermemesi suç olarak görülmemelidir. Elçin'e göre burada suçlu Sovyet sistemidir.

¹²⁵ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 46.

¹²⁶ Elçin, *Ak Deve*, s. 60.

Aliekber de Koca gibi eğitime devam etme arzusundadır. Hem annesi hem babası hem de mahalleli, Aliekber'i okuması için desteklemektedir. Aliekber'e mahalle gençlerinden Koca örnek gösterilmektedir.

Bana gülerek hep şöyle derlerdi: 'Aliekber, sen Koca'ya çekmişsin, sen şoför olmayacaksın, okumuş adam olacaksın.' Bana da kitaba, deftere çok hevesim olduğu için öyle diyorlardı. Alfabeyi kendi kendime öğrenmiştim.¹²⁷

Eğitim, Elçin'in üç romanında da hayati bir mesele olarak sunulur. Toplumların başına ne gelmişse eğitimsizlikten gelmiştir. Yüzyıllar öncesini konu alan Mahmut ile Meryem romanında eğitimsiz yöneticiler halka zulmeder. Yüzyıllar sonra da yine düşük eğitilmiş yöneticiler rüşvete, adam kayırmaya dâhil olarak halkına zulmeder. Ölüm Hükümü romanında rüşvetsiz bir üniversiteye kaydolmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

3.4. ADALET

Adalet insanoğlunun her dönemde gereksinim duyduğu bir olgudur. Âdem ile Havva'dan başlayıp günümüze kadar daima ihtiyaç duyulmuştur. Adalet doğru olmayı, insanlara eşit davranmayı gerektirir. Adaletin olmadığı bir ortamda zulümler, insan kıyımları, haksız yere can ve mal güvenliğinin tehlikeye girme söz konusudur. Bir devletteki adalet yapısı güçlendikçe vatandaşlarının ona olan bağlılığı ve güveni artmaktadır. Ancak ne zaman adil olmayan yöneticiler geldiyse toplumda zulüm, adam kayırma, haksızlık baş göstermekte; toplumun düzenini bozmakta ve insanların devlete olan güvenini sarsmaktadır.

Elçin, *Mahmut ve Meryem* romanında evrensel bir düzenden bahsetmiş Mahmut'a aşkını aratırken insanlar arasında adaletsizlikler sorgulanmıştır. *Ak Deve* romanında Sovyetler Birliği dönemindeki bazı kurum yöneticilerinin zalimliğine ve adaletsizliğine değinilmiştir. Gelir durumundaki adaletsizlikten bahsederken Sovyet Sistemi doğrudan eleştirilmemiştir. Ancak *Ölüm Hükümü* romanında adalet sorgusu romanın her sayfasına sindirilmiş gibidir. Sovyet döneminde yaşanan adaletsizlikler elden geldiğince tarafsız bir şekilde gözler önüne serilmek istenmiştir. Mahmut ve Meryem romanında doğrudan Sovyetler birliği dönemi eleştirilmezken Ölüm Hükümü'nde Sovyet eleştirisinin bu denli açık olması romanların yazıldığı dönemle

---

¹²⁷ Elçin, *Ak Deve*, s. 24.

alakalıdır. Rüşvet ve iltimas *Ölüm Hükümü*'nde oldukça yaygındır. Rüşvetin ve iltimasın yaygın olduğu bir düzende adaletten de söz edilemez. Zira her bir toplumsal ve sosyal olgular diğerini etkilemektedir. Toplumun dinamikleri bir bütün olarak değerlendirilmeli ve yorumlanmalıdır.

Elçin Efendiyeve, Mahmut ile Meryem romanında adalet sorgusu üzerinde çeşitli olaylarla durmuştur. Kitabın ilk sayfası Âşık Sazlı Abdulla'nın haksız yere Gara Beşir adlı bir yönetici tarafından başının vurulmasıyla başlar.

1450 yılında *Âşık Sazlı Abdulla, dönemin hükümdarı Gara Beşir'e saray ileri gelenleri önünde karşılık vermişmiş de ondan. Çünkü istendiği halde oğlu, Gara Bekir'in düğününde saz çalmayı reddetmiş ve 'Toyunuzda ben çalmak istesem bile, sazımın telleri ses vermez' demiş.*¹²⁸

Sırf bu yüzden kellelerinden olan aydın ve halktan insanlar vardır. Yaşanılan dönem hangi dönem olursa olsun adaletsizlik baş göstermiştir. Elçin, Âşık Sazlı Abdulla üzerinden hükümdarların adalete uygun hükümler vermediklerini belirterek eleştirir. Yapılan bu haksızlığa doğa olayları ve efsaneler ile karşı çıkar. Âşık Sazlı Abdulla'nın öldüğü gün eşi benzeri görülmemiş bir sıcaklık etrafı kaplayacaktır. Kellesinin vurulmasının hemen ardından sazı dile gelir ve en hüznü ezgileri çalmaya başlar. Burada saz motifi üzerinden toplumun vicdanı ve sesi dile gelmiştir. Hiç kimse hükümdara doğrudan karşı çıkıp da haksızlık yapıldığını söyleyemez. Mutlak gücü elinde bulunduran hükümdar, kendisine karşı haklı bir eleştiride bulunulsa dahi insanların başını vurdurur. Adaletsizlikler bu nedenlerden dolayı ancak türkülerde, sanat eserlerinde, şiirlerde dile getirilebilmiştir.

*Sazın çalışı öyle etkilemiş ki, öğleüstünün kızgın sıcağı çekilmiş ansızın, küme küme kara bulutlar gökyüzünü kaplamış. Şimşekler çakmış, yağmur boşanmış.*¹²⁹

Âşık Sazlı Abdulla haksız yere öldürüldüğünde hiç görülmemiş bir sıcaklık yaşanırken sazın hüznü ezgilerinden sonra ister adına doğa diyelim ister ilahi bir güç diyelim, o da bu olaya tepkisiz kalmaz. Haksız yere dökülen kanlar ne zaman sıcak bir gün olsa pazar yerinde güneşin ışınları altında parlar ve toplumun hafızasında adalet sorgusunu canlı tutar.

Bu dönemlerde gösterilen en büyük adaletsizliklerden birisi de “kölelik” tir. Parası olanın kendi hayatını kolaylaştırmak için bir başka insanı karın tokluğuna çalıştırması ortaya türlü adaletsizlikler çıkartır. Ziyat Han gibi beyler istediğini

¹²⁸ Elçin, Mahmut ve Meryem, s. 11.

¹²⁹ Elçin, Mahmut ve Meryem, s. 11.

yapar ve istediğine sahip olurken bu beylerin emrinde yaşayan halk kan ağlamaktadır. Elçin, Ziyat Han'ın zalimliğini şöyle anlatır: *Mahmud'un gözlerinin masumluluğu, neredeyse babasının da günahlarına sünger çekecek. Kan dökmüşse Ziyat Han, nice nice ocaklar söndürmüşse, yetimlerin ahını almışsa...*¹³⁰

*Türklerin Başta Avrupa toplumları olmak üzere dünyada pek çok toplumda birbirinden keskin çizgilerle ayrılan zengin ve fakir zümreler her zaman var olmuştur. Oysa ilginç bir biçimde Eski Türklerde böyle keskin bir zengin-fakir ayrımı görülmez. Zira hanlar ve beyler yılın belli zamanlarında şölenler düzenlerler. Şölenin ardından kendilerine ait kimi değerli eşyaların ihtiyacı olan kişilerce yağmalanmasına izin verirler. Böylece Türk boylarını oluşturan fertler arasında ekonomik anlamda büyük farkların ortaya çıkmasına mani olurlar.*¹³¹

Kan döken zulmeden sadece Ziyat Han değildir. Onun gibi adil olmayan nice hanlar ve padişahlar vardır. Yeryüzünde zalim yöneticiler hüküm sürmektedir.

Elçin, yeryüzündeki adaletsizlikleri hem felsefi hem de dini olarak okuyucusuna sorgulatmak istemiştir. Adaletsizlikler, insanoğlunun adil davranmamasından ortaya çıkar. Tanrı insanlara doğruyu, iyiyi, güzeli ve adaleti anlatmak için asırlardır çeşitli kavimlere binlerce peygamber göndermiştir. İnsanlara adil olmalarını emretmiştir. Ancak insanoğlu bu emirlere uymayarak gücü ve kudreti kendinde buldu mu adaletin terazisini kendine doğru yöneltmiştir. Tüm bu adaletsizliklerin temelinde insanoğlu vardır ama her şeye gücü yeten Tanrı neden bu adaletsizliklere müsaade etmektedir? Bu sorunun cevabını kitapta bulamasak da bu soru okuyucuya düşündürülmektedir. Balık baştan kokar misali adaletin temelinde yöneticilerin, kadıların, hâkimlerin, savcılarının kısacası adaleti sağlayan devlet organlarının adil davranmaları gerekmektedir. Ancak bu adalet bir türlü sağlanamamaktadır.

*Dünyamızda bunca rezillik olduğuna bakılırsa egemen sınıfın adil olmadığı yargısına varıyorum. Büyük Şahlardan tutun, (Ben göz bebeğimin söylediğini yazıyorum) naiplere dek 'Malik'tirler! Belki kendileri ayırımında değiller ama 'Malik'tirler yani cehennemi yöneten melekler.*¹³²

¹³⁰ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 21.

¹³¹ MORKOÇ Ayvaz, "Sevinç Çokum'un Hilal Görününce Romanında Kırım Türkleri" *Turkish Studies, International Periodical, For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, Summer 2011, p. 221-231, s. 229.

¹³² Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 91.

Adaletsizliğin olduğu yeryüzü bir cehennem gibidir. Ülke yöneticileri de cehennemi yöneten bir meleğe benzetilmiştir. Tanrı istese bu cehennemi bir cennete çeviremez miydi? Elbette, ancak dünyadaki düzen de burada bozulmuş olurdu. Dünyanın var olma sebebi kaybolmuş olurdu. *Neden Mikail bunca aç insanı doyurmuyor? Neden vakıf arazisinin ürünlerini açlara dağıtmıyor? Neden yoksulların dayanılmaz durumlarına bir son verilmiyor.*¹³³ Yeryüzünde bunca aç insan vardır. Tanrı istese bütün bu insanları rızıkıyla doyurabilir. Peki, neden bu insanlar doyurulmamaktadır. İnsanların anlayamadığı bütün bu sorular sorgulanmaktadır. Tanrı ile ilgili sorgulamadan sonra peygamberlerin hayatları sorgulanmaktadır.

Kendi dönemlerinde muazzam bir güç elde etmiş olan peygamberler bu güçlerini kendi refahları için kullanmamıştır. *Neden peygamberler, her zaman dertli ve kederli yaşamışlar? Dört Halife Muhammed peygamberin yolunu izledi, ülküsünü yasama geçirdi. Sonuç ne? Mutlu bir yaşam sürdürdüler mi? Hayır! Osman'ı kendi evinde Ali'yi Tanrı evinde öldürdüler! Neden Sofi?*¹³⁴ Nedeni gayet açıktır. Adalet. Bu yöneticiler insanlara zulmetmek yerine onlarla birlikte zorluklara karşı mücadele etmişlerdir.

Günümüz yöneticileri adaleti sağlayamamaktadır. Halkı açlıktan kırılmaktayken hazinelerini doldurmakla meşgul olan yöneticiler görev başındadır. Kafalarına göre bir düzen oluşturmakta ve toplum bu düzene kurban edilmektedir. Süleyman Paşa kendi ülküsünü taşıyan bir kitap yazmış, bu kitapta Türkçülükle ilgili düşüncelerine yer vermiştir. Ancak onun hayal ettiği Türkçülük sistemi katı ve acımasızdır. Bu sistemde sakat ve hastalıklı bireylere yer yoktur. Mükemmel bir saf ırk oluşturmak isterken tıpkı Hitler'in Alman ırkını saflaştırmak istediği gibi toplumdaki sakat ve hastalıklı insanların ortadan kaldırılmasını planlar. Bu durum onların en temel isteği olan yaşama hakkını ellerinden almaktan başka bir şey değildir.

Yöneticiler aynı zamanda kanun uygulayıcısı konumundadırlar. İstedikleri anda istedikleri kişiyi katlettirmektedirler. Elleri onlarca mazlumun kanı bulaşmışken kendi iktidarlarını koruyabilmek için entrikalar çevirmektedirler. Siyasi çekişmelere gebe olan Karabağ Beyliği'nde Cavanşir Han kendisini tahtın varisi saymaya başlar ve siyasi faaliyetlere girişir. İktidarı koruma çabası içinde olan

¹³³ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 91.

¹³⁴ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 91.

yalnızca Ziyat Han değildir. Onunla aynı düşünceyi paylaşan Gemberbanu, Ziyat Han'ın kardeşi olan Cavaşir Han'ı Ziyat Han'dan habersizce öldürmüştür.

*Gemberbanu eşkiya Goycek Kellöz'ü görevlendirdi, altın vererek, Mirov dağında oğlak avına çıkan Cavaşir Han oklanarak öldürüldü. Olayın üstü açılmaması için, bu kez saray nöbetçilerinden Tekgöz Veligulu'ye altın vererek Goycek Kellöz'ü gecenin yarısında, sevgilisi Haykanus'un evine girerken hançerle delik deşik ettirdi. Sonra bu olayı kendisinden başka kimse bilmemesi için kendi elleriyle Tekgöz Veligulu'yu zehirleyerek öldürdü.*¹³⁵

Karabağ Beylerbeyliği, hatta tüm Azerbaycan toprakları, oldukça bereketli ve verimlidir. Dokunan halılar ve kilimler, ipekli kumaşlar, değerli taşlarla bezenmiş kılıçlar ve hançerler ile bir zenginliğe sahip olmasına rağmen Azerbaycan coğrafyasında yoksulluğun olması bu coğrafyanın sömürülmesine bağlanmaktadır. Tanrının bereketli kıldığı bu topraklarda savaşlar ve istilalar hiçbir zaman son bulmamıştır. Bu ülkenin ipeği, kumaşı, tuzu, balığı, pirinci, pamuğu, petrolü... daima diğer dünya ülkelerine istila yoluyla taşınmıştır. Böyle adaletsiz bir düzende de bu coğrafyada yaşayan halk refaha ulaşmak yerine sömürülmeye mahkûm edilmiştir.

Ölüm Hükümü romanında Talebe Murat Yıldırım, haksızlığa uğrayanların başında gelmektedir. Talebe Murat Yıldırım, çocukluğunda ninesinin anlattığı masallarla hayata bakış açısını genişletmiştir. Bu masallarda zalim şahlarla adil ve cesur şehzadeler dövüşmekte, güzel prensesler, cinler, perilerle düş dünyasında ideal bir dünya profili çizilmektedir. O küçük çocuğun bu hayal dünyası artık ona çok uzak kalmıştır. Önünde yaşadığı dünyanın, Bakü'nün gerçekleri vardı.

*Ne var ki talebenin kendini kaptırıp gittiği o büyülü memleket yoktu artık: cesur ve adil Şehzadeler de, güzel prensesler de işte o masalların ait olduğu bir uzaklıkta kalmışlardı.*¹³⁶

Mahalleli, Hatice Kadını Tilki Geldi Mezarlığına defnetmek ister. Ancak rüşvet olarak istenen para çok yüksek olduğu için bu parayı karşılayamazlar. Talebe Murat Yıldırım ve Hüsrev Hoca rüşvete ve adaletsizliğe karşı çıkıp haklarını aramaya çalışmışlardır. Artık Bakü öyle bir hal almıştır ki rüşvetsiz hiçbir iş yapamaz hale gelmiştir. Yakınlarının parası olmadığı için cenazenin gömülmemesi durumu hiçbir yerde yoktur. Abdul Gaffarzade'ye karşı Murat Yıldırım haklarını aramak istemiştir. Sovyetler Birliğinin yasalarına göre Hatice Kadın'ın bu mezarlığa

¹³⁵ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 45.

¹³⁶ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 33.

gömülmesi gerekmektedir. Ancak bölgenin sorumlusu olan karakolun amiri Memetof da Abdul Gaffarzade ile birlikte hareket etmektedir. Halk böyle bir durum karşısında şikâyet edecek, haklarını arayacak bir devlet kurumu yoktur. Tüm devlet kurumlarında bir düzen kurulmuş ve yöneticiler, kendilerince kurulmuş bu düzeni uygulamaktadır. Artık kanunlar da onlar için işlemektedir.

...cenazeleri için mezar yeri talebinde bulunuyor ve rüşvetle mücadele ediyorlardı... Sersemler! Abdul Gaffarzade, böyle miskin insanları görmeye dahi dayanamıyordu: beceriksiz ve lüzumsuz mahlûklar oldukları için ceplerinde delikli kuruş bulunmaz, bu yüzden adalet arar, yasalardan bahsederler boyuna... Kısa boylu aptal, Sovyetler Birliği'nin yasalarından medet umuyordu; Sovyetler Birliği'nde yasaların uygulanmasını sağlamakla görevli Binbaşı Memetof da Mezarlık İdaresi'ndeydi o sırada (ne isabet ama!); yasaların gücünü gösterdi işte o geri zekâlıya!..¹³⁷

Yasalar işte bu gazetelerin yazdığı değil evladım! Yasa demek insan demektir! Yasa, işte benim! Abdul Gaffarzade sağ elinin uzun parmağını göğsüne dayayarak kendinden hiç beklenmeyecek bir açıklıkla: İşte benim yasa, dedi.¹³⁸

Bu dönemde istenilen insanın yargılanmadan öldürülebildiği, yargılananların ifadelerinin ise gerçeğe aykırı olarak değiştirilmeye zorlandığı bir dönemdir. Kanunların yok sayıldığı, bir dönemde baş tacı edilen yöneticilerin çıkar çatışmaları nedeniyle kısa bir süre sonra “halk düşmanı” ilan edilip asıldığı, sürgüne gönderildiği bir dönemdir. Yöneticiler adil değildir. Mir Cafer Bağirof ve onun gibi yöneticiler Azerbaycan'da adaleti ve huzuru bozmuştur. Mir Cafer Bağirof, gücü elinde bulduran adaleti istediği gibi sağlayan, yasa ve haklara önem vermeyen bir yöneticidir. Aynı sofrada yemek yediği, gelecekle ilgili planlar yaptığı insanları dahi bir gece sonra yakalatıp idam ettirebilmektedir.

Bakü'deki Keşle Hapishanesinde, insanlar suçsuz yere tutulmaktadır. Burada bulunduranların kimi şair, kimi profesör, kimi yazar, kimi okul müdürü, kimi genel yayın yönetmenidir. Bu mahpusların tutuklu mu, sanık mı yoksa tanık mı oldukları belli değildir. Hiçbirinin hukuki durumu belli değildir. Ancak hepsinin ortak bir suçlaması vardır. Hepsi de “halk düşmanı” iddiasıyla burada tutulmaktadır. Keşle Hapishanesi ve diğer hapishanelerde tutulan insanlar gecenin belirsiz bir saatinde alınıp sorguya götürülür. Sovyet rejimi ve Stalin aleyhinde yürüttükleri faaliyetleri

¹³⁷ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 331.

¹³⁸ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 500.

itiraf etmeleri, diğerk işbirlikçilerinin isimlerini vermeleri istenir. Ağır işkencelerden sonra hayatında hiç tanımadıkları insanların isimlerinden oluşan listelerin altına imzalarını atmaları istenir. Suçsuz insanlardan işkence altında alınan ve aslı olmayan itiraflarla kişiler suçlanabilmekte ve alınan bu itiraflar delil olarak gösterilerek binlercesi sürgün veya idam edilmektedir.

*Sorgu Hâkimi Memetaga Aliakperof, Marks'in da, Engels'in de suratlarına tükürüyordu aynı zamanda. Japon, ya da Alman ajanı olduklarını itiraf etmelerini istiyordu. Trockist, Pantürkist, Müsavatçı olduklarını yoldaş Mir Cafer Bagirofu öldürmeyi planladıklarını, doğrudan yoldaş Stalin'i hedef alan terörist bir eyleme katılmak üzere olduklarını itiraf etmeleri isteniyordu.*¹³⁹

Burada amaç Sovyet rejimini korumak Marks ve Lenin'in düşüncelerini yaymak değildir. Bu tutukluların içinde ateşli Sovyet rejimi savunucuları da vardır. Yapılan tutuklamalar politik, kendi kurdukları düzeni devam ettirmek adınadır. Elçin, hapisanede yatan Filozof üzerinden burada yatanların rejim düşmanı olmadığını vurgular ve yapılan zulmü eleştirir.

*Filozofun o koşušta ateşler içinde yanmakta olan beyni Marks'in da, Engels'in de o koşušta yatmakta olduklarını vehmetti birdenbire. İkisi de her türlü haktan mahrum, yeryüzünde mevcut bütün yasaların dışında olan, kesin bir ümitsizlik ve yapayalnızlık içinde bulunan mahlûklardı.*¹⁴⁰

Ölüme gidenler arasında öyle mahkûmlar vardır ki ben suçsuz olarak ölüyorum, yaşasın Yoldaş Stalin, son sözleri olmuştur.

Ölüm Hükümü romanında bu işkencelere maruz kalanlardan bir kaçı da Ali Asker Hoca'nın müdürlüğünü yaptığı okuldaki öğretmenlerdir. Bütün okullarda halk düşmanı olarak ilan edilmiş onlarca öğretmen çıkmaktayken Ali Asker Hoca'nın görev yaptığı okulda henüz bu damga vurulan öğretmen yoktur. Siyasi baskıların arttığı bir dönemde bu okuldaki sözde halk düşmanlarının temizlenmesi emredilir. Ancak Ali Asker Hoca, yapılan bu hukuksuzluklara dâhil olmak niyetinde değildir. Okulda adaletli davranmaya özen gösterir ve okulundaki vatanperver öğretmenlerin mahkûm edilmesine göz yummak istemez. Ancak bu okulda jurnalcilik yaparak bir makam ve mevki elde etme arzusunda olan öğretmenler de vardır. Ali Asker Hoca, bu öğretmenleri dizginlemeye, jurnalcilik yaptırmamaya çalışsa da başarılı

¹³⁹ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 314.

¹⁴⁰ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 314.

olamayacaktır. İvaz Hoca'ya işkenceler yapılarak sözde İngiliz ajanı olduğu itiraf ettirilmiş, karısı ve kızı Kazakistan'a sürülmüştür.

Arzu'nun doğum gününün geçtiği Ziyafet adlı bölüm adalet meselesi bakımından oldukça çarpıcıdır. Hüsrev Hoca'nın Bağirof'un şerefine kadeh kaldırmaması bu toplantıda bulunan herkesin ölümüne neden olacaktır. Hıdır Hoca, Arzu'nun doğum günündeki toplantıda Mir Cafer Bağirof'un şerefine kadeh kaldırmayan Hüsrev Hoca'yı jurnallemek ister. Okulunda buna müsaade ettiği için suçlanacak olan Ali Asker Hoca, Hıdır Hoca'dan erken davranması gerektiğini düşünerek Hüsrev Hoca'yı kendisi jurnaller. Böylece güya hem kendi başının belaya girmesini önleyecektir hem de siyasi bir ödül bile alma şansı doğacaktır. Mir Cafer Bağirof'a Ali Asker Hoca'nın ismi bir halk düşmanını ifşa etmiş müdür olarak geldiğinde bu ismi, çocukluk arkadaşını, hemen hatırlar. Ali Asker Hoca ile Mir Cafer Bağirof aynı mahallede büyümüşlerdir. Bağirof, "Ali Asker Hoca'yı bir halk düşmanının evinde verilen bir davette ne işi var, evindeki davette bu rezilliğe nasıl müsaade eder" diye derhal tutuklatılmasını emreder. Bağirof'un Ali Asker Hoca'yı tutuklatmasının asıl nedeni ise ona çocukluğundan beri beslediği bir kin ve nefretten kaynaklanmaktadır. Ali Asker Hoca'yı sırf kendisine okuması için Güliyer kitabını ödünç vermediği için öldürtmüştür. Adalet işte bu kadar keyfi, kanunsuz ve hukuksuz olarak uygulanmaktadır.

Arzu'nun doğum gününde Hüsrev Hoca'nın Bağirof'un şerefine kadeh kaldırmadığı ortamda bulunan Ali Asker Hoca, Kelenter Hoca, Firudin Hoca, Ali Baba Hoca, Hıdır Hoca aynı gece tutuklanır. Bu insanlardan aileleri bir daha haber alamaz. Bu kişiler, kendi yapmadıkları bir davranıştan dolayı ölüm cezasına çarptırılır. Ancak işin ilginç tarafı Komünist Partiyi destekleyen, hatta jurnalcilik yaparak bu yöneticilere hoşnut görünmeye çalışan Hıdır Gaffarzade'nin dahi öldürülmesidir. Ancak bu olayın yaşanmasına sebebiyet veren Hüsrev Hoca öldürülmeyp rejime karşı sabotaj suçuyla on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Hıdır Gaffarzade'nin öldürülmesi buna karşın olayın yaşanmasına sebep olan Hüsrev Hoca'nın Sibirya'ya sürülmesi ne kadar da manidardır. Olaya sebebiyet veren bir kişi yaşamaktayken rejim yanlısı insanların keyiflerince öldürülmesi de adaletin bu sistemde olmadığına kanıtlarından birisidir.

Hüsrev Hoca, yaşamış olduğu adaletsizliklerin, kanunsuzlukların, kötülüklerin intikamını romanın son bölümlerinde, Hatice kadına Tilki Geldi Mezarlığında yer bulmak için gittiği gün, Abdul Gaffarzade'nin boğazına sarılarak

almak ister. Kendisini sürgüne gönderen, kötü muamelelere maruz kalmasını sağlayan kişi Abdul Gaffarzade değildir, ama burada Abdul Gaffarzade kötü insanların temsilcisidir. Zira Hüsrev Hoca'yı bu duruma sürükleyenlerden birisi Abdul Gaffarzade'nin kardeşi Hıdır Gaffarzade olmuştur. Bu iki insan arasındaki akrabalık bağı Hüsrev Hoca hiçbir zaman bilmeyecektir. Hüsrev Hoca, Abdul Gaffarzade'nin boğazını sıkarken bütün kötülüklerin yok olacağını düşünmektedir. Dünyadan böyle bir kötünün eksilmesiyle adaletin biraz olsun yerine geleceği kanaatindedir.¹⁴¹

İfade almak için tutuklanan insanlara önceden hazırlanmış idam ettirilecek insanların listeleri imzalatılmakta ve delil olarak kullanılıp istedikleri insan idam edilmektedir. Üst düzey bir yönetici için tutukluların birinden ifade alıp istediği kişiyi hapse attırması, sürgüne göndermesi ya da idam ettirmesi çok kolay bir iştir.

*Halen hapiste bulunan ve 'halk düşmanı' olduğunu itiraf etmek zorunda kalan onca insandan herhangi birinden Bakan aleyhinde ifade alarak onu da hapse tıkmamanın Mir Cafer Bağirof için bir bardak su içmek kadar kolay bir iş olduğunu çok iyi biliyordu Bakan. Mir Cafer Bağirof akşam aynı sofranın arkasında oturup yemek yediği, kadeh tokuşturduğu ve gelecekle ilgili ortak projelerinden bahsettiği bir adamı aynı gece verdiği bir emirle yakalatabiliyordu.*¹⁴²

Adalet, işkence edilerek alınacak bir ifadeye bağlı hale gelmiştir. Parti örgütünde istenmeyen kişilerden işkencelerle ifadeler alınmakta ve bu insanlar saf dışı bırakılarak Bağirof gibi zalim yöneticiler haksız bir güç kazanmaktadır. SSCB'nin Bakü örgütünün başkanı ve Bağirof'un her gün görüştüğü Ostaşko'dan işkence ile devrim karşıtı çalışmalar yaptığına dair ifade alınıp parti yönetimini ele geçirme planları yapılmaktadır.

*İki kişi, kollarından tutup sürükleyerek Ostaşko'yu komşu odaya götürdü ve bir süre oradan Ostaşko'nun hayvani bağırtısı duyuldu. Ertesi gün Sumbatof-Topuridze yeniden imzalanmış olan ifadeyi Mir Cafer Bağirof'un masasının üzerine koydu.*¹⁴³

Siyasi çekişmeler şöyle devam etmektedir:

Yejofof'un emri üzerine satranç meraklısı Krilenko hapsedildi. Sabık Adalet Bakanı, Buklarin, Pyatakof ve Preobrajenski'yle bir olarak Sovyet rejimi bizzat

¹⁴¹Orhan Söylemez, *Türk Dünyası Edebiyatları Roman-1*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 34.

¹⁴²Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 284.

¹⁴³Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 291.

yoldaş Stalin aleyhinde çalışmakla itham edildi; zavallı adam bütün bu suçlamaları kabul etmek zorunda kaldı; mahkeme topu topu yirmi dakika sürdü ve Krilenko kursuna dizildi.

Bakan, Rudzutak, Kosior, Eykhen, Postişev ve daha pek çoklarının 'halk düşmanı' damgasıyla yakalanmasında Mir Cafer Bağirof'un büyük rolü olduğundan da haberdardı: Bakü'de Mir Cafer Bağirof'un emri üzerine yakalanan 'halk düşmanları' verdikleri ifadelerde işte bu şahıslarla iş birliği yaptıklarını belirtiyorlardı. ”¹⁴⁴

Ve bu isimler gibi pek çok isim, Moskova'da Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Kurulu başkan yardımcısı Sultan Mecit tarafından, terörist olduğu itiraf ettirilir.

Keşle Hapishanesinde sorgu hâkimi olan Memetağa Aliakperof, bu görevinde yüzlerce kişiye işkenceler ederek işlemediği suçla ilgili güya itiraflar ettirmiş, kâğıtlar imzalatmıştır. Sorgu hâkimi olarak görev yaptığı sırada yüzlerce insanı suçsuz yere ölüme sürükleyecek belgeler imzalatmıştır. Hüsrev Hoca da sorguladığı insanlardan birisidir. Zalim ve acımasız olan Memetağa Aliakperof için gün gelip devran dönmüş ve siyasi suçluların arasında kendisini bulmuştur. Adaletin olmadığı bir düzende adaletsiz davrananlar bir zaman sonra kendileri de adaletsizliğin çarkında öğütülürler. Bir dönem güçleri elinde bulundurup kanunları dinlemeyenler elindeki o gücü kaybettikten sonra kendileri de bu zulümleri görmeye mahkûmdur.

Memetağa Aliakperof, sorgu hâkimiyken mahkûmlara zulmeder. Gün gelir kendisi sürgüne gönderilir ve zulme uğrayanlardan olur. Memetağa Aliakperof'un durumu adaletin olmadığı bir dünyada her an herkesin zulme uğrayabileceğini gösterir.

Romanın yazıldığı dönemde en güçlü konumda bulunan Abdul Gaffarzade dahi adaletsizliklerden payını almıştır. Kardeşi Hıdır Gaffarzade, kendisi ve kardeşi için jurnalcilik yaparak bir makam sahibi olunacağını düşlerken Hüsrev Hoca'nın olayı ile bir anda zulme uğrayanlardan olmuştur. Abdul Gaffarzade, bir gece yarısı Hıdır Gaffarzade'nin alınıp götürülmesini bütün ayrıntılarıyla hatırlamaktadır. Kardeşinin hain insanların kurbanı olduğunu düşünürken kendisi insanlara zalimce davranmaya devam etmiştir.

Parası ve siyasi gücü olanlar bir yolunu bulup çıkarlarını korumakta ve daha iyi bir yaşam standartlarına kavuşmaktadır. Oturulan dairelerin devletin kiraladığı ve bir aileye birden fazla daire verilmediği dönemde Necef Ağayeviç, hafta sonlarını

---

¹⁴⁴ Elçin, Ölüm Hükümü, s. 282.

karısıyla baş başa geçireceği bir yazlık kiralamayı başarır. Yine Abdul Gaffarzade, kızı ve damadı için çok geniş ve güzel bir evin tahsis edilmesini sağlar.

Rusya'da komünizmin hâkim olduğu dönemde insanların ellerinde büyük paralar bulundurmaları yasaktır. Evleri ve arabaları devlet tahsis etmektedir. Halkın kullanımında olan taşınır ve taşınmaz mülkiyetlerin tamamının sahibi devlettir. Halkın mülk sahibi olmadığı bu dönemde parası ve siyasi gücü olanlar, bir yolunu bulup lüks yaşamı devam ettirmekte zorlanmaz. Sosyalist bir düzende sosyal adaletsizlik had safhadadır. Elçin Efendiyev'in en çok eleştirdiği ve üzerinde durduğu noktalardan birisi işte bu sosyal adaletsizliktir.

Ak Deve romanında aydın kişilerin haksız yere öldürülmesinden bahsedilir. Ancak burada eleştirilerin üstü kapalı yapıldığı ve sonunda öyle ya da böyle suçluların cezalandırıldığını görmekteyiz. Mirza Settar, bir şairdir ve gazeller yazmaktadır. Fethullah Hatem, onu yazdığı bir gazelini eleştirir. Mirza Settar, Fethullah Hatem'in eleştirisinden sonra devlet sistemine karşı çıkmakla suçlanır. Bu suçlamadan aklanamayan Mirza Settar, öldürülmüştür.

*Bedbaht Mirza Settar'ı mahkemede Fethullah Hatem suçlamıştı, güya Mirza Settar hükümetin aleyhindeymiş. Eline kocaman bir kalem almış. Mirza'nın gazellerinin altına mısra mısra kırmızı çizgi çekmiş, bin bir mana vermiş o mısralara, zalimin oğlu!... Mirza 'ey gül dikenin azap verdi bülbüle' diye yazmış, Fethullah Hatem bu bizim idaremize çatıyor demiş. Fethullah Hatem'in ifşa ettiği Allah göstermesin, adamın kurtuluşu olmaz. Gitti bedbaht Mirza Settar.*¹⁴⁵

Güçlü olanın güçsüz olanı ezdiği, yöneticilerin yasaları kendi çıkarlarına göre yorumlamaları *Ak Deve* romanında da görülmektedir. Muhtar, Abdulali'yi polaturkanın tekerlerinden sıçrayan çamurun Muhtar'ın emadinini kirletmesinden dolayı yakalatmıştır. Kanunların, adaletin olmadığı bir ortamda huzur da olmaz. Muhtar, hukuksuz icraatlarıyla mahallede bir huzursuzluğa sebep olmaktadır. Mahalleli muhtardan kurtulmanın yolunu onu gizlice öldürmek olduğunu düşünse de böyle hukuksuz bir işe kalkışmamıştır.

Hanım Teyze, tek başına oğlunun suçsuzluğunu ispatlamak ve onu kurtarmak için adaleti aramaya koyulur. Ama Hanım Teyze, hakkını nasıl arayacağını bilmemektedir. Karakola bir dilekçe yazmayı fikredemeyecek kadar cahildir. Karakol amiriyle görüşebilmek için günlerce karakolun kapısında bekler. Kendisini

---

¹⁴⁵ Elçin, *Ak Deve*, s. 238.

dinleyecek ne bir yönetici ne de bir polis müdürü bulabilir. Günlerce bekleyişin ardından şikâyetini iletebileceği bir merci bulur. Aynı gün Muhtarın rütbesi indirilir ve emrine tahsis edilen emadin geri alınır. Hanım Teyzenin oğlu Abdulali'de özgürlüğüne kavuşur. Hem *Ak Deve* hem da *Ölüm Hükümü* romanında devlet kurumlarında ciddi bozulmalar dikkat çekerken adaletin bu kurumlarla sağlanamayacağını ortaya koyar.

3.5. RÜŞVET VE İLTİMAS

Sosyal meselelerde ele aldığımız rüşvet tamamız, genel olarak *Ölüm Hükümü* romanı çevresinde şekillenecektir. Sovyetler Birliği ile kurulan yeni düzende sağlıklı çalışmayan devlet kurumlarında rüşvet çarkları kurulacaktır. Bu rüşvet çarkında en küçük görevliden en büyük yöneticiye kadar herkes haberdar olacak ve kendine düşen payı alacaktır. Rüşvet vermeden ne üniversite okunabilmekte, ne devlet kurumlarında işlerin görülmekte ne de mezarlıkta ölü gömecek bir yer dahi bulunabilmektedir. Rüşvetin olduğu her yerde bir iltimas, bir adam kayırma mutlaka vardır. Rüşvet verenler vermeyenlere karşı bir ayrıcalığa sahip olacak; rüşvet, adaletsizlikleri beraberinde getirecektir.

Talebe Murat Yıldırım'ın hayali Edebiyat Fakültesinde okumaktır. Sınavlara defalarca girmesine rağmen rüşvet vermediği için sözlü sınavlardan elenir. Rüşvet ve eğitim. Yan yana görmek istemediğimiz bu kavramlar Sovyet sistemi içinde yan yana gelmişlerdir.

Her şeyin bir bedeli var. Seninkinin bedeli on iki bin ruble mesela! Fiyatı elli bin ruble olan bölümler de var! Başkanın küçük oğlu yok mu, işte onun girdiği bölüm mesela! Senin işin olmaz o bölümlerde... Bir komşum var, üniversitede profesördür kendisi. Benim gibi köylünün teki o da, ne var ki okuyup adam olmuş işte. Bu işlerden anlıyor adam; benimle de arası iyi; bazen kebab yapmam için davet ediyor beni. İstersen konuşayım kendisiyle; on iki bin ruble ver...¹⁴⁶

Murat Yıldırım'ın üniversite okuması bilgi ve zekâ seviyesine göre değil rüşvetin miktarına bağlıdır. Talebe Murat Yıldırım, on iki bin rubleyi vermediği sürece sınavlara girmeye devam edecektir. Alınan rüşvet, en alt yöneticilerden

---

¹⁴⁶ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 43.

başlayarak yukarılara doğru, mevkilere göre, rüşvet çarkındaki şahıslara pay edildiği görülür.

Parayı alıp profesöre vereceğim sadece. Profesör ne yapacak peki? Birazını kendine ayırıp geri kalanını verecek bir üstüne. Bir üstü ne yapacak dersin? O da birazını kendine ayırıp geri kalanını bir üstüne verecek. O ne yapacak? Birazını ayırıp geri kalanını verecek kendi bakanına! Bakan ne yapacak? Birazını ayırıp geri kalanını SeKo'daki yöneticilere verecek. Onlar da birazını ayırıp geri kalanını Moskova'ya gönderecekler! Anladın mı şimdi? Böyle olmasa bu rejimin işleri yürümez asla!..¹⁴⁷

Son cümleden anlaşılmaktadır ki rüşvet çarkının alttan üste doğru böyle ilerlemesinin nedeni rejimin kendisidir. Mevcut sistem, ekonomik bakımdan insanları sınırlamaktadır. Toplumda çalışan herkesin kazanacağı miktar devlet tarafından belirlenir. Gelir dengesinde adalet sağlanmaya çalışılır, eşit bir paylaşım hayal edilir. Ancak insanlar arasında gelir dengesi oluşturacak bu rejimin aksayan yönleri olacaktır. Hayal edilen sistem uygulamada sorunlarla karşılaşacak ve anayasal bir sistemde çözüm üretilemeyecektir. Görevde bulunan yöneticiler, rejimin boşluklarından faydalanıp rüşvet çarkını bu düzende döndürecekler. Rejim, rüşvete meyilli bireyler yetiştirmeye başlayacak ve sistemde büyük bozulmalar olacaktır.

Tilki Geldi Mezarlığı'nda sağlam bir rüşvet çarkı kurulmuştur. Abdul Gaffarzade, mezarlıkta çalışan görevlileri de bu rüşvet çarkına dâhil etmiştir. Abdul Gaffarzade'nin bu tezgâhta güvendiği üç isim, Vasili, Mirzaibi ve Ağakerim'dir. Vasili, Abdulgaffarzade'nin gönül işleri ile ilgilenir, votka ve kadın ticaretinden dönen rüşvetleri toplar. Ağakerim, Tilki Geldi Mezarlığı'nın asayişinden ve Elveda Kebapçısından sorumludur. Mirzaibi, para kontrolünü yapar ve mali işlerden sorumludur. Sadece bu üç şahıs üzerinden dönmez rüşvet çarkı. Vasili, Mirzaibi ve Ağakerim güvenilir ve Abdul Gaffarzade'ye en yakın olanlardır. Bu şahısların dışında Tilki Geldi Mezarlığında çalışanların tamamı bu çarkın içindedir.

Mezarlık İdaresi kadrosunda kayıtlı bulunan tarzen, kemancı, tefçi, klarnetçi, zurnacı ve iki gazelhandan ibaret orkestra ise genelde Bakü'ye civar köylerdeki düğünlere katılarak ekmeklerini kazanıyor ve her düğünden aldıkları ücretten Abdul Gaffarzade'ye ulaştırılması gereken meblağı aynı gün Vasili, Mirzaibi veya Ağakerim'e teslim ediyorlardı.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 43.

¹⁴⁸ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 97.

Rüşvet, devletin bütün organlarına sirayet etmiştir. Tüm madalyalar, ödüller rüşvet karşılığında dağıtılmaktadır. Bir makam ve mevki sahibi olmak isteniliyorsa bunun bedeli rüşvetle ödenmelidir. Elçin, rüşvetin bu denli yaygın olmasını, sistemin giderek bozulmasına bağlayarak eleştirir.

Ne var ki rüşvetin böylesine yaygın olduğu, bütün ödüllerin, madalyaların milletvekilliğinin ve astığı astık kestiği kestik olan yerel idarecilerden en tepelere değin bütün koltukların rüşvetle alındığı, köy muhtarlıklarından yurt çapındaki kurultaylara varıncaya kadar büyük toplantıların birer tiyatro oyunu olarak sahnelendiği (bu toplantılarda konuşanlar da birer oyuncu hükmündeydi nitekim!), istediğin yere sözde görev icabı gönderilmelerin gerçekte birer keyif ve eğlence gezisine dönüştüğü bir ortama yalnızca Sovyetler Birliği gibi bir ülke dayanabilir...¹⁴⁹

Hiçbir devlet sistemi rüşvetin böyle yoğun olduğu bir ortamda varlığını devam ettiremez. Sovyetler Birliğinin bu rüşvet çarkına nasıl dayandığı, hayretle sorgulanmaktadır.

Talebe Murat Yıldırım ve Hüsrev Hoca, Hatice Kadın öldükten sonra onun Tilki Geldi Mezarlığına gömülmesi için yer bulmaya mezarlığa gelir. Mezarlıkta genç bir çalışan, Tilki Geldi Mezarlığına Hatice Kadın'ın naşını defnedebilmeleri için Talebe Murat Yıldırım ve Hüsrev Hoca'dan rüşvet ister.

“Burada yer yok.” diye cevap verdi. ‘Belki bir yer ayarlarım ama.’ diye ilave etti. Aşağı tarafta, zeytin ağaçlarının yanında bir yer ayarlarım belki. Gidip görürsünüz. Dört yüz ruble vereceksiniz.¹⁵⁰

Talebe Murat Yıldırım ve Hüsrev Hoca, bu rüşvet teklifi karşısında şaşkına döner. Kendilerinden istenen miktarı ödemeleri imkânsızdır. Bu hayâsızca teklifi görmezden gelerek Tilki Geldi Mezarlığının müdürü Abdul Gaffarzade ile görüşmeyi beklerler. Talebe Murat Yıldırım, bir devlet kurumundaki rüşveti ortaya çıkarmak için mezarlık müdürüyle görüşmek ister. Ancak görüşmesi istediği gibi sonuçlanmayacaktır.

Talebe Murat Yıldırım'ın için bir itiraz, bir isyan duygusuyla doldurdu birdenbire; çenesi titreyerek: “Haksızlık bu!” dedi. “Yasalara aykırı! Sovyetler Birliği'nin yasalarına aykırı bu!” Müdür polis binbaşısına baktı, yavaş bir sesle, ama aynı sert ifadeyle: ‘Kalk bakalım Memetof’ dedi, “kalk da Sovyetler Birliği'nin

¹⁴⁹ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 108.

¹⁵⁰ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 133.

yasalarını anlat şuna!” Polis binbaşısı hemen ayağa fırladı, hızla yaklaşp talebeyi kolundan yakaladı.¹⁵¹

Talebe Murat Yıldırım ve Hüsrev Hoca, haklarını aradıkları için bir de polis memurunun tehdidiyle karşılaşmıştır. Rüşvet çarkı öyle eksiksiz kurulmuştur ki itiraz edilebilecek, hak aranabilecek bir merci yoktur. Rüşvetin içinde işçisi de müdürü de polisi de bulunmaktadır.

Rüşvet sadece cenazesini buraya gömeceklerden alınmamaktadır. Mezarlık içinde barınan ve cenaze defni sırasında dua ederek paralarını kazanan mollalar ve dilenciler peyda olmuştur. Abdul Gaffarzade, dini sömüren ve onun üzerinden para kazanan bu mollalara ve dilencilere göz yummakta, onların mezarlık içinde barınmalarına müsaade etmektedir. Tabi bunun karşılığında güya hakkı olan vergiyi(rüşveti) de almaktadır. Rüşvet vermeyenler, Tilki Geldi Mezarlığında barındırılmaz. Burada dilenen mollalar ve dilenciler kendilerine borçlandırılarak rüşvet vermeye mahkûm edilmektedir. Kurulan bu düzene kim karşı çıkarsa bir şekilde cezalandırılmaktadır.

Abdul Gaffarzade, bu üçkâğıtçı mollalardan haftalık yirmi değil, otuz ruble (şimdilik otuz ruble, gerisini sonra düşünecekti ...) almaya karar verdi; parayı vermek istemeyen olursa tekmeyi basacaktı sırtına. Bu uyduruk mollalar sümsük köpek gibi şeylerdi ve istenen parayı ödemekten başka yapabilecekleri bir şey yoktu. Dilencileri de sıkıştırmak lazımdı bu arada. Tilki Geldi Mezarlığı'na takılan dilencilerden de haftalık on beşer ruble alıyordu Ağakerim; ama onlar da aşıyorlardı çizmeyi.¹⁵²

Mollaların ödedikleri bu para onlar için kira gibi bir şeydir. Eğer bu parayı ödemezlerse mezarlıktan içeri adım atamazlar. Mollaların şikâyet edebileceği bir makam da bulunmamaktadır. Polise gitseler polis zaten Abdul Gaffarzade ile işbirliği içinde. Diyanete şikâyet için gitseler hiçbirinin kaydı bulunmamaktadır. Resmi kurumlara başvursalar yine Abdul Gaffarzade gibi tüm kurumlarda bir dostu olan adamla karşılaşacaklardır. Bu rüşveti, mollalar ödemek zorunda kalır.

Abdul Gaffarzade, yanında çalıştırdığı ve pis işlerinde kullandığı kişilerin haksız yere ödülleri almasını sağlar. Mezarlık idaresindeki en güvenilir üç adamı ocakçı Mirzaibi, demirci Ağakerim ve kazıcı kadrosundaki Vasili'dir. Abdul

¹⁵¹Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 136.

¹⁵²Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 416.

Gaffarzade'nin sağ kolu durumundaki Vasili, mezarlıkta bir mezar kazıcı olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda Abdul Gaffarzade'nin aşk işleri ve şarap ticareti ile de ilgilenir. Vasili, Abdul Gaffarzade için güvenilir bir hizmetkârdır. Hizmetlerinin bedeli, gerek para gerekse devletten aldığı nişanelerle ödenir. Kendisi için çalışanların ödüllendirildiği, çıkarlarına dokunanların ise cezalandırıldığı bir düzen oluşturmuştur.

Abdül Gaffarzade, ilçenin seçkin emekçilerinin resimlerinin yer aldığı Övünç Tabelası'na astırmıştı Vasili'nin fotoğrafını. Çeşitli rapor ve konuşmalarda, hatta basında bile sık sık rastlanıyordu Vasili'nin ismine. Adam iki defa madalya almıştı ve şimdi Abdul Gaffarzade, Vasili'nin 'büyük ödül' alması için çalışıyordu.¹⁵³

Mezarlıkta uyuşturucu ticareti de yapılmaktadır. Bu ticarete Ağakerim, Mirzaibi ve Vasili sorumludur. Bütün paralar üçünde toplanır ve belli dönemlerde Abdul Gaffarzade'ye teslim edilir. Semerkant'tan gelen uyuşturucuların büyük bir çoğunluğu mezarlıkta satılmaktadır. Satılan uyuşturuculardan kazanılan paranın yüzde kırkını yer sahibi olarak Abdul Gaffarzade alır. Satışta büyük emeği geçen bekçi Eflatun da sattığı uyuşturucu miktarınca payına düşen parayı Burun'dan almaktadır. Ağakerim, Mirzaibi ve Vasili'nin payına düşen parayı Abdul Gaffarzade bizzat kendisi belirlemekte ve uygun zamanlarda onlara vermektedir.

Geceleri satılan votka işinden ise bekçi Eflatun sorumludur. Müşteriler votka talebinde buldukları zaman bu çarkın içinde olan on, on iki civarındaki taksi şoförü, müşterilerini Tilki Geldi Mezarlığına getirmektedir. Taksici kulübede oturan bekçi Eflatun ile irtibata geçer. Bekçi Eflatun, morgda sakladığı votkalardan getirip şoföre vermektedir. Bu alış verişten hem bekçi Eflatun hem de taksiciler, payına düşen parayı almaktadırlar. Votka 25 rubleyse bekçi Eflatun 24 ruble verir ve sattığı her şişe başına 1 ruble olan hakkını Abdul Gaffarzade'nin izniyle alır. Bu her şişeden taksiciler de payına düşen 1,5 rubleyi sonraları almaktadır. Bekçi Eflatun yaptığı satışları kendince bir şifre oluşturduktan sonra bir bir kayıt altına almaktadır. Taksiciler sabaha karşı mesaileri bitince Tilki Geldi Mezarlığına uğrayıp, payına düşen parayı mezarlıktaki görevliden almaktadır. Bütün bu yapılan işler büyük bir titizlikle yapılmaktadır.

Abdul Gaffarzade geceleri bir defa olsun Mezarlık İdaresi'ne ayak basmış değildi elbette; Ağakerim, Vasili veya Mirzaibi Tilki Geldi Mezarlığı'ndaki gece hayatından Abdul Gaffarzade'ye ulaşması gereken parayı her cuma adama takdim

¹⁵³Elçin, Ölüm Hükümü, s. 348.

ediyorlardı. Bu, hatırı sayılır bir paraydı üstelik: kumarhanede oynanan irili ufaklı bütün paraların yüzde yedisi yer sahibi olarak Abdul Gaffarzade'nin cebine giriyordu, vorkadan elde edilen karın her on rublesinden altısı da Abdul Gaffarzade'nindi. Bütün bu meblağlar titiz bir şekilde hesaplanmış oluyordu, zira Vasili de, Mirzaibi de, Ağakerim de bir rubleciklik bir hatanın bile (aldatma söz konusu dahi olamazdı) anında Abdul Gaffarzade tarafından fark edileceğinden emindiler.¹⁵⁴

Rüşvet ve iltimas mezarlık çevresiyle sınırlı değildir. Abdul Gaffarzade'nin devlet bakanları ve üst düzey yöneticilerle rüşvete dayanan bir dostluğu vardır. Tilki Geldi Mezarlığı uzun yıllardır Binbaşı Memetof'un başında olduğu karakolun yetki alanında bulunmaktadır. Memetof, bu göreve geldiğinde henüz teğmendir. Binbaşı olmasını Abdul Gaffarzade'ye borçludur. Memetof, Abdul Gaffarzade sayesinde makam ve nüfuzunu artırma peşindedir.

Adamın, Bakü Emniyet Müdürlüğüne ya da İçişleri Bakanlığı'na gidip kendisi için özel bir ricada bulunacağını umuyordu besbelli. İlçe Emniyet Amiri olmak istiyordu; ya da şimdilik en azından İlçe Emniyet Amiri yardımcısı... Önceleri Abdul Gaffarzade ara sıra Mirzaibi, Ağakerim, ya da Vasili aracılığıyla cep harçlığı ulaştırırdı Memetof'a. Oysa şimdi Memetof fırsatını buldukça yine Mirzaibi, Ağakerim, ya da Vasili aracılığıyla (doğrudan Abdul Gaffarzade'ye söylemeye çekiniyordu) Abdul Gaffarzade'ye para önererek amirlik hayalini gerçekleştirmesi için yardımını talep ediyordu.¹⁵⁵

Kurdıkları bu düzende her biri birbirine muhtaçtı ve rüşvetlerini aldıkları sürece de çarkın dönmesine izin verilmekteydi.

Rüşvet çarkının içindeki insanlar dini kaygılar taşımamaktadır. Onlarla konuşmanın, hakkını aramanın hiçbir yolu kalmamıştır. Mağdur kişi işini halletmek için ya iyi para vermeli ya da sağlam bir tanıdığa sahip olmalıdır. Bu insanların korktuğu tek bir şey vardı. O da basın. Basının diline düşmek istememektedirler. Basında yapılan bir haber ancak bu kişileri görevden aldırılmakta ya da sıkıntıya düşürmektedir. Böyle bir olay yaşanmadıkça yaptıkları her şey örtbas edilebilmektedir.

---

¹⁵⁴Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 341.

¹⁵⁵Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 332.

3.6. AYDIN YAPISI

Toplumunu yönlendiren, toplumun dinamiklerini elinde tutan insanlar genelde aydınlardır. Bir ülkede kültürel ve ekonomik değişimlerin başlamasında ve gelişmesinde aydınlar en ön saflarda yer almaktadır. Elçin Efendiyev'in romanlarında ülkesi için bir öncü konumda olan aydınlar, adaletsizliklerle savaşılmaktadır. Aydınlar ideal aydın tipi ve eleştirilmekte olan aydın tipi olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin *Ölüm Hükmü* romanında Abdul Gaffarzade, eleştirilen olumsuz bir aydın tipi halinde çizilirken onun karşısına adaleti arayan haksızlıkları savunan Murat Yıldırım ve Hüsrev Hoca gibi aydınlar çıkarılmıştır. Böylece ideal aydın tipinin nasıl olması gerektiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Ölüm Hükmü romanı Azerbaycan'da gerçekleştirilen aydın katliamının eleştirildiği, yapılan katliamlara sembolik örneklerin verildiği bir romandır. Milletın kültürel değerlerini, hislerini, milli hassasiyetini, duyarlılığını, tarihi hafızasını gelecek kuşaklara aktaracak olan aydınlar çeşitli bahaneler üretilerek kurşuna dizilmiş, hapse atılmış, sürgüne gönderilmiş ve kimilerinden bir daha haber alınamamıştır. Milletinin menfaatlerini korumaya çalışan aydınlar yerine tramvay sürücüsünden öğretmenler tayin edilmiştir. Azerbaycan'ın geleceğini düşünen aydınlar susturulmaya çalışılmış, onların karşısına sistemin adaletsiz çarkına rahat uyum sağlayacak aydınlar desteklenmiştir.¹⁵⁶

Ölüm Hükmü romanında Selim Bedbin ve Mürşit Gülcihani iki farklı aydın tipini temsil etmektedirler. Selim Bedbin vatanı ve milleti için çalışmakta ancak bir türlü kitaplarını yayımlatamaz. Buna karşılık Mürşit Gülcihani, Abdul Gaffarzade'nin gücünü kullanarak edebi değeri düşük olan kitaplarını yayımlatabilmektedir. Mürşit Gülcihani gibilerinin her yıl bir kitabı yayımlanırken Selim Bedbin gibi aydınlara on yılda bir kitabı yayımlanmaktadır. Genç yazarların Mürşit Gülcihani ve İslamzade gibilerine karşı yapacak bir şeyleri yoktur. Mürşit Gülcihani'nin kitaplarının edebi değeri taşımadığını, onun niteliksiz bir yazar olduğunu edebiyatla az çok uğraşan herkes anlamaktadır. Kitapları çoğunlukla Abdul Gaffarzade'nin dönürü olduğu için yayımlanmıştır. Ancak gün gelecek ve millet uyanacaktır.¹⁵⁷ Millet uyandıktan sonra değeri verilmesi gereken gerçek aydınlar belli olacaktır.

¹⁵⁶ Ali İhsan Kolcu, *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara 2004, s. 78.

¹⁵⁷ Sedat Adıgüzel, *Elçin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları*, s. 120.

Selim Bedbin, yayınevinde redaktör olarak çalışıyordu ve altındaki bu arabayı, yayınevi müdürü gaddar ve cahil İslamzade, grafoman ve her türlü ülküden yoksun Mürşit Gülcihani, gazete ve dergi idarelerinde otuz seneden beridir edebiyat sayfalarını yönetmekte olup, kendi kişisel çıkarlarını Azerbaycan edebiyatının çıkarına çevirmiş olan Muhtar Hudavende gibi insanları, genç yazar, genç sair, genç eleştirmen olarak geçinip vatanlarını milletlerini değil, kendilerini düşünen ve Selim Bedbin'in edebiyat alanında kazandığı başarıları kıskanan diğer bazı kalem sahiplerini çatlatmak için iki seneden beri ödeyip bitiremediği borç parayla almış bulunuyordu.¹⁵⁸

Sovyetler Birliğinde aydın ve yazarlar her dilediğini özgürce kâğıda dökemezler. Görüş ve düşüncelerinden dolayı bir yazar anında öldürülebilir ya da sürgüne gönderilebilir. Mürşit Gülcihani, Orduhan'ın hayatını ele alan bir roman tasarlar; ancak Abdul Gaffarzade'den korktuğundan bu romanı yazmaya cesaret edemez. Mürşit Gülcihani'nin içinde bulunduğu durum tüm Azerbaycan aydınlarını özetlemektedir. Azerbaycanlı aydınlar, siyasi baskılardan dolayı ne rejimi ne de devleti eleştiremez.

Kafamda bir roman var şimdi onun ölümüyle ilgili; hazır bir roman hem de, oturup kâğıda dökmek kalıyor bir tek. Ne var ki Abdul Gaffarzade okuyup anlar da başımıza iş almış oluruz diye korkuyorum.¹⁵⁹

Üniversitede okuyan gençler de Elçin'in eleştirilerinden nasibini alır. Ülkenin geleceği olarak görülen üniversite öğrencileri ahlaki bir çöküntü içindedirler. Üniversite öğrencileri güya ülkenin geleceğine dair ateşli konuşmalar yapmaktadır. Söylemleri ile vatanperver gözükken bir gençlik, rahat tavırlarıyla ülkenin geleceğini tehlikeye atmaktadır. Elçin, söylemlerini sadece dikkatleri üzerinde toplamak isteyen üniversite gençliğini eleştirmektedir.

Üniversite hocaları ülkenin başta gelen aydın kesimidir. Bu aydınlar ülkenin beyin takımıdır. Bu aydın kesimde meydana gelen kültürel ve ahlaki yozlaşmalar toplumun geneline yansımaktadır. Rüşvet, iltimas ve adaletsizlik aydın kesim tarafından yapılıncaya ülkenin geleceğine umutlu bakılamaz. Devletin diğer kurumları gibi üniversite kurumu da büyük bir çöküntü içindedir. Rüşvet verenler üniversite öğrencisi olabilmekte ve yine rüşvet verenler ya da etkili siyasi tanıdıkları olanlar okuldan mezun olabilmektedir. İslamzade, kızının kaldığı derslerden başarılı sayılması için Mürşit Gülcihani'den aracı olmasını ister. Bu olay da aydın kadroları

¹⁵⁸ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 391.

¹⁵⁹ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 508.

içinde barındırdığı varsayılan üniversite kurumunun içler acısı halini gözler önüne serer.

Sovyetler Birliği döneminde aydınların itibarı devletten aldığı ödüller göz önünde tutularak değerlendirilmektedir. Mürşit Gülcihani, Mesut Hayatlar Kolhozu adıyla yazdığı bir romanla Stalin Ödülünü almaya çok yaklaşmıştır. Mir Cafer Bağırof, bir konuşmasında Mesut Hayatlar Kolhozu'nu kasederek cemiyet hayatının olumlu yönlerini gösteren böyle esere ihtiyacımız var deyivermiş ve basında romandan bahsedilmeye başlanmıştır. Kısa sürede üç kez basılan roman, okul müfredatına alınarak Stalin ödülüne aday gösterilmiştir.¹⁶⁰ Sovyetler Birliği döneminde ünlü olmanın, itibar kazanmanın yolu edebiyatçının eserlerinin bir siyasetçi tarafından zikredilmesidir. Gülcihani'nin Stalin ödülünü almasına ramak kalmışken Stalin ölmüş ve Bağırof da kurşuna dizilmiştir. Siyasi ortamın değişmesiyle birlikte Gülcihani, unutulup gitmiştir.

Hangi aydınların ön plana çıkarılacağını siyasi otorite belirlemektedir. Birinin aydın sayılabilmesi için de bir siyasi otorite tarafından ödüle layık görülmesi gerekmektedir. Abdul Gaffarzade'nin kızı Sevil de, Mürşit Gülcihani'nin hatırı sayılır birisi olabilmesi için devletten bir ödül, bir nişan alması gerektiğine inanır. Ona göre eğer yakanıza takabileceğiniz bir madalyanız yoksa sizin yazdıklarınızın da hiçbir önemi yoktur.

*Mürşit amca, siz devletten kendinize bir yıldız alıp yakanıza iliştiyseniz daha iyi olur. Torununuz, dedem de diğer yazarlar gibi ödül almış, diye övünür o zaman. Kuru bir madalyanız bile yok! Bu yüzden kimse tanımıyor sizi!*¹⁶¹

Ölüm Hükmü romanında aydın geçinen yazarlar da sert bir dille eleştirilmiştir. Edebiyatçıların bir kısmı parti yönetimine eserlerinin basılması için dilekçeler göndermektedir. Kitapçılarda rafları dolduran ve gerçekte edebi değeri bulunmayan pek çok eser daha sonra yakılmıştır. Böyle bir ortamda ne aydın kesimden ne de gerçek bir edebiyat çevresinden söz etmek mümkündür. Elçin, eserlerinin çoğunda kendini yazar olarak adlandıran, aslında niteliksiz yazılar yazmaktan öteye gidemeyen insanlara eleştiriler sıralar. Sovyetler Birliği'nde yazar olarak geçinenlerin kapitalist bir ülkede açıklıktan öleceklerini ifade eder. Böylece komünizmin eleştirisi yaparken bu sistemde ortaya çıkan aydın tabakasının kötü portresini de çizmiş olur.

¹⁶⁰ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 514.

¹⁶¹ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 506.

Sovyetler Birliği'nde edebi değeri yüksek olan kitaplar yazmak edebiyatçıyı aydın insan yapmaz. Aydın olmanın yolu parti üyeliklerinde güçlü tanındıkların olmasına bağlıdır. Mrselbeyli, Mürşit Gülcihani'ye kendisinin uzun uğraşlar sonucunda profesör olduğunu söyler. Oysa oğlunun Abdul Gaffarzade sayesinde profesör olduğunu, emek vermeden, zahmet çekmeden kolayca bu makama ulaştığını ima eder. Mrselbeyli'nin *Kirk yıldan beridir ilme hizmet ediyorum ben; ne var ben simdi ben de profesörüm, senin oğlun da!*¹⁶² sözleri emek verenlerle zahmetsizce bu unvanları alanların aynı kefeye koyulduğunu ifade etmektedir.

Gazete ya da televizyonlarda kapitalist ülkelerdeki mafyaların haberleri verildikten hemen sonra Orta Asya'da çeşitli vilayetlerdeki Emek Kahramanlarından söz edilmekte, Baltık cumhuriyetlerinden birindeki ünlü yöneticiler hakkında övgü dolu sözler söylenmektedir. Ne var ki bu bahsedilen Emek Kahramanı yöneticiler Abdul Gaffarzade ile aynı masada kumar oynamaktadır. Kumar masasında ülkenin kaderi ile ilgili kararlar alınmaktadır. Elçin'e göre ekranlarda ya da gazete sayfalarında boy gösteren sözde aydın insanlar aslında görevlerinden hemen uzaklaştırılması gereken niteliksiz insanlardır.

Ölüm Hükmü romanında dikkat çeken noktalardan birisi de Mehmet Emin Resulzade'nin eleştirilmesidir. Azerbaycan'da sıkıntılar yaşanırken Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'ye kaçması doğru değildir. Resulzade'nin Azerbaycan'daki yöneticilere yönelik tenkitleri haklılık payı taşımakla birlikte tamamen doğru değildir. Zira yurt dışından, Türkiye'den, eleştiri yapmak çok kolaydır. Aynı eleştiriler Azerbaycan coğrafyasından yapılamaz. Sovyetler Birliği'ndeki hâkim siyasi gç insanların tepesinde cellat gibi beklerken ses çıkarmak dahi mümkün değildir. Azerbaycan aydınları ülkede yapılan haksızlıkları Mehmet Emin Resulzade gibi aıkça dile getiremez. Zira aydınlar sözleri nedeniyle lme mahkûm edilmekte, aile bireyleri büyük zararlar görmektedir.

Mehmet Emin Resulzade, bu sözleri on, on bir sene önce, yani sene 1937-1938 yıllarına henüz gelinmeden söylemişti. Oysa bugün 1939 yılına gelinmişti artık. Acaba bugün neler söylüyor Mehmet Emin Resulzade. Adam korkudan rkden uzak ne de olsa: sınırın öteki tarafında bulunuyor, ne karısının akıbetinden endişe etmesine gerek var, ne anasının, ne de bacısının. Çocuklarının başına neler

---

¹⁶² Elçin, *lm Hükmü*, s. 509.

*geleceğini düşünmek zorunda da değil... Sınırın Öteki tarafından oturup şarap içerken Mir Cafer Bagirof'a (hatta yoldaş Stalin'e bile) sövüp saymak kolay.*¹⁶³

Ak Deve romanında eleştirilen aydın tipi olarak Fethullah Hatem'in ön plana çıktığını görmekteyiz. Gazete ve dergilerde boy boy resimleri çıkan, televizyonlardaki programlardan inmeyen Fethullah Hatem, gücü daima elinde bulundurmuş ve aydın kesimi yönlendirmiştir. Başına iş açacağı kişi için iki satır yazması yeterlidir. Biri hakkında eleştiride bulunduğu o insanın canını kurtarması neredeyse imkânsız gibidir. Fethullah Hatem ne kadar iyi şair ve âlim varsa hepsini bir bir mahvetmekte ve bunun için hürmet kazanmaktadır. Settar Masum da onun gadrine uğramış ve hayatını kaybetmiş aydınlardan birisidir. Settar Masum, Sabir gibi yazarların açtığı yoldan ilerlerken; Fethullah Hatem, Settar'ı suçlamış ve rejime muhalif olduğu gerekçesiyle yakalatmıştır. Ama şimdi ders kitaplarında Sabir'in fotoğrafının ardından Masum Settarların yerine Fethullah Hatem'in fotoğrafları gelmektedir.¹⁶⁴

Mahalledeki bütün insanlar savaşa giderken Fethullah Hatem gibi kendini aydın olarak nitelendirilen kişiler savaşa katılmamaktadır. Onlar keyif ve sefa sürerken halkın çocukları vatan için kan dökmektedirler. Aliekber'in babası Ağakerim ile aynı yaşta olan Fethullah Hatem, genç olmasına rağmen savaşa katılmamıştır. Hatırlı kişiler sayesinde savaşa gitmekten muaf tutulmuştur. İnsanlar yoksulluk içindeyken Fethullah Hatem gibiler gününü gün etmektedir.

*Bu dünyanın derterleri belaları hep bize mi kalmış? Yani bu kadar büyük savaş da mı Fethullah Hatemleri etkilemiyor. Halkın evladı geri dönmüyor, kocası kayıp düşüyor, ama gazeteler yine Fethullah Hatem'in fotoğraflarını yayımlıyor: Fethullah Hatem cephedeki askerlere mektup yazmış, Fethullah Hatem faşist köpeklerin aleyhine konuşma yapmış!... Oysa şimdi konuşmak, mektup yazmak yerine herkesin gibi, oğlu gibi gidip kendisi vuruşsun faşistlerle, neden gitmiyor? Çünkü o Fethullah Hatem'dir...*¹⁶⁵

Mahmut ve Meryem romanında Ziyat Han, Baba Keşiş, Bayandur Han, Süleyman Paşa eleştirilen aydınlardır. Bu karakterlerin karşısına idealize edilmiş bir aydın tipi olan Mahmut örnek gösterilmiştir.

¹⁶³ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 287.

¹⁶⁴ Elçin, *Ak Deve*, s. 256.

¹⁶⁵ Elçin, *Ak Deve*, s. 175.

Keşiş Baba, dinine bağlı bir aydındır. Mahmut ve Meryem arasındaki dini farklılıktan dolayı evlenmelerine müsaade etmez. Keşiş Baba, kızının bir Müslüman ile evlenmektense ölmesinin daha hayırlı olduğunu düşünür. Ziyat Han, halkın yoksulluklarına aldırış etmez zevk ve sefa ile yaşamını sürdürür. Bayandur Han, Ziyat Han ile taht mücadelesinde kalleşçe hareket edecektir. Taht yolunda karşısına kim çıkarsa öldüren vicdansız bir yöneticidir.

3.7. SAVAŞ

İncelediğimiz romanların tamamında savaşa karşı çıkılarak savaşın insanlığa ve topluma verdiği zararlar gösterilmeye çalışılmıştır. *Ak Deve* romanı İkinci Dünya Savaşı'nın Azerbaycan halkına yaşattığı sıkıntıları ele almaktadır. Mahmut ile Meryem romanının büyük bir bölümünde Çaldıran Savaşı'ndan bahsedilmiş, savaşın insanlık üzerindeki etkileri verilmeye çalışılmıştır. Her iki romanda da savaşın insanları yoksullaştırdığı, can ve mal kayıplarına yol açtığı romanların içinde yer alan örneklerle okuyucuya aktarılmıştır.

Ak Deve romanı İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bakü'nün geleneksel hayatını ele alır. İkinci dünya savaşının bu mahalleyi nasıl etkilediği, trajik hayat hikâyeleri ile dile getirilir. Savaşın insan üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte mahalledeki erkekler bir bir savaşa gitmektedir. Hanım Teyze'nin Cafer, Abdulali ve Adil adındaki üç oğlu aynı anda savaşa götürülmüştür. Ardından tıp fakültesinde okuyan Koca ve diğer oğulları askere alınmıştır. Mahalledeki bütün erkekler savaşa gitmiş; kadınlar kocasız, gelinler eşsiz, çocuklar babasız kalmıştır. Kocasız cephelere gitmeyenler her an savaşa çağrılacağı korkusuyla endişeyle beklemektedir. Çünkü gün gelince onların da cepheye gideceğini bilmektedirler. Mahallenin erkekleri cepheye gidince mahalledeki yaşam durma noktasına gelir. Erkek iş gücünden yoksun olan mahallede kadınlar bütün işleri üstlenmiş ama aileler yiyecek ekmek dahi bulmakta sıkıntı yaşamıştır. Bir iki ay içinde mahallenin kadınları omuzlarına binen geçim kaygısıyla hem ruhen hem de bedenen bir çöküntü yaşamıştır.¹⁶⁶

Savaş başladıktan sonra mahalledeki hayat tersine dönmüş, savaştan önceki bütün hayat altüst olmuş ve yeniden şekillenmiştir. Savaşın getirdiği yoksulluklar

---

¹⁶⁶ Elçin, *Ak Deve*, s. 153.

görülmeye başlanmıştır. Savaşla birlikte insanlar ekmek bulabilmek için geceden sıraya girmekte, saatlerce kuyrukta beklemektedir. İnsanlar yoksullaşmakta, esnaf yoksul halka satacak ürün bulamamaktadır. Halkın alım gücü azaldığı için esnaf iş yapamaz hale gelir. Esnaf ve zanaatkârlar iş yapamadıkları için mesleklerini bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁶⁷

Savaş sadece ekonomik hayatı olumsuz etkilememiştir. Cepheden çok sayıda ölüm haberi geldikçe mahalle matem havasına bürünür. İnsanlar evlerinin önüne taziye çadırları kurmaya başlamış ve bu çadırlarda mahalleli birbirinin acısını paylaşmayı bir görev olarak bilmiştir. Cepheden sürekli ölüm haberinin geldiği için birinin evinin önünden sökülen çadır zaman geçmeden bir başkasının evinin önüne kurulur. Kadınlar kocasından, kızlar nişanlısından bir mektup gelsin diye her gün postacı yolu gözler. Cepheden gelen bir mektup, mektubu gönderenin yaşadığına delildir. Mektuplar kesildi mi ölüm haberi beklenmekte, yakınları keder içinde kalmaktadır.

Balakerim, *Ak Deve* hikâyesini anlatırken insanların birbiriyle mücadelesinden, dünyanın büyük kavgalarından bahseder. Ak Deve, konakladığı yerden insanları alıp götürmekte ve bu dünyanın elemli halinden insanları kurtarmaktadır. Dünya yaşanamayacak kadar kirlenmiş ve neyin doğru neyin yanlış olduğu anlaşılabilir olmuştur. İnsanları bu ortamdan çekip kurtardığına inanılan Ak Deve, adeta insanlara ölümü değil kurtuluşu getirir. Dolayısıyla burada *Ak Deve* insanları huzura ve mutluluğa götüren bir semboldür.

Mahmut ve Meryem romanında Türk tarihinde önemli bir yeri olan iki Türk hükümdarın karşı karşıya geldiği Çaldıran Savaşı ele alınmıştır. Eserde Çaldıran Savaşı bir Azerbaycan Türkü'nün bakış açısından verilir. Bu yönüyle oldukça önemlidir. Sultan Selim dönemine göre modern ordusu ile ön plana çıkartılırken Şah İsmail zafere inanmış bir komutan olarak gösterilmektedir.¹⁶⁸

Romanda Sultan Beyazıt ile Şah İsmail arasında bir baba oğul ilişkisi olduğu dile getirilmeye çalışılır. Sultan Beyazıt, Şah İsmail'e yazdığı mektubunda İran, Turan ve Hindistan'daki hanlıkları ortadan kaldırıp o bölgede güçlü bir devlet kurmasının doğru olacağını söyler. Trabzon Sancak Beyi Yavuz Sultan Selim, babası gibi düşünmez ve bu yakınlığa sıcak bakmaz. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'de Osmanlı topraklarını Azerbaycan'a katabilecek bir güç sezmektedir.

¹⁶⁷ Elçin, *Ak Deve*, s. 169.

¹⁶⁸ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 99.

Yavuz Sultan Selim, Sultan Beyazıt'ın Şah İsmail'e sözünü ettiği devleti kurması halinde komşu olacak iki büyük devletin sonuna kadar karşılıklı anlayış içinde olamayacağını düşünür. Trabzon Sancak Beyi Yavuz Selim, Sultan Beyazıt'ın tahtını ele geçirdikten sonra Horasan ve Türkistan seferlerinden sonra yenilmez unvanını alan Şah İsmail'e karşı hazırlıklara başlar. I. Sultan Selim, Şah İsmail'in düşmanı kesilir ve müftüleri, kadıları toplayıp Şah İsmail ve ordusu Kızılbaşların aleyhine fetva çıkartıp savaş zeminini hazırlamaya koyulur. Şah İsmail ise I. Sultan Selim'e karşı İspanya kralı V. Karl'a mektup yazarak destek arama yoluna gitmiştir. Osmanlı devletini sahtekârlıkla suçlayan Şah İsmail, I. Sultan Selim'in antlaşmalara riayet etmeyeceğini ve sıranın İspanya'ya da geleceğini mektubunda söyleyerek muhtemel savaşta kendine destek olmasını ister. Ama İspanya kralı V. Karl, Şah İsmail'in mektubunu cevapsız bırakır. Azerbaycan saltanatı ve tahtı uğrunda savaşmaya başlayan Şah İsmail, kendine yandaş bulamasa da ülkesindeki askerlerine güvenerek bir korku ve tedirginlik duygusuna kapılmaz.

Osmanlı padişahı Sultan Selim, Safevileri İslam düşmanı ilan ederek 1514 yılının Ağustos ayında Azerbaycan'a girmiş, Şah İsmail ile çaldıran ovasında karşı karşıya gelmiştir. Sultan Selim'in ordusundaki asker sayısının fazla olmasının dışında tüfek ve toplardan oluşan ateşli silahlarının gücü dikkat çekicidir. Çaldıran ovasında üç gün süren kıyasıya bir savaş gerçekleşir. Güz öncesi yağmurun etkisiyle yeşeren toprak kısa sürede at toynaklarını altında ezilip mahvolur. Zırhlı savaş giysileri kana bulanmış; her yana saçılan kılıç, kalkan ve mızraklar güneşin altında parlamaya başlamıştır. Başsız cesetler birbirine karışır.¹⁶⁹

*Yırtıcı kuşlar, kelleri parçalamış, ditmişti. Didilmiş başlar da kemikler beyaz, saç sakal kara, yüzler kan içindeydi. Kuşlar kellelerin gözlerini oymuşlardı. Ama kimisinde tek tük gözler, kapalı kirpikler aralığından tüm Çaldıran ovasını örten başsız cesetlere bakıyor gibiydi.*¹⁷⁰

On dört yılda Azerbaycan coğrafyasında büyük bir güce ulaşan Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in savaşının ardından ortaya çıkan manzara insanlık adına yaşanmaması gereken bir durumdur. Şah İsmail, romanda değişik ruh hallerini barındıran bir karakter olarak sunulmuştur. Şah İsmail, her şeyden önce bir devlet adamı olarak ön plana çıkar. Devlet adamlığının yanında şair ruhlu ve savaşa karşı olan tutumuyla dikkat çeker. Çaldıran Savaşı'ndan önce şair ruhunun yansıması ile

¹⁶⁹ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, ss. 97-100.

¹⁷⁰ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 97.

savaşın getireceği yıkımları düşünür. Ancak bir devlet adamının yapması gerekenleri hatırlar ve bu savaştan geri dönmez.

Mahmut ve Meryem’de savaşın ardından galip gelen komutan ve onun kazandığı zaferden ziyade hayatını kaybeden binlerce asker ön plana çıkartılmıştır. Savaşta ölen binlerce masum insan iktidar hırsına kurban edilmiştir. Romanda savaşın getirdiği yıkım ve insan kıyımı okuyucuya başarılı biçimde aktarılır. Savaş meselesi felsefi ve dini bir yaklaşımla tenkit edilir.

*Sofi!.. Sofi!.. Beş karış toprak için mi? Bir avuç altın için mi? Bunlar akıllarını kaçırmışlar! Gökyüzünü, ayı, yıldızları görmemiş mi bunlar? Hazreti Hüseyin’in başını kesen Şümür mü sanıyorlar kendilerini? Bu cinayetlere Tanrı ne der acaba?*¹⁷¹

Çaldıran Savaşı’ndan sonra Çaldıran Ovası’nın tasviri insanın kanını donduracak derecede ürperticidir. Savaş romanda bir kıyım olarak dile getirilir.

*Canavar kuşlar Sofi’nin de başının çevresinde dolaşmaya başladılar. Gaga ve pençelerinden kan damlayan kuşların kanat çırpmalarıyla oluşan rüzgâr irkiltti Sofi’yi. Ölüm soğuşuydu bu rüzgâr. Gömüt solucanlarının soluğu. Sofi irkildi kendine geldi. Tüylere diken dikendi dehşetten. Hemen geri dönmesi gerekirdi. Mahmud’u bu yolda götürmek doğru olmazdı. Bu kıyımı görmesinin ne âlemi var? Mahmud’un ruhu hala masum, belki de böylesi bir vahşete katlanamaz...*¹⁷²

Savaş her iki tarafa da acı ve keder getirmektedir. Savaşta ölen insanların hangi amaç uğruna canlarını feda ettikleri sorusu aklımıza gelir. Kelle piramidindeki her bir kelle bir insandı ve bu insanın kendi dünyası vardı. Ama savaş ile bu dünyası son bulan insanların dramı anlatılarak savaş meselesi felsefi bir dille eleştirilmiştir.

*Kuşkusuz kellelerin her birinin sahibi de insandı, yüreklerinin sevinci, sıkıntıları vardı, çoluk çocuğu vardı, babası anası vardı ve o insanlar da bu gök kubbenin altında yaşıyor, bu güneşe, bu aya, bu yıldızlara bakarlardı.*¹⁷³

Mahmut ile Meryem’in düğünlerini yapan Süleyman Paşa savaş yanlısıdır ve kılıç gücü ile dünyaya hâkim olunacağını düşünen bir beydir. Kılıcın gücü ile elde edilen iktidarda başkalarının aklından faydalanılabileceğini savunur. Sanat ve bilim değersiz görülür. Romanda Sadi’nin ceylan derili Gülistan’ı gibi binlerce eserin

¹⁷¹ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 104.

¹⁷² Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 104.

¹⁷³ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 193.

Süleyman Paşa gibi beyler tarafından yakılması eleştirilir.¹⁷⁴ Savaşa önem verilmemelidir. Bilme, sanata ve akla önem verilmelidir. Üstelik bunlar yüz yıllar öncesinden devlet politikası haline getirilmesi gereken hususlardır.

Elçin, savaşa karşı olan tutumunu *Ölüm Hükümü* romanında da dile getirmiştir. İnsanların birbirini yok etmek için verdiği çabaların anlamsızlığını incelediğimiz diğer romanlarında olduğu gibi bu romanında da savunmuştur. Silaha, silahlanmaya ve insanların öldürülmesine karşı durulmuştur. İnsanların birbirini öldürmek için silah yapmaları anlamsızdır.

*İnsanlar birbirlerini mahvetmek için tüfekler ve tabancalar yapıyor, zehirli gazlar hazırlıyor, öldürücü bakteriler yetiştiriyorlardı; bir taraftan bunların nasıl kullanılacağı öğretiliyordu, öteki taraftan ise bunlardan nasıl korunulacağı...*¹⁷⁵

Ölüm Hükümü'nde kocası savaşta ölen Hatice kadın Hitlerlere karşı büyük bir nefret beslemektedir.¹⁷⁶ *Ak Deve* romanında savaşın gelen her ölüm haberinin ardından Hitler'e karşı nefret içeren sözcüklere rastlanır. İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamış yazar ve şairlerin tamamının faşizme karşı şiirler ve eserler yazması¹⁷⁷ gibi Elçin Efendiye de faşizme karşı olan tutumunu incelediğimiz romanlarında görmekteyiz. Karakterlerin ağzından kahrolsun faşizm, kahrolsun Hitler, boyu devrilesi Hitler... gibi beddualara hem *Ölüm Hükümü*'nde hem de *Ak Deve* 'de sık sık rastlanır.

3.8. YOKSULLUK

Yoksulluğu getiren birtakım siyasi ve coğrafi nedenler vardır. Azerbaycan coğrafyası petrol ve doğalgaz bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen halk bu refahı bir türlü yakalayamamıştır. İncelediğimiz romanlarda yoksulluğun nedeni çeşitli sebeplere bağlanmıştır. *Ak Deve* romanında yoksulluğun asıl sebebi "savaş" tır. Savaşla birlikte gelen kıtlık ve yiyecek sıkıntısı ön plana çıkmaktadır. *Mahmut ve Meryem* romanında yoksulluğun sebebi yine insanoğludur. Felsefi bir yaklaşımla insanlığın kendini yoksulluğa sürüklediği vurgulanır. *Ölüm Hükümü* romanında yoksulluğun sebebini Sovyet Sistemi olarak görebiliriz. Sovyet sistemi yönetilen ve

¹⁷⁴Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 186.

¹⁷⁵Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 147.

¹⁷⁶Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 54.

¹⁷⁷Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 81.

yöneten arasında sistemin temel ilkelerine aykırı bir biçimde ekonomik ölçütlere dayalı sınıfsal bir fark oluşturmuştur.

Ak Deve romanında mekân olarak sıradan bir mahalle seçilmiş ve varlıklı bireylerin sayısı romanda birkaç karakterden öteye geçememiştir. Roman şahıslarının tamamı bu mahallede yetişmiş kazançları yüksek olmayan bireylerdir. Zaman olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında mahalledeki cereyan eden olaylar ağır basmaktadır. Zaman ve mekâna bağlı olarak yoksulluğun içinde yaşayan bir mahalle halkı anlatılmaktadır. Yoksulluğun ıstırap verici yüzü örneklerle okuyucuya aktarılır.

*Bu dönemde insanlar ekonomik olarak en büyük sıkıntıyı savaş yıllarında yaşamaya başlarlar. Savaşın getirdiği sıkıntılar ekonomik açıdan baskıyı da artırır. Mülkiyetin sona erdirilmesi ile devlete bağımlı hale getirilen insanlar, savaşın getirdiği yükü daha fazla hissederler. İnsanlar yiyecek kuru ekmek bile bulamamaktadırlar. Gaz yağı da gençlerle birlikte savaşa gitmiştir.*¹⁷⁸

Savaş yıllarında elbiseyi yıkayacak sabun bulmak dahi çok zordur. Aliekber'in annesi Suna bir gün Aliekber'in pantolonunu yıkamak ister ama sabun bulunmadığı için yıkayamaz. Aliekber'in dayısı bir kalıp kil bulup getirir. Bir kalıp kil parçası bu dönemde hiçbir şeye değişilemeyecek kadar kıymetlidir. Suna, bu kil parçasını zıyan etmemek için büyük bir özen göstermektedir.¹⁷⁹

Gavril, Amerika'dan getirdiği otomatik kalemle bir kâğıda adresini yazarken kalem Aliekberin dikkatini çeker. Aliekber, Gavril'in Amerika'dan geldiğine bu mucize kalemi görmesi ile ikna olmuştur. O, hayatında hep ucu mürekkebe batırılan kalemler görmüştür.¹⁸⁰ Bu kaleme sahip olmak Amerika'da yaşayan bir insan için sıradandır. Azerbaycan'da yaşayan bir insan için ise bu kaleme sahip olmak dönemin şartlarına göre imkânsızdır. Aliekber kalem karşısında hayrete düşer; çünkü daha önce böyle bir nesneyle hiç karşılaşmamıştır. Aliekber'in kalem karşısındaki hayranlık ve şaşkınlığı Azerbaycan halkının fakirliğini aksettirmesi yönünden dikkat çekicidir.

Çeşitli hikâyeler anlatan Balakerim'in mahalle için söylediği sözler halkın içinden geçmekte olduğu kötü ekonomik durumu göstermektedir. Mahalle ilk hali ile deriden yapılmış güzel bir ayakkabıya benzetilerek onun geçirmiş olduğu evreler hatırlatılır. Eskiyen ayakkabının atılıp yenisi ile değiştirilmesi gerekirken yamanarak

¹⁷⁸ Sedat Adıgüzel, *Elçin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları*, s. 215.

¹⁷⁹ Elçin, *Ak Deve*, s. 272.

¹⁸⁰ Elçin, *Ak Deve*, s. 151.

kullanılmaya devam edilmiştir. Aynı şekilde mahalledeki düzenin, binaların, zihniyetin yeniden inşa edilmeyip eski düzende birtakım ufak değişiklikler yapılarak devam ettirilmesi eski ayakkabının yamamaya kullanılması gibidir. Kalıcı çözüm getirmeyen yamalar yapmak yerine köklü değişimlere ihtiyaç duyulmaktadır.

*Bir bakarsın, çok güzel bir ayakkabıdır, güzel de bir deriden yapılmıştır. Ancak bir yeri yırtılmıştır ve orayı yamamışlardır. Ayakkabı kullanılır, kullanılır, ancak yine o yırtılan yerin yaması patlar... İşte, bizim mahalle öyle bir ayakkabıdır, kullanılır, kullanılır, kullanılır...*¹⁸¹

Savaş yıllarından sonra mahalleli temel gıda maddelerine ulaşmakta çaktığı sıkıntıyı et satın almakta da yaşar. Halk et satın alamaz hale gelir. Et, insanlar için lüks bir yiyecek olmuştur. Mahallede kasaplık yapan Kasap Dadaşbala, savaş başladıktan sonra Gürcistan'dan çay getirerek çaycılığa başlar.¹⁸² Savaşın getirdiği yoksullukla birlikte insanların temel ihtiyaçlarından birini karşılayan kasaplık o mahallede tarihe karışarak yerini çaycılığa bırakmıştır.

Mahalle halkı muhtardan bahsetmekten hoşlanmamakta ve muhtardan çekinmektedir. Muhtar belinde tabancası, sırtında meşin ceket, ayağındaki krom çizmeleri, altındaki kara emadini ile halkın çekindiği bir karakter olmuştur. Halk aslında onun ekonomik gücünden çekinmektedir. Onun sahip olduğu bu eşyalara halk imrenerek bakmaktadır. Kimsenin evinde telefon yokken onun evinde telefon vardır. Bütün bu ekonomik ayrıcalıklar muhtarı psikolojik olarak güçlü kılmaktadır. Aslında muhtardan çekinmek onun sahip olduğu telefondan, kara emadinden, meşin ceketten çekinmek demektir.¹⁸³ Ekonomik ve siyasi gücü elinde bulunduran yöneticiler yoksul halk üzerinde korku uyandırır.

İbadullah, mahallenin sembolü haline gelmiş dut ağacını kesmiştir. İbadullah, bu eylemi yapmasındaki nedeni dünyanın kahpeliğine bağlamaktadır. İbadullah'ın mahallenin sembolü haline gelmiş bu ağacı kesmek ve odun yapıp satmaktaki amacı, anaları ölmüş evlatlarını geçindirmeye çalışmaktır. İbadullah, bu bahane arkasına sığınarak yaptığı eyleme bir gerekçe bulmuştur.¹⁸⁴

İbadullah'ın düşünceleri ile eylemleri örtüşmez. Yaptıklarının günahını feleğe yüklerken eline geçen paranın tamamını çocuklarına bakmak yerine içkiye

---

¹⁸¹Elçin, *Ak Deve*, s. 29.

¹⁸²Elçin, *Ak Deve*, s. 168.

¹⁸³Elçin, *Ak Deve*, s. 88.

¹⁸⁴Elçin, *Ak Deve*, s. 202.

vermektedir.¹⁸⁵ İbadullah'ın yoksullukla mücadele ederken suçu kendinde aramak yerine feleğe yükler, kaderine isyan eder.

Mahmut ve Meryem romanında yoksulluğun insanların birbiri ile mücadelesi sonucu ortaya çıktığı vurgusu yapılmıştır. Dünyada bir adaletsizlik vardır. Bu adaletsizliğin nedeni yine insanoğludur. İnsanlar arasındaki mücadeleyi bitirecek bir ilahi gücün varlığı kabul edilir. Ancak bu ilahi gücün yeryüzündeki yoksulluğu, adaletsizliği neden bitirmediği sorgulanır. Öyle ki bu sorgulama dinsel bir inkâra gidecek boyuttadır.

Mahmut, Meryem'e ulaşmak için çıktığı yolculukta dünyadaki yoksulluğu gidermek için bütün servetini fakirlerle paylaşmak ister. Mahmut'un serveti tüm yoksulları doyuracak kadar olmasa da elinde olan parasını paylaşır. Mahmut yolculuğa çıktıktan sonra üzülmeye tanık olduğu toplumun halini, dünyada yaşamının sıkıntısını kendine dert edinmeye başlar.¹⁸⁶

Mahmut'u çöllere vuran Meryem'in aşkı değil insanlık kaygısıdır. Onu deli bir âşık sanan halk Mahmut'un fikirlerini anlayamaz. İnsanlar Mahmut gibi hümanist ve yardımsever değildir. Mahmut, insanlığın kurtuluşu için elindeki bütün servetini harcar. İnsanlar, Mahmut'un iyi niyetini anlayamaz; Mahmut'u abdal olarak adlandırır. Dünyanın düzenini kendi imkânlarınca değiştirme arzusundadır.

*Oysa Mahmud cebindekileri yoksullarla, yoksul oldukları için paylaşmıyordu. Varsıllığın onda yarattığı anlamsızlığın etkilerini üzerinden sıyırmak için yapıyordu bunu. Aslında yoksulların sadaka aldıklarında açıkladıkları minnet borcu karşısında çok sıkılıyordu. Mahmud'a göre bir altın ya da gümüş para vermekle bu adamları kandırılmış oluyor ve onlar bunu anlamıyorlar.*¹⁸⁷

Yoksulluğun ve sefaletin en doruk noktası olan Cemaat ve Sümsükler adında insan toplulukları Mahmut ile Meryem romanında okuyucunun karşısına çıkar. Cemaat diye adlandırılan insan topluluğu *yerlerini yurtlarını terk etmiş, avare, evsiz barksız, sefiller topluluğuydu. Yemeğe ekmek bulamayanlar, felakete uğrayanlar, eli kana bulaşanlar, kaçkınlar ve ayrıca dervişlerce, gammazlarca, yolsuzlarca soyulanlar ve müflis bezirganlar ve yaşlanıp elden düşen orospular ve dilencilerden oluşuyordu.*¹⁸⁸ Bu topluluktaki insanlardan daha yoksul ve sefil bir hayat süren topluluk da Sümsüklerdir. *Sümsükler, körlerden topallardan, cüzamlı, frengililerden*

¹⁸⁵Elçin, *Ak Deve*, s. 202.

¹⁸⁶Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 140.

¹⁸⁷Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 135.

¹⁸⁸Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 160.

ve benzeri bulaşıcı hastalıklardan oluşan bir topluluktan ve herkesçe hatta Cemaat'çe de dışlanıyordu. Sümsükler her zaman az bir arayla Cemaat'in izindeydiler ve onların artıklarıyla besleniyorlardı.¹⁸⁹ Açlık derecesindeki yoksulluk insani duyguları yok etmektedir. Bu yolunu şaşırılmış, insanlarca dışlanmış iki topluluğun üyeleri karşılıklarına ne çıkarsa hayvani bir içgüdü ile mahvetmektedir.

Cemaat ve Sümsükleri oluşturan kişiler, insani değerlerini kaybetmiş ve hayvani duygularla yaşamlarını devam ettirmek zorunda kalmıştır. İnsanlar yardımlaşma ve dayanışma içinde olsalardı bu toplulukların içine acaba kaç insan düşecekti? *Bu insanlara insan olma onuru verseydi, o zaman bu tür yaşanmazdı çöllerde.*¹⁹⁰ İnsanlığın bu hale gelmesindeki en büyük etken insanların içindeki ihtiras, öfke, kin, açgözlülük gibi duygulardır. Bu duygular insanlık tarihinde hangi dönemde olursa olsun refahı alıp götürmüş yerine kıtlık, yoksulluk, açlık ve savaş getirmiştir.

İnsanlar büyük sıkıntı içindedir. Açlık ve sefaletin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Süleyman Paşa (sarı saçlı genç) açlık ve sefaletin son bulması için Türk devletlerinin birleşmesinden yanadır. İki büyük Türk sultanının, Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail'in anlaşması ortadaki felaketi, açlığı ve sefaleti bitirecektir. Ancak Süleyman Paşa'nın Türkçülük anlayışları ırkçılığa varacak seviyededir.¹⁹¹ Süleyman Paşa'nın ırkçılığa varan düşünceleri karşısında Mahmut'un evrensel düşünceleri ön plana çıkartılmıştır. Mahmut bütün insanlığı kucaklayan bir yaklaşımla savaşların dinmesini, yoksulluğun bitmesini istemektedir.

Komünist düzen, ideal düşünce zemininde ekonomik farklılıkları ortadan kaldırmayı öngörse de uygulanıştaki hatalar, yöneticilerin sistemi kendi çıkarları doğrultusunda kullanması nedeniyle insanlar arasındaki ekonomik uçurumu ortadan kaldıramamıştır. *Ölüm Hükmü* romanında bu durum açıkça görülür. Abdul Gaffarzade gibi yöneticiler rüşvet ve sahtekârlıkla büyük bir servet elde ederken Murat Yıldırım gibi insanlar orta düzeyde bir yaşam standardına kavuşabilmek için çaba göstermektedir.

Talebe Murat Yıldırım'ın Bayıl'daki özel otoparkta geceleri bekçilik yaparak kaldığı evin kirasını ödemeye çalışır.¹⁹² Buna karşılık Abdul Gaffarzade evinde beş yüz bin ruble, yüz bin dolar, elli adet onluk altın, elli adet beşlik altın, çeşitli

¹⁸⁹Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 163-164.

¹⁹⁰Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 166.

¹⁹¹Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 173.

¹⁹²Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 450.

mücevherler, pırlantalar, yüzükler, kolyeler, küpeler ve bileziklerden oluşan büyük bir servet saklamaktadır.¹⁹³ Üstelik bu servet Sovyetler Birliği'nde pratikte asla olmaması gereken bir biçimde haksızca elde edilmiştir. Devleti ve sistemi hiçe sayan bir anlayış yönetilenlerin ekonomik durumlarını, refahını hiçe saymaktadır. Bir tarafta sisteme rağmen yoksullaşan bir halk, diğer tarafta sisteme rağmen zenginleşen bir yönetici zümresi vardır. Sosyalist bir düzende alabildiğine kapitalist yaşam, sistem ile pratik uygulamanın tezadını ortaya koyar.

Bakü'de yaşayan insanların tamamı cenazelerini Tilki Geldi Mezarlığına defnetmek istemektedir. Ancak defin işlemleri istemekle olmaz. Parası olan rüşvet vererek cenazesini defnettirir. Yüksek miktarda rüşvet verenler, mezarlığın en güzel yerinde kabir seçebilir. Zira mezarlıkta, manzaralı, ulaşımı kolay, su hattına yakın yerlerdeki mezarların fiyatları epey yüksek tutulmuştur.¹⁹⁴ Ancak yeterli parası olmayan ve üst düzey yöneticilerden torpil bulamayanlar, cenazelerini Tilki Geldi Mezarlığına değil, yeni yapılan şehir mezarlığına defnetmek zorunda kalır.

Henüz hayattayken Tilki Geldi Mezarlığı'nda kendileri için yer ayırtmış olan insanlar da vardı. Kendileri için mezar kazdırıp duvarlarını taşlarla ördürüyor, bos mezarın üzerine kubbe yaptırıyor, çevresine söğüt, nar, incir ağaçları ve çiçekler diktiriyor ve her hafta uğrayarak ağaçları çiçekleri suluyorlardı. Bunlar genelde yaşamlarının sonuna yaklaşmış olan ihtiyarlardı; mezar yerini kendi paraları ya da evlatlarının veya damatlarının parasıyla on beş yirmi katına alıyorlardı Abdul Gaffarzade'den (aynı paraya Bakü'de küçük bir ev bile alınırdı); böyle mezarlar hiçbir resmi evrakta kayıtlı değildi elbette¹⁹⁵

3.9. FARKLI DİNLERE MENSUP KİŞİLER ARASINDAKİ AŞK

Aşk teması ilk bakışta kişisel bir mesele olarak görünmesine rağmen insanların toplumla bağlantı kurması nedeniyle toplumsal bir mesele olarak düşünülebilir. Elçin, Mahmut ile Meryem'in aşklarını anlatırken araya giren kültürel ve dini farklılıklar aşkı bireysellikten çıkartıp bizim için sosyal bir mesele haline getirmiştir.

Aşk teması Mahmut ile Meryem etrafında düğümlenmiştir. Onların aşkı beşeri ya da ilahi bir aşk olmaktan da öte bir düşüncededir. İkisi arasında cereyan

¹⁹³ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 436.

¹⁹⁴ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 418.

¹⁹⁵ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 419.

eden aşk, yaşadıkları dönemdeki din anlayışına, toplumsal yapıya ve adaletsizliklere karşı çıkıştır.

Mahmut, Ziyat Han'ın oğlu ve Müslümandır. Âşık olduğu Meryem ise bir Hıristiyan keşişin kızıdır. Aralarında hem dini hem de ekonomik bir fark vardır. İki din arasındaki mücadele ve farklılıklar bu iki aşğın birleşmesine mani olur. Ziyat Han ve Gemer Banu, Meryem'i Mahmut'a çeriye olarak almak ister. Böylece Mahmut, aşkına kavuşmuş olacaktır. Gerçekte Ziyat Han için bu iş bir çocuk oyunudur. Meryem'i iki büyükbaş hayvana satın alacağını düşünür. Ancak olay bu kadar basit değildir. Keşiş Baba, Meryem'de ancak bir Hristiyan'la evlenebilecek masumiyetinin olduğunu düşünür. Mahmut ile Meryem'in birlikte olmamaları için Mukaddes Ev'e doğru uzun bir yolculuğa çıkar. Romanın sonunda da bir Müslümanla evlenmektense kızının ölümüne razı olur. Dinine ihanet etmektense kızının ölümüne katlanması Keşiş için daha kabul edilebilir bir durumdur. Dini farklılıkların aşkın önünde engel olması Elçin tarafından şiddetle tenkit edilir.

Mahmut ile Meryem'in aşkları saflığın sembolüdür. Mahmut'un Meryem'i ilk gördüğü anı Elçin şöyle ifade eder: *“O bembeyaz yaz çiçeğinin kokusunu duydu, sıcak tandır ekmeğinin ısını, civcivin yaşamındaki ilk cikini... İşte o zaman, tam o zaman Mahmut Meryem'i gördü.”*¹⁹⁶ Mahmut'ta beşeri duygular uyanmamaktadır. Yaradılıştan farklı olan Mahmut aşkını ilk gördüğü anda saf çiçeklerin kokusunu anımsar ve dünyaya yeni gelmiş bir canlının saflığıyla Meryem'e bakar.

Mahmut ile Meryem'in aşkları saflığı sembolize ederken Sofi'nin Ceyran'a duyduğu aşk ise insani şehvetlerle doludur. *“Her şey gölde yıkanan Ceyran'ı seyrettikleri gün başladı. O günden beri gözlerinin önünde oynayan o bembeyaz endam, Sofi'ye rahat vermiyordu. O günden beri Ceyran'ın gamzesindeki ben Sofi'nin gözünde, hecerül esvede dönmüştü. O günden beri gözlerinin önünden çekilmeyen o çıplak vücut Sofi'nin kırk altı yıllık yaşamının uyuşukluğunu anlatıyordu.”*¹⁹⁷ Mahmut'un aşkı inanların çektiği sıkıntıları anlatırken Sofi'nin aşkında beşeri duyguların ön plana çıktığı görülmektedir.

Mahmut ve Meryem romanı Kerem ile Aslı halk hikâyesinden uyarlanmıştır. Mahmut'un çektiği aşk acıları bir başka halk hikâyesi kahramanı olan Mecnun'un çektiği aşk acılarıyla kıyaslanmaktadır. Mecnun'un aşkında bir sosyal tem görülmez. Mecnun, Leyla'sına kavuşma arzusuyla yanıp tutuşmaktadır. Ancak Mahmut'un

¹⁹⁶ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 51.

¹⁹⁷ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 132.

Meryem'e böyle bir arzuyla kavuşma isteği yoktur. Mahmut, Meryem'de bulduğu aşkla halkının bütün sıkıntılarına derman olmaya çalışır.

Mahmut ile Sofi yolculukları esnasında bir çobana rastlarlar. Çobanın ağzından aşka dair başka bir bakış açısı dile getirilir. *“Lele yolcu, sevgi var ya, sevgi... Karnı tokların, sırtı peklerin uğraşısı. Yani yemen içmen bol olacak, zahmetin olmayacak.”*¹⁹⁸ Elçin, çobanın dilinden aşkı ve gelir düzeyini sorgulamıştır. Önce temel ihtiyaçların karşılanması gereklidir. İnsanoğlu korunma, barınma, yeme, içme gibi ihtiyaçlarını karşılamadan duyguyu ve kültürü ön plana çıkartamaz. Bu içgüdüsel bir dürtüdür. Nitekim cemaat topluluğu buna örnektir. Cemaat topluluğuna mensup insanlar sadece karınlarını doyurmak ister ve bu amaç uğrunda da her şeylerini hiçe sayar. Mahmut'a da bu düşünce sorgulatılmıştır.

*Lele yolcu, Mecnun benim gibi evinden ocağından irak düşüp, dağda bayırda koyun otarsaydı, yazı kışı birbirine karışsaydı, halt ederdi ve Leyli'ye sevdalanmazdı. Mahmut bir şey söylemedi. Belki de gerçekten öyleydi, belki de gerçekten sevda boğaz tokluğundan doğardı.*¹⁹⁹

Aşkın dünyadaki bütün kötülükleri yok edeceği düşüncesi de romanda alttan altta hissedilmektedir. Mahmut, Meryem'e ulaşmak için çıktığı yolculukta varını yoğunu iyilik, adalet ve düzeni sağlamak için dağıtır.

Aşkın tüm kötülükleri düzeltereğine dair diğer bir düşünce de Ceyran'ın Mahmut'a duyduğu aşka görülmektedir. Ceyran, düzenin getirdiği birtakım sıkıntılarla, insanoğlundaki şehvet duygusuyla hareket ederek kötü yola düşmüş bir kadındır. Ancak Mahmut'a âşık olduktan sonra aşk onun dünyasını bile değiştirmiştir. O şehvet ateşiyle herkesi baştan çıkartan kadın elini eteğini her şeyden çekip Mahmut ile yaşlanmayı ister.

*Mahmud onun olursa Ceyran elini eteğini her şeyden çekip Mahmud'un dizinin dibinde mutlanırdı. Şimdiden neredeyse geleceğin mutluluğunu duyumsamaya başladı.*²⁰⁰

Ziyat Han, Gence tahtını elinde bulunduran, güçlü bir hükümdardır. Sahip olunabilecek her şeyi vardır. Bedeni sağlıklı ve güçlüdür. Ziyat Han gibi bedeni sağlıklı, malı mülkü yerinde olan hanların çoğunun haremlelerinde cariyeleri ve köleleri varken Ziyat Han'ın sadece dünyalar güzeli bir karısı, Gemberbanu'su vardır.

¹⁹⁸ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 89.

¹⁹⁹ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 89.

²⁰⁰ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 118.

Ziyat Han'ın Gemberbanu'ya olan aşkının meyvesi de Mahmut gibi tertemiz bir evlattır.

*Alışılmışın dışında harem hanesi yoktu Ziyat Han'ın. Başka karıları ve cariyeleri olmayan tek hükümdardı. Onun için Gemberbanu'dan başka kimse yoktu yaşamında. Ne Ermeni güzelleri, ne Yahudi dilberleri, ne Arap rakkaseleri, Gemberbanu'nun yerini kimse tutamaz.*²⁰¹

Romanda yaşanamayacak gizli sevdalar da vardır. Mirze Salman yıllarca Gember Banu'ya hizmet etmiştir. Ancak hizmetlerinde kusur etmezken yıllarca içten içe ona sevgi besler. Bu sevgisini hiçbir zaman dile getirmeyip yıllarca içinde saklar.

*Şimdi karşısında el pençe divan duran, bu koca Mirze Salman, geçmişte kalan gençlik dönemlerinde, ayların, yılların bitmek bilmeyen uzun ve ağır gecelerini, onun hayaliyle geçirmiş olduğu Gemberbanu'nun aklına gelir miydi? Mire Salman'a bakılırsa Gemberbanu'nun hiç bir zaman haberi olmamış ve hiç bir zaman da olmayacak. Ne zaman düşünse içini acı bir keder sarar. Oysa şimdi ilk kez Gemberbanu'nun ona tutkun olduğunu bildiğini sezdi.*²⁰²

Gemberbanu, Mirze Salman'ın kendisini sevdiğini bilmesine rağmen yıllarca onu emrinde çalıştırır ve kendisine yakın tutar. Ziyat Han ile evliliği devam eden bir sultan olmasına rağmen gönlünde kendi sevdasını taşıyan Mirza Salman'ı yakınlarında görmek aslında onu mutlu eder. Her kim olursa olsun sevilmek, beğenilmek duygusu insanoğlunun vazgeçemediği bir durumdur.

Papaz Baba dini inançlarından dolayı Mahmut ile Meryem'in evlenmelerine izin vermez. Evliliği önlemek için Kutsal Ev'den getirdiği elbiseyi Meryem'e giydirmek ister. Meryem'i giydiği bu elbise onun ölümüne sebep olacaktır. Kutsal Ev, dini bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Meryem'in ölümü aşkın ölümüdür. Bu aşkı öldüren Müslüman bir erkekle Hristiyan bir kızın evlenemeyeceği düşüncesindedir. Büyük bir aşkın arasına iki farklı din girmiştir. Papaz Baba, bir Müslüman olan Mahmut ile Hristiyan Meryem'i evlendirmektense kızının ölümünü göze alır. Romanda istediğine de kavuşmuştur.

Meryem'in üstünde güneş gibi parlayan gelinlik Meryem'i kurtaracaktı. O giysi dinsiz birisinin Meryem'in vücuduna dokunmasına el vermeyecekti. Peki sonra ne olacak? Papaz Baba yerinden sıçradı. Sahi, sonra? Neden Papaz Baba bu sorunun yanıtını düşünmemiş? Sonra ne olacak? Meryem'e dinsiz eli dokunmayacak!

²⁰¹ Elçin, *Mahmut ile Meryem*, s. 23.

²⁰² Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 58.

*Ya Meryem'in mutluluğu bu dokunuşa bağlarsa? Sorun yok! Gerçeği bir gün öğrenir elbet.*²⁰³

Meryem'in mutluluğu bir Müslüman'la evlenmesine bağlı olsa da bağınaz bir düşünce ile Papaz Baba bu evliliği engeller.

Dini, sosyal ve kültürel farklılıklar olmasına rağmen Mahmut ile Meryem'in aşkını ancak ölüm engelleyebilmiştir. Mahmut ile Meryem tam kavuşacakları sırada elbise Meryem'in vücudunu bir yılan kabuğu gibi sarıp vücudunu hızla soğutmaya başlar. Mahmut aşkı için Meryem'in bedenini saran bütün kötülükleri temsil eden bu elbiseyi yırtarak çıkarmak ister. Mahmut, Meryem'i bağrına basarak ısıtmaya çalışır. Ancak başarılı olamaz. Mahmut'un göğsünden bir ah kopar ve aleve dönüşür. Bir buz kütesine dönüşen vücuduyla Meryem bu ateşi söndürmek ister ama nafile. İki sevgili orada yanarak kül olur. Süleyman Şah'ın emriyle bu aşktan geriye kalan iki avuç kül bir yere gömülür ve burası türbeye dönüşür. Buradan anlaşılmaktadır ki toplumsal meseleler aşktan kuvvetlidir. Mahmut, Meryem'in vücudunu saran soğuğu yani bütün kötülükleri aşkla ısıtıp (yok edip) Meryem'i kurtarmak ister. Ancak göğsünden çıkan ateş öyle kuvvetlidir ki her şeyi yakıp kül etmektedir. Dünyadaki kötülükle savaşan aşk başarısız olmuş, kötülüğü silip atamamıştır. Romanda aşkın toplumsal meselelerin önüne geçemeyeceği mesajı verilmiştir. Toplumsal düzensizlik gibi algıladığımız olaylar da bir düzen içinde seyretmektedir. Bu düzenin dengeleri yüzyıllar geçse de aynı kalacaktır.

Ak Deve romanında İkinci Dünya Savaşı'yla beraber başlayan ayrılık ve özlem duygusu gözlenir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla evdeki erkekler bir cepheye savaşmaya gitmiştir. Evde kalan analar, kızlar, sevgililer, nişanlılar birbirinden ayrı düşmektedir. Mahalle halkında sevenler için hasret ön plandadır. Adile ile Koca birbirini çok sevmektedir. Ancak iki gencin ailesinin eskiye dayanan husumeti sebebiyle iki aile birbirinden kız alıp vermek istemez. Hanım Teyze, Koca ile Adile'nin aşkını engellemek için elinden gelen her şeyi yapar.

Koca gibi Tıp Fakültesinde okuyan gençlere cephede çok ihtiyaç duyulmaktadır. Gün gelir Koca da mahalledeki bütün erkekler gibi cepheye gider. Adile ile Koca bir sırkte ilk defa gizlice buluşur. Adile, kocadan ayrı düştüğü vakit ondan geri kalan tek şey elindeki sirk biletidir. Adile, büyük bir aşkla Koca'ya kavuşmayı beklemektedir.

²⁰³ Elçin, Mahmut ve Meryem, s. 199.

Savaş başladıktan sonra ülkenin bütün düğün ve toyları adeta durmuştur. Bir süre sonra mahalleye bir haber yayılır. Muhtar, Adile’yi kendisine ister. Adile’nin kalbinde Koca olmasına rağmen bu düğüne zorla razı edilmeye çalışılır. Aşk törelerin önüne geçemez. Ancak Adile aşkına intihar ederek sahip çıkacaktır. Adile, toplumdaki düzene ancak kendi yaşamına son vererek bir itirazda bulunabilecektir. Sosyal meseleler, aşkın önüne geçmiş, Adile ile Koca’yı birbirinden ayırmıştır.

Suna ile Gülağa’nın aşkı mahalledeki diğer insanların aşkından farklıdır. Evli çiftler sokakta samimi vaziyette yürümezken Gülağa ile Suna el ele kol kala dolaşmaktadırlar. Dükkanda saatlerce el ele oturup etrafı izlerler. Onların aşkı toplumdaki klasik evlilik müessesine bir başkaldırı gibidir. Örf ve adetlere meydan okur ve eski gelenekleri yıkmaya çalışır. Kadının erkeğin bir adım gerisinden yürümesini doğru bulmayan Gülağa, Suna’nın elinden tutarak onu kendi yanında yürütmektedir. Karısını eve hapseden, onu evde hizmetçi gibi kullanmak isteyen zihniyet, Gülağa tarafından yıkılmış gibidir. Gülağa kadına verilmesi gereken değeri kavrayabilmiştir.

Ne yazık ki savaş Gülağa ile Suna arasındaki aşkı da sonlandıracaktır. Gülağa’nın savaşta öldüğüne dair bir mektup gelir. Suna bu ölümü bir türlü kabullenemez. Gülağa, bir saatçidir. Suna evdeki bütün saatlerin pilini çıkartarak çekmeceye bırakır. Güya Suna, Gülağa’nın ölüm haberinin ardından zamanı kendince durdurmuştur. Suna kendisini Gülağa’nın fotoğrafıyla teselli etmektedir. Duvarda aslı duran o fotoğraf Suna’nın hayallerinde yaşamaktadır.

*Suna mutluluktan boğulurcasına, nefes nefes fısıldıyordu. Yalancı bir mektup gelmişti bana, diyordu. Gülağa, fısıldayarak; yalancı değildi o mektup, diyordu. ‘Ben ölmüştüm... Beni vurmuşlardı... Beni sen dirilttin ...’ diyordu. Senin nefesin beni çekip çıkardı o fotoğraftan...*²⁰⁴

Ölüm Hükmü romanında toplumda ahlaki bir çözülme başlamıştır. Para ve iktidar hırsları toplumsal çözülme hızlandırmıştır. Yasak ilişkiler, aldatmalar hızla artmaktadır. Aşk’ın yerini kaba cinsellik almıştır. Abdul Gaffarzade, evli ve çocukları olmasına rağmen Tilki Geldi Mezarlığında çalıştırdığı yardımcılarını ve sekreterlerini genç ve güzel kızlardan seçmekte, onları metres olarak kullanmaktadır. Zamanında Bedure Hanım genç ve güzelken Gaffarzade’nin metreslerinden biri olmuştur.

---

²⁰⁴ Elçin, *Ak Deve*, s. 220.

*Bedure Hanım böyle diyordu en azından; bu yapa yalnız kadın yıllar geçtikçe artan bir çaresizlik, bir kin ve düşmanlık duygusu içinde Abdul Gaffarzade'yi kendi yapa yalnızlığının da çaresizliğinin de ihtiyarlığının da biricik nedeni olarak görüyordu. Her şeye rağmen kalbinin derinlerinde bir yerlerde bu adamla ilgili olarak mahrem bir duygu da başkaldırıyordu zaman zaman.*²⁰⁵

Ancak Bedure Hanım, Abdul Gaffarzade'ye büyük bir bağlılıkla kalsa da zamanla yaşlanır. Abdul Gaffarzade, onu eski bir hizmetkâr olarak yanında tutarken genç ve güzel bir sekreteri daha işe almıştır.

Mahmut ve Meryem romanında aşk, saflığın sembolü olarak görülmüştür. Aşkın dünyadaki bütün kötülükleri yok edecek bir güce sahip olduğu mesajı verilmek istenir. *Ölüm Hükümü* romanında aşk, beşeri duygularla ele alınmıştır. *Ak Deve* romanında ise aşkın önüne sosyal ve ekonomik sorunlar geçmiştir. Sovyet sistemindeki bozukluklar sebebiyle insanlar aşklarına sadık kalmamaya başlar. *Ölüm Hükümü* romanında kadın erkek ilişkilerinin zamanla ahlaki bir çöküntüye dönüştüğü görülür. Hüsrev Hoca hapse girdikten sonra Gülzar'ın takındığı tavır buna bir örnektir.

*Karlı kış günü Hüsrev Hoca yakalanıp götürüldükten sonra Gülzar kendisiyle irtibat kurmamış (irtibat kuramamıştı herhalde...), gözlerini yollara dikip Hüsrev Hoca'yı beklememiş ve Derbentli bir sürücüye vararak Derbent'e taşınmıştı.*²⁰⁶

3.10. DİN

İncelediğimiz romanlarda dini yönden pek çok mesele ve eleştiri ile karşılaşmaktayız. Yazarımız romanlarında Kuran'dan alıntılar yaparak dine dair birtakım görüşler bildirmiş, dini bozulmalara değinmiş, halkın düşüncesindeki din algısını sorgulamıştır. Bununla birlikte yazar, dini kullanarak para kazanmaya çalışan Molla tipini gözler önüne sermiş ve Sovyetler Birliği'ndeki dine karşı takınılan olumsuz tavrı tenkit etmiştir.

Sovyet döneminde sadece İslam dini değil bütün dinler büyük darbe almıştır. Sovyetlerin hâkim olduğu bütün toplumlar dini geleneklerini diğer toplumlardan eksik olarak yaşamışlardır. Kâğıt üzerinde olsa da pratikte din ve vicdan

²⁰⁵ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 401.

²⁰⁶ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 320.

hürriyetinden söz edilemez. Stalin döneminde şiddetlenen baskılarla dini eğitim müesseseleri, mescitler, kiliseler, sinagoglar yakılıp yıkılmış veya başka amaçlarla kullanılmıştır. Azerbaycan'da Sovyet öncesinde faaliyette bulunan 2000 üzerinde mescit bulunurken 1927 yılında bu sayı 1600 civarına, 1944 yılında ise sadece 22 mescit bulunmaktadır. 1980'li yıllarda mescit sayısı 25 olarak kayıtlara geçmiştir. Sovyetlerin son dönemlerinde mescit sayısı 15 veya 16'dır. Sadece mescit sayılarında bir azalma gözlenmemiştir. Rus mimarisinin örneklerinden biri olan Aleksandr Nevski Kilisesi de 1937 yılında yakılıp yıkılmıştır. Din öğreniminin önüne çıkarılan büyük engeller sebebiyle ibadet hayatında da önemli değişimler olmuştur. Sosyal hayat giderek dünyevileşmeye başlamış ve ibadetler dâhil dini bazı temel uygulamalar sosyal hayatta yeterince yaşatılamamıştır. Dini hayatın baskı altına alınması nedeniyle toplumu dini ve ananevi bazı merasimlere daha fazla ilgi göstermeye sevk etmiştir. Her ne kadar dini kısıtlamalar yapılmış olsa da kimi dini unsur, motif ve sembol Azerbaycan toplumunun kültürel ve sosyal hayat dokularında korunmuştur.²⁰⁷

Ölüm Hükümü romanında dini meseleye farklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığı görülür. İnsanoğlu hangi çağda ve sosyal düzende olursa olsun Tanrı'nın verdiği ezeli hükmün asla değişmeyeceği fikri üzerine kurulmuştur. Yazar insanın dünyada oluşturmaya çalıştığı düzeninin Tanrı'nın oluşturduğu düzenden mükemmel olmayacağını göstermeye çalışmıştır. Romanda hayat, ölüm, ömür, dünyanın düzeni, Tanrı'nın varlığı ve insanlığın akıbeti sık sık sorgulanmış böylece esere felsefi bir arka plan kazandırılmıştır.²⁰⁸

Sovyetler Birliği'nin terkinde yer alan farklı etnik gruplardan dini yok sayılmıştır. Marksizm'in dinsizlik anlayışı devletin temel ideolojisine yerleşerek tüm dinlere karşı bir savaş başlatılmıştır. Din, halkı uyuşturan bir afyon olarak görülmüş ve toplumun ilerleyebilmesi için dinin yok edilmesi gerektiği düşüncesi, sistemin temel prensibi haline gelmiştir. Ancak dine karşı yapılan bu savaşta insanlar duyarsız kalmayıp bütün baskılara rağmen dinlerini öğrenmeye çalışmış, dine olan sevgilerini sürdürmüşlerdir.²⁰⁹

Sovyetler döneminde dine baskının artması sonucu dinler arasında bir yakınlaşma görülmeye başlanır. 1924 yılında Bakü'de tren yolu yapılırken bir

²⁰⁷ Halis Albayrak, "Azerbaycan'da Din", *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*, Hzt. Dr. Ömer Turan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 133, 134.

²⁰⁸ Ali İhsan Kolcu, *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara 2004, s. 64.

²⁰⁹ Sedat Adıgüzel, *Elçin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları*, s. 149.

Ortodoks kilisesinin başka bir yere taşınmasında Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler birlikte çalışmıştır. Dini baskıların artmasıyla Şii ve Sünniler küçük farklılıkları yok sayarak birlikte ibadet etmiştir. Sovyet döneminde Müslümanlar mezhep endişelerini bir kenara bırakarak İslamiyet şemsiyesi altında birleşirler. Millet kendi tarihini, kültürünü, kimliğini koruma endişesi içinde birlik olmaya başlar.²¹⁰

Azerbaycan Türklerinin Sovyet döneminde İslamiyet’i rahatça yaşayamadıkları sıkıntı çektikleri edebi eserlerde sezdirme yoluyla anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak sadece İslamiyet’e karşı bir dini propaganda güdülmektedir. Hem camiler hem de kiliseler, yakılıp yıkılmış, farklı amaçlarla kullanılmıştır. Devlet dine karşı bir baskı uyguladıkça insanlarda dine karşı bir merak oluşmuştur. İyi gitmeyen bir sistemde insanlar refaha ulaşmak için araştırmaya ve öğrenmeye merak duyar. Kimi insanlar ahlaki çöküntüden kurtuluşu dinde görmüş ve dini araştırmışlardır.

Sistemin en güçlü temsilcisi Abdul Gaffarzade, dine karşı ilgi duyarak evde gizli gizli dini kitaplar okur. Her defasında dinle hurafelerin birbirinden ayrılması gerektiğini savunur. Abdul Gaffarzade, hurafeleri cehalet sayarken dinin ciddi bir uğraş olduğunu düşünmektedir.²¹¹

*Mesele İslam ya da Hristiyanlıkla ilgili değil demek ki; yakıp yıkmak, harap bir hale getirmek, yerle bir etmek bu insanların hamurunda varmış. Şeytana tapıyor bunlar besbelli. Evlat babasını ispiyonluyor, kardeş kardeşe ihanet ediyor, kız annesini reddediyor, kadın kocası ile ilgili şikayet dilekçesi yazıyor, komsomol örgütü toplantılarında kız kardeşler arasında kavga gürültü kopuyor; camiler yıkılıyor, kiliseler yıkılıyor, insan, gece karısıyla konuşurken bile politik bir hata yapmaktan korkar hale geliyor. Bütün bu işlerin sonu nereye varacak Allah’ım? Bu ne biçim bir devir, ne biçim bir memleket, ne biçim bir rejimdir?*²¹²

Ölüm Hükümü romanında Eflatun Hoca, Ali Asker Hoca’ya Yeni Pir Camii yıkılsın diye bir öneri ile gelir. Yeni Pir Camii’nin halkın gözü önünde dimdik ayakta durarak insanları adeta dine davet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ali Asker Hoca, içinden Eflatun Hoca’nın yüzüne sövmeyi geçirse de ona karşı sadece “Bu iyi fikir Eflatun

²¹⁰ Halis Albayrak, “Azerbaycan’da Din”, *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*, Hzt. Dr. Ömer Turan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 135.

²¹¹ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 411.

²¹² Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 203.

Hoca” diyebilmiştir.²¹³ Ali Asker Hoca, dine karşı olmasa da sosyal yapının verdiği bir baskı ile dinle ilgili düşüncelerini dile getirememektedir.

Tilki Geldi Mezarlığındaki kirli olaylar tasvir edilirken burada dini eleştiriler de yapılmıştır. Defin sırasında ailelerden para alarak cenazeleri defneden, ölüler için dua okuyan mollalardan bahsedilmektedir. Bu mollalar Tilki Geldi Mezarlığını bekleyip para kazanmak için dini kullanan üçkâğıtçılardır. Üstelik dini bilgileri de yeterli değildir.

*Tilki Geldi Mezarlığına Takılanlar arasında Kuran’dan asla haberdar olmayanlar da vardı: sabıkalı dalavereciler, ateizm konusunda ders vermiş olan eski üniversite hocaları, hatta sirk oyuncusu...*²¹⁴

İnsanların inandıkları değerler ile oynayıp insanların manevi duygularından yararlanmak isteyen bu tip insanlar eleştirilmektedir. Kuran okumasını bildiği, biraz da dini bilgisi olduğu için Mollaların içinde en dikkat çeken Molla Esadullah’tır. Ancak Molla Esadullah ikinci dünya savaşı yıllarında kocaları, babaları, oğulları cephede öldürülen kadınlara ve çocuklara ellerindeki son altın yüzükleri ve kolyeleri rehin bırakmak şartıyla faiziyle borç para vermektedir.

*Çocuklarına bir parça ekmek alabilmek için son yüzüğünü rehin bırakarak yüksek faizle borç alan kadınların çoğu daha sonra o nişan yüzüğünü, ya da dededen kalma altın saatini, ninelerinden kalma kolyeyi, bileziği veya küpeyi geri alacak parayı bulamamışlardı; sonuçta bunca servetin tamamı papakçı Esadullah’a kalmıştı. O vakitler papakçılık yapıyordu Esadullah, mollalık yapmaya daha sonra - savaşın üzerinden epey geçtikten sonra, Kruşçev zamanında başladıydı.*²¹⁵

Sıradan insanların mezarları görkemli olmaz. İslami inanişaya göre mezarlar gösterişten uzak olmalıdır. Sadece veli diye adlandırılan dini önder konumuna yükselmiş kimi insanlar vardır. Kendilerine duyulan saygıdan dolayı mezarları türbeye dönüştürülmüştür. Maddi gücün ön plana çıktığı Sovyet döneminde insanlar velilik ve âlimlikten uzak olmalarına rağmen mezarlarını bir türbe gibi görkemli yaptırmaktadır. Parası olanların kedine istediği gibi bir mezar hazırlaması yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu anlayışın yaygınlaşması ve mezarların maddi duruma göre inşa edilmesi dini bir mesele olarak görülmektedir.²¹⁶

²¹³ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 207.

²¹⁴ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 413.

²¹⁵ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 412.

²¹⁶ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 522.

Elçin, roman kurgusu içinde dini sorgulamıştır. Roman boyunca kimi zaman Talebe Murat Yıldırım'ı kimi zaman Mürşit Gülcahani üzerinden dini sorgulamayı sürdürmüştür. Ölüm Hükümü romanının Her Şey Geçiyor bölümünde Talebe Murat Yıldırım'ın dine dair sorgulamaları önemlidir. Talebe Murat Yıldırım'ın Kuran'ın başladığı Fatıha suresini hatırlatır ve insanlardaki inanma ihtiyacı üzerine vurgu yapar. Fatıha suresinin tercümesi verilir ve Fatıha suresindeki "Bize doğru yolu göster" kısmına vurgu yapılarak Allah'ın bütün insanlara doğru yolu neden göstermediğini okuyucuya düşündürmek ister.

"Bilmez misin, göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümdarlığı yalnızca Allah'ındır? Sizin için Allahtan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır." (Bakara s.) Göklerin ve Yerin mülkiyet ve hükümdarlığı yalnızca Allah'ın olduğu ve Allahü Teala, Kuran'da defaatle buyrulduğu üzere adil olduğu halde, doğru yolla beraber eğri yolların da mevcudiyetini nasıl kabul eder?"²¹⁷

Aynı sayfada Bakara suresinden bir başka örnek verilir.

"O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece 'Ol' der, o da hemen olur." Allahü Teala, eğri yolları doğru yola çevirmek için neden 'Ol!' demiyor peki? Böyle olsa cehenneme ihtiyaç kalmaz, Ceza, aynı Kıyamet gününde kötülükler kötülük, iyiliklere de iyilikle karşılık verilmesi gerekmez, çünkü kötülükler bütünüyle ortadan kalkar ve herkes cenneti hak etmiş olur."²¹⁸

Allah, yeryüzünde sonsuz bir güce sahiptir ve bu gücü dilediği gibi kullanabilir. Kuran'da Nisa suresinde şöyle buyuruyor: "Ey insanlar! Allah dilerse sizi yokluğa gönderip başkalarını getirir; Allah buna kadirdir."²¹⁹ Yani Allah dilerse insanoğlu yerine başka canlılar yaratabilir ve dünyadaki yaşamı değiştirebilir. Allah isterse bütün yoksullukları, kötülükleri, fenalıkları, savaşları durdurabilir. Gücü tüm bunları yapmaya yeter ama neden dünyada onca adaletsizlik ve zulüm varken bu zulmü ve adaletsizliği önlemediği sorgulanmaktadır. Sorgulamasını yaparken de Kuran'dan Bakara ve Nisa surelerinden örnekler vererek sorgusuna dayanak sağlamaktadır. Allahü Teala'nın neden birilerinin bu kötü işlere aracılık etmesine müsaade ettiği sorgulanır. Allah'ın insanlığı sadece kıyamet gününde cezalandırmak için mi yarattığı sorusu sorularak bu konuda düşündürülür. Bu sorguları Talebe Murat Yıldırım'ya yaptırıp dini inkâra varacak bir izlenim uyandırır. Hemen

²¹⁷ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 449.

²¹⁸ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 449.

²¹⁹ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 74.

ardından Elçin, ilahi bakış açısını kullanarak insanoğluna verilmiş kısıtlı akılla bu sorgulamanın içinden çıkılamayacağını okuyucuya iletir.

Kuran'da Nisa suresinde şöyle buyrulur: "Kim iyi bir işe aracılık ederse, onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse, onunda ondan bir payı olur. Allah her şeyin karşılığını vericidir." Böyle olduğu halde Allahü Teâla, birilerinin kötü işlere aracılık etmesine, dahası yeryüzünde kötülüklerin var olmasına neden izin veriyor? Kıyamet gününde, kötülüklerinin karşılığını vererek insanları cezalandırmak için mi bir tek? Talebe bütün bunları insanoğluna verilmiş olan kısıtlı akılla düşünüyor da işin künhüne varamıyor mu yoksa? Galiba öyle... Evet, galiba öyle...²²⁰

Dünyada bu kadar zulüm ve adaletsizlik varken insanların tek umut kaynağı ölümden sonra başlayacak olan ahiret hayatıdır. Ülkemizde ve dünyada yaşayan milyonlarca insan açlıkla mücadele ederken onlara umut kaynağı olan sadece din ve ariyet²²¹ yani cennette yaşamak ümit kaynağı olmaktadır. İnsanlar adaletsizlikleri, zulümleri, haksızlıkları gördükçe sistemin yasakladığı dine karşı daha fazla ilgi duymaktadır.

Kendini bir ateist olarak tanımlayan, dinle ilgili değerleri kabul etmeyen ve Sovyetler Birliği politikalarına göre eserler yazan Mürşit Gülcihani bile dünürü Abdul Gaffarzade gibi yöneticilerin yaptığı keyfi uygulamaların cezasız kalamayacağını düşünmektedir. Bir ateist dahi bu tür insanların bu dünyada değilse bile ölümden sonra mutlaka cezalandırılması gerektiği fikrindedir. Mürşit Gülcihani bir yazar olmasına rağmen turist olarak yalnızca bir kez Bulgaristan'da bulunabilmiştir. Ancak Orduhan, babasının torpili ile voleybol milli takımına alınmış Türkiye, Brezilya, Japonya gibi ülkeleri gezmiştir. Mürşit Gülcihani, bu haksızlığa karşı çıkmak istese de elinden bir şey gelmez. Azerbaycan'da Abdul Gaffarzade demek devlet demektir. Güçlerini başkalarına zulüm için kullanan cezalandırılması için bir merci arayan Mürşit Gülcihani dini kabul etmeyen bir ateist olsa da ilahi adalete sığınmaktan başka yol bulamaz. Ölümden sonra güzel bir dünya olması gerekliydi zira bu dünya herkese aynı hayat şartlarını sunmamaktadır.

---

²²⁰ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 450.

²²¹ Ariyet: 1. Ödünç, eğreti. 2. bir malın geri alınmak üzere, karşılıksız olarak bir başkasının kullanımına bırakılması.(Bkz. Arif Hikmet Par, Osmanlıca Türkçe Sözlük.)

*Allah görüyordu çünkü bu haksızlıkları; babasının da, oğlunun da ahlaksızlığını görüyordu; cezalarını verdi işte. Ben ateistim gerçi, ama bir cezalandırıcı güç var demek ki...*²²²

Hadrut'ta taun olarak da adlandırılan bir veba salgını olmuştur. Romanda ateş adını taşıyan V. Bölüm çarpıcı bir dille anlatılır. Vebanın insanlara bulaşmış kötü ruhlardan kaynaklandığını düşünen cahil halk, vebalı insanların mezarlarını açarak cesetlerin göğüslerini bıçakla delik deşik etmektedir. Vebanın böyle engellenebileceği gibi batıl bir inanca sahip cahil halkı engellemek için tongal denilen büyük bir ateş yakılmıştır. Bu tongalda veba bulaşmış bütün cesetler yakılarak yok edilmiştir. Vebanın bulaşmasını engellemek için yakılan bu tongalla cehennem ateşi arasında da bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.²²³ Romanın ilerleyen sayfalarında ise Taun ile Sovyet Sistemindeki bozukluklar arasında bir ilişki bulunduğu vurgulanır. Elçin, sistemdeki bütün olumsuzlukları Hüsrev Hoca ve Çeka Murat Yıldırım'ın yaşadığı taun salgınına benzetmiştir. Yazar, taun ile yapılan haksızlık, zulüm, adaletsizlik ve işkenceleri özdeşleştirmiştir. Taun salgını yok etmek için nasıl tongal gibi büyük bir ateşe ihtiyaç duyulmuşsa bu haksızlıkları, zulümleri, adaletsizlikleri, işkenceleri yok etmek için de böyle büyük bir ateşe ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak ateşin sıcaklığı bu dünyada değil cehennemde olacaktır.

Romanda anlatılanlar aracılığıyla Hüsrev Hoca'nın Allah'ın varlığına ve ölümden sonra yeni bir hayatın başlayacağına olan inancı güçlenir. Hüsrev Hoca bir gün mutlaka ölecektir. Ölümden sonra Hüsrev Hoca'nın ruhu ölen çocukları Cafer'le, Azer'le, Aslan'la mutlaka buluşacaktır. Eğer cennetle cehennem birer efsaneden ibaretse ve kimse cehennem ateşinde yanarak cezasını çekmeyecekse, hayatın hiçbir anlamı olamaz.²²⁴ Hüsrev Hoca dünyada çektiği çilelerin, yaşadığı sıkıntıların bedelini cennette çocuklarına kavuşarak alacak; Abdul Gaffarzade, Mir Cafer Bağirof gibi insanlar da cehennem ateşinde yanarak ödeyecektir. İnsanlar bu dünyanın sıkıntılarını diğer dünyada cennete kavuşmak için katlanmaktadır. Sabreden insanların muradına bir gün ereceğini anlatmak için Kuran'dan bir ayet roman kurgusunun içinde yer alır.

²²² Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 508.

²²³ Orhan Söylemez, *Türk Dünyası Edebiyatları Roman-1*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 33.

²²⁴ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 523.

*“Ey iman edenler! Sabır ve ibadetle Allah’tan yardım dileyin. Zira Allah sabredenlerdir, onların dostudur.”*²²⁵

Seçilen bu ayet bile tek başına insanların dünyadaki onca zulme katlanmasını sabretmesini salık verir. Dünyada ve ahirette kazanılabilecek en büyük mertebe Allah’ın dostluğudur. Allah Kuran’da sabredenlerin dostu olacağına bizzat ayetlerinde vurgulanmıştır. İnsanlar bu dostluğa mazhar olabilmek dünyadaki kötülüklerle mücadele edecek gücünün yetmediği yerde sabredip Allah’ın yanında olmasını dileycek ve sabredecektir. Bu düşünce Allah’a inan insanlara büyük bir güç kazandırmakta, dünyada yapılacak işlerin cezasız kalmayacağı düşüncesini anımsatmakta ve yalnızlık korkusunu gidermektedir. Haksızlık yapan zorbaları cezalandıran bir gücün varlığı insanlara huzur vermektedir.

Mehmetbakır, Sovyet Rusya’da pek meşhur edilen Pavlik Morozof’a öykünerek babasını devletten altın saklıyor diye şikayet eder. Askerler gelir ve Aliabbas kişinin evini bir gece yarısı basarak altınları aramaya koyulur.

Halime teyze;

”Kardeşim, vallahi bu yorganda hiçbir şey yok!...”

Uzun paltolu;

*“Biz Allah’a filan inanmayız, kadın!” dedi.*²²⁶

Sovyetler Birliği’nin askerleri dine inanmadıklarını söylemektedir. Onlara karşı yemin etmeniz Allah’ın adını anmanız hiçbir anlam ifade etmez. Onların tek bildiği şey elle tutulur gözle görülür nesnel olgulardır. Buradaki askerler aslında devletin temsilcileridir. Askerler Sovyet sisteminin dayattığı ateizmi yürürlüğe koymakta ve Sovyetler Birliği’nin dine karşı olan tutumunu sergilemektedir.

Askerler, Mehmetbakır’ın altınlarla dolu diye tahmin ettiği sandığı evin gizli bir bölmesinde ele geçirirler. Askerler, kahverengi deri çekilmiş dört köşeli sandığı kırınca sandığın içinde avuç içine kadar sığacak bir Kuran’dan başka hiçbir şey bulamazlar.²²⁷ Sovyetler Birliği yönetimi, evde Kuran-ı Kerim’i hatta Arap alfabesi ile yazılmış bir metni dini çağrıştırdığı için bulundurmaya yasaklamıştır. İslam’ın kutsal kitabı olan Kuran’a karşı insanlar saygısını ve sevgisini Aliabbas kişi gibi Kuran’ı saklayarak göstermektedir. Ne tür baskı ve zulüm olursa olsun insanlar gizliden de olsa inandığı değerlere sahip çıkmaktadır.

²²⁵ Elçin, Ölüm Hükümü, s. 525.

²²⁶ Elçin, Ak Deve, s. 137.

²²⁷ Elçin, Ak Deve, s. 138.

Muhtar, mahalleli olmadığı halde devlet tarafından buraya yerleştirilmiştir. Bu mahallede yaşayan ve buraya ait olmayan tek kişi Muhtar'dır. Muhtar, devletin mahalledeki temsilcisi konumundadır. Muhtar, rejime bağlılığını bildirmek için karısı Kübra'nın ölümünden sonra Kübra Hanım'ı imamsız defnettirir. Muhtar, devlet adamı olduğu için bir din düşmanı gibi görünmek ister. Karısını defnetmesi için imam çağırması sisteme ihanet sayılır. Dine verdiği önemin halk tarafından anlaşılması halk üzerinde kötü bir etki bırakacaktır. Sovyet Sistemine ihanet etmemek adına karısını dini geleneklere uygun bir biçimde defnetmek istemez. Ama Muhtar'ın da Molla Esadullah'a para verip ve kimseye bir şey anlatmaması için onu korkutarak gizliden Yasin okuttuğu söylentisi mahallede dolaşmaktadır.²²⁸

Mahmut ile Meryem romanında din farklı bir boyut kazanmaktadır. Mahmut bir Müslüman, Meryem ise bir Hristiyan'dır. Meryem, Mahmut'un bir Müslüman olduğunu öğrenince onunla görüşmek istemez ancak aşk dini duygulardan daha üstün gelir ve bu isteğini yapacak gücü kendisinde bulamaz.

*Mahmut'un kilise cemaatinden olmadığı, bu yetmiyormuş gibi, bu yedi gün içinde kendisi de kiliseye hiç uğramadığını anımsadı. Ve bu yedi gün içinde ilk kez üzüntü duydu.*²²⁹

*Kutsal Meryem anayı ve İsa'yı düşünde gören Meryem... Kutsal Meryem ananın sancılarını kendi karnında çeken Meryem, Muhammet ümmetinden birisine gönül kaptırmış.*²³⁰

Meryem dinine bağlı ve dininin emrettiği kurallara uymaya çalışan bir Hristiyan'dır. Böyle dinine bağlıyken Müslüman ümmetinden birine âşık olması onu kederlendirmekte ve üzmektedir. Meryem, Mahmut'a âşık olduktan sonra aralarındaki din farklılığına aldırış etmeyecektir. Dinin aşkın önüne geçemeyeceğini düşünür.

Meryem hem Müslümanların Tanrısına ve Hz. Muhammet (sav.)'e hem de Hz. İsa'ya ve kendi Tanrısına dua eder. Mahmut ile Meryem arasındaki dini farklılıklar olmasına rağmen neden birbirlerine âşık olduklarını sorgular. Madem farklı dinlere mensup olan iki insan birbiri ile evlenemeyecek neden bunlar birbirine âşık olmuştur? Çekilen bu acı, bu işkenceye boyun eğiş, bu çile nedendir? Meryem

---

²²⁸ Elçin, *Ak Deve*, s. 123.

²²⁹ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 62.

²³⁰ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 64.

saf kulların yüreklerine sevgi veren Tanrıya çektikleri acının dinmesi ve Mahmut'la kavuşmaları için dua eder.

İnsanlar kendi dinine mensup kadınlara bir kutsiyet atfedip diğer kadınları eğlencelerinde kullanabilir. Tarihte başka dine ait kadınların köle olarak kullanılması buna örnek verilebilir. Papaz Baba da bu anlayışa sahip koyu bir Hristiyan'dır. Müslümanları dinsiz olarak görmektedir. Müslümanların kendi karılarını ve kızlarını çarşaf altında saklayarak Hristiyan kızlarına saldırdıklarını düşünür. Müslümanların, masum Hristiyan kızlarından hele Meryem ana gibi saf olan kızı Meryem'den uzak durmasını istemektedir.

*Hanın oğlu koskoca Gence 'de araya araya Meryem'i mi bulmuş? Binlerce masum Hristiyan kızını, dinsiz ve densiz sultanların, şahların, hanların saraylarında köpüren şehvetlerine hizmet etmeleri yetmedi mi?*²³¹

Meryem, rüyada kendini Meryem Ana kılığına bürünmüş Kudüs'ten kaçarken görmüştür. Meryem Ana'nın çektiği sıkıntıları, acıları, susuzluğu, açlığı, ağrıyı Meryem kendi bedeninde duyumsamaktadır. Kudüs'te, Kutsal Meryem Ana'yı gebe bırakan Cebrail'in soluğunu kendi bedeninde hisseder. Meryem, rüyasını babasına anlattığında Papaz Baba, Meryem'in Kutsal Meryem Ana'ya atfedilen masumiyeti barındırdığını ve Meryem'in Kutsal Meryem Ana kadar saf ve masum olduğuna yorumlar.²³²

Papaz Babanın İslam'a karşı olan kını çok derindir. Kutsal Meryem Ana gibi saf ve temiz olan kızı Meryem'i her ne pahasına olursa olsun Mahmut'tan uzak tutmak gerektiğini düşünür. Papaz Baba, Meryem gibi bir masumiyet simgesine kendi dininden olmayan biri sahip olursa kirleneceğini düşünür. Meryem'in kirlenmesi yerine saf ve masum haliyle ölmesini arzular. Papaz Baba, Meryem'in Mahmut'a âşık olduğunu bilmektedir. Ancak İslam'a olan düşmanlığından dolayı Mahmut'a karşı da kin duymaktadır. Papaz Baba, Hristiyanlık dışındaki dinleri reddetmektedir. Meryem'in Hristiyan olmayan birisi ile evlenmesini dinine ihanet saymaktadır. Meryem'in Mahmut'la evlenmesine müsaade ederse en az Meryem kadar kendisinin de suçlu olacağını düşünmektedir.

Hristiyan'ın domuz çobanı Müslüman'ın han oğlundan bin kez üstündür. Papaz dölünden gelen bir kız, dinsiz bir gence gönül verse dünya alt üst olur, tutuşur

²³¹ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 65.

²³² Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 38.

*yanar. Bu günaha papaz da karışır, yani Papaz Baba da kutsal dinine ihanet edecek olursa, dünyada güvenilir hiçbir şey kalmaz.*²³³

Papaz Baba, dinine ihanet etmemek için Meryem'i de yanına alarak onu Mahmut'tan uzaklaştırmak ister. Kurtuluşu Kutsal Ev'de ve Kutsal Peder'de bulacağını düşünerek Kutsal Ev'e doğru yolculuğa çıkar. Yolculuğunu tamamlayıp, Kutsal Evi ilk gördüğü anda haçın kutsallığının dinsizliğin baskısına üstün geldiğini düşünür.

Papaz Baba, Kutsal Peder'de hayal ettiği kurtuluşu göremez. Kutsal Peder, Mahmut ile Meryem'in aşklarına engel olunarak kutsallığın korunamayacağını söyler. Yaşamını din adına heba eden bir insanda, Kutsal Peder'de, bir kutsallık gören Papaz Baba, dağlardaki ormanın güzelliklerini, aşkın verdiği güzelliği görememektedir. Kutsal Peder, insanlardaki kutsiyet anlayışını bir türlü anlayamaz. Kendisi gibi günahkâr, yaşamını boşa geçirmiş birine insanlar kutsallık atfedip ona saygı duymalarına şaşmaktadır. Mahmut ile Meryem gibi iki halk aşğının saf aşkının neden kutsal kabul etmeyip ona saygı gösterilmediğini sorgular. Dünyadaki cahil dindar insanların kendisi için atfettiği kutsiyetin eleştirisini, çok ağır bir dille Kutsal Peder'in cümlelerinde görebiliriz.

*Altmış dört yıl, üç ay, yedi gün yaşamını ikircileşmeden yalnız ibadetle geçiren yaşlı rahip bir anda geçen günlerinin boşa gittiğini ve bunca uzun bir yaşamın nasıl geçtiğini hiç bilmediğini sezince sarsılmıştı. Ama dünyanın cahil dinar ahmaklarının onun gibi zibidiyi, kutsal saymalarına keyifle gülüyordu. Elini eteğini öpenlere kıcını açsa, seve seve öpecekler.*²³⁴

Elçin, körü körüne yapılan bir dindarlığın insanlığa fayda getirmeyeceğini, var olan huzuru ve mutluluğu da alıp götürceğini, din adına yapılan ibadetlerin hedefinden şaşmaması gerektiğini okuyucuya hissettirir. Kutsal Peder, kendisi gibi niteliksiz bir kişiye insanların nasıl bir kutsallık atfettiğini bir türlü anlayamaz. Kendisine kutsallık atfedip onda kurtuluşu uman insanları, cahil dindar ahmaklar olarak nitelendirir. Bu insanların doğayı, yaşamı, insanları, dini anlamlandıramadığı vurgulanır. Dine körü körüne bağlanan, dini köhnemiş batıl inançlara çeviren insanlar eleştirilmektedir.

Dinin yanlış yorumlanması örneği Mahmut'un Cemaat ile olan yolculuğu esnasında gelişir. Mahmut, Cemaat'e avcı öyküleri anlatırken birden hamal

²³³ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 65.

²³⁴ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 181.

Ömeruşağı itiraz ederek var gücüyle bağırmağa başlar. Bu bağırıştan herkes tedirgin olur. Bu sırada Köle Mehemmet yerden bir kaya parçası alarak Ömeruşağı'nın başını hayvani bir duyguyla ezer.

Köle Mehemmet yüksek bir kayanın üzerine çıktı ve üstüne başına sıçrayan kan ve beyin bulamacını eliyle sile sile Arapça bağırđı. "İnni daraballahu katilun!" (Ben vurdum, Tanrı öldürdü.)²³⁵

Köle Mehemmet, hamal Ömeruşağı'na sadece vurduğunu; canı alanın, kendisi değil Allah olduğunu haykırır. Köle Mehemmet, sebepsiz yere işlediğı cinayetin sorumluluğunu kendisinde görmez. Kendisi sadece eylemi yapan konumdayken, olaylara hükmeden ise yaratıcı güç olan Allah'tır. Bu olayın gerçekleşmesine izin veren ve canı alan gücün Allah olduğunu savunur. Köle Mehemmet, kendi iradesini ve aklını kullanmayı hesaba katmayan ve dünyada insanın aklı ile eylemlerinden sorumlu tutulup özgür bırakıldığını algılamayan bir yanlış dini inanıştıdır.

Elçin, bu olaydan sonra Mahmut'a din ve tanrı kavramlarını yeniden sorgulatmaya başlar. Herkesin umutsuzlukla pençeleştigi, dünyada Cemaat ve Sümsüklerden oluşan topluluklar varken Mahmut kendi mutluluğunun peşine düşemez. İnsanlığın bu haline tahammül edemeyen Mahmut'un dünyadaki düzeni değiştirmek için gücü sınırlıdır. Düzeni değiştirecek ve insanlar arasındaki kini, nefreti bitirip savaşları durduracak olan tek güç Tanrı'dır. Tanrının neden dünyadaki haksızlıklara, adaletsizliklere dur demediğı, sefaleti ve açlığı bitirmediğı sorgulanır. Cemaat'in içinden kaçtıktan sonra Sarı Saçlı Genç (Süleyman Paşa) ile dünya düzenine dair tartışmalar yapar ve uykuya dalar. Mahmut, rüyasında insana ya da canlıya benzemeyen birinin gırtlakını öç alma duygusu ile sıkılmaktadır.

Mahmut bu renksiz iri gözlerin Tanrı'ya ait olduğunu sezdi. Parmakları arasında var gücüyle sıkığı gırtlak Tanrı'nın boğazıydı ve mas mavi duman kümesi aslında Tanrı'nın kendisiydi.²³⁶

Mahmut'un, Tanrı'nın boğazını sıkarken ortaya çıkan öç duygusu Tanrı'nın dünyadaki kötülükleri yok etmemesindedir. Mahmut, bilinçaltında Tanrıyı suçlamaktadır. Ama Mahmut, öç duygusuyla sıkığı boğazın Tanrı'ya ait olduğunu öğrendiğinde eli ayağı boşalır ve gücü tükenir. Çünkü insanoğlunun dünya düzeni hakkındaki bilgisi, Tanrı'nın iyilikler ve kötülüklerin bir arada yaratmaktaki gayesini

²³⁵ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 171.

²³⁶ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 176.

çözememiştir. Gemberbanu'nun Allah'a yalvarışında derdin de dermanının da Allah'tan geldiğini görmekteyiz ve dünyayı dertleri ile kabul etmek zorundayız.

“Gemberbanu, Kuran’da yeri var” diye düşündü. “Tanrı her sıkıntıdan sonra bir ferahlık sağlar... Hani? Nerede kaldı benim kara talihli gönlümün ferahlığı?”²³⁷

İnsanlar dünyadaki kötülüklerle mücadele etmek yerine kendilerini bu kötülüklerden kurtaracak bir kahraman beklemektedirler. Halk, Azer ile Aysulu'nun doğan çocuklarını gerçek birer imam zannederek on ikinci imamı beklemeye koyulur. On ikinci imamı beklemeye koyulan köy halkının Mehdi Sahibüzzaman'ı beklemesiyle köydeki yaşamda değişimler başlar. İnsanlar kötülüklerle mücadele etmek yerine kendilerini buldukları durumdan kurtaracak bir Mehdi bekler hale gelmiştir. Halk Azer ile Aysulu'nun çocuklarını birer gerçek imam olarak görmeye başlamakla birlikte Çatlak İbrahim'in mezarını da bir yatıra dönüştürür.²³⁸

İslamiyet'le bağdaşmayan ve birtakım hurafelere dayanan dini inançlar da Elçin'in tenkit ettiği meselelerden birisi olmuştur. Ziyat Han ile Gemberbanu'nun evliliğinin üzerinden dokuz yıl geçmesine rağmen çocukları olmaz. Çocuklarının olması için başvurmadıkları hekim kalmayınca Gemberbanu ve Ziyat Han çareyi dervişlerde, büyücülerde aramaya koyulur.

Dervişlerin verdikleri elmaları ikiye bölüp her biri bir parçasını yemişti. Sürülerce koçu, koyunu, kuzuyu, kervan kervan develeri, kurban kesmiş, yığınla aç biilacı doyurmuşlardı. Ama nafile.²³⁹

Ziyat Han ve Gemberbanu, dilsiz bir ucubeden medet umar duruma düşer. Tilki, sahibi ile baş başa kaldığı zaman insanların sorunlarını anlatır. Ardından dilsiz ucubenin dili çözülüp tilkinin bulduğu çareleri sıralar. Bunun karşılığında da insanlardan güçleri yettiği oranda paralar alır. Ziyat Han gibi devlet yöneticileri dahi, çaresiz kaldıkları anlarda akıl ve mantığa sığmayan, din ile bağdaşmayan çözüm yollarına başvurmaktan geri kalmaz. Büyük ilim sahibi zatlar için kullanılan “Hazret” kelimesi bir sıfat olarak tilkiye yüklenmiştir. Bütün dini kaynaklarda açıkça reddedilmesine rağmen insanların bir hayvanı yüceltmeleri ve kutsiyet atfetmeleri kabul edilemez bir durum olarak gösterilmiştir.

Ak Deve romanında kadınlar hamamda, sokakta ya da evde bir araya geldiklerinde dedikodu yapmaktan kendilerini alamaz. Dedikodular arasında geçen

²³⁷ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 49.

²³⁸ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 149.

²³⁹ Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 24.

konuşmalarda yer yer bazı batıl inançlara da yer verilmiştir. Meşhedi Hanım Teyze, Firuze Teyze'nin şişmiş karnını göstererek çocuğun cinsiyetini belirlemeye çalışması bilime ve tıbbı ters düşer. O dönemin batıl inançlarını göstermesi bakımından aşağıdaki örnek de dikkat çekicidir.

*Eğer karnında bebek olduğunu anladıysan o anda gözünü yumacaksın, oğlan olmasını istiyorsan ayın çıkmasını bekleyeceksin, gözünü açıp ilk aya bakacaksın. Yok, eğer kız istiyorsan ilk olarak güneşe bakman gerekir.*²⁴⁰ gibi batıl bir inanış vardır. Hanım Teyze, bu batıl inancı çürütmek için *Belki kıştı, belki güneş bir hafta çıkmayacak, o zaman ne yapılacak peki? Gözünü hiç açmasın mı?*²⁴¹ Şeklindeki konuşmasına *Meşhedi Hanım Teyze, Hanım Teyze'ye evet, deyiverdi.* Hanım Teyze'nin cevabı yine bir batıl inanç şekliyle cevap bulur. *“Vallahi sen git aklına muska yazdır.”*²⁴²

Hanım Teyze, Meşhedi Hanım Teyze'nin hamile kaldığını anlayınca gözlerini kapatıp ilk aya bakarsan erkek, ilk güneşe bakarsan kız doğuracağına dair batıl inancını cahillik olarak nitelendirilir. Kendi kullandığı “aklına muska yazdırmak” ifadesi ile kendi cahilliğini de göstermiş olur. Mahalle halkı akıl, bilim ve din ile örtüşmeyecek inançlara sahip çıkmaya devam etmiştir. Elçin Efendiyev, halk üzerindeki bu batıl inançların düzeltilmesinin tek yolunun eğitimden geçtiğini ironik bir anlatımla okuyucuya sezdirir. Roman boyunca okuyucuya Aliekber'e okuyup yazar olması gibi öğütlerle aslında yetişecek olan yeni kuşağın bu mahalledekiler gibi cahil kalmayıp Koca ve Aliekber gibi eğitilmiş olmalarını işaret eder.

Aliekber, avludaki vanadan taze su almak için çaydanlığın dibindeki kaynar suyu yere dökünce annesi Suna, Aliekber'e “Dökme, dökme sıcak suyu yere! Cinlerin üstüne dökülür, yakar, günaha gireriz!..” diye bağırılmaktadır. Hanım Teyze, neden böyle sözler söyleyip çocuğu korkuttuğunu sorunca Suna mantıklı bir cevap veremez. İnsanlar kendilerince bir fikir ortaya atmış ve uydurdukları bu söze kendileri de inanır hale gelmiştir. Bu tarzdaki batıl inançlar içeren sözler, zamanla geniş halk kitlelerince benimsenmiştir. Suna'nın ben ne yapayım Hanım Teyze, herkes öyle diyor, cevabı bilinçli yapılmayan, doğru olduğu düşünülen batıl inançların kanıtıdır. İnsanlar toplumda birçok kişi tarafından kabul edilen inançları sorgulamadan kabul etmekte ve hayatında uygulamaya çalışmaktadır.

²⁴⁰ Elçin, Ak Deve, s. 86.

²⁴¹ Elçin, Ak Deve, s. 87.

²⁴² Elçin, Ak Deve, s. 87.

Elçin, bu inanç sisteminin dinle alakalı olmadığını Papaz Baba karakteri ile göstermiştir. Papaz Baba Meryem’i dinsiz olarak adlandırdığı Mahmut’tan korumak için Kutsal Ev ve Kutsal Peder’e başvurması, insanların bu tür inançlar karşısında mantıksızca davrandığını örneklemetedir.²⁴³

3.11. EDEBİYAT

Edebiyatta görülen toplumsal meseleler toplumun kendi içindeki gelişimin sağlam temellerini gösterir. Edebiyat toplumsal problemlerin eğitime önem veren, eğitimi ve toplumsal gelişmeyi tam olarak meydana getirebilecek bir kuvvet olarak görülür. Siyasi ve kültürel yenilikler edebiyat yoluyla kararlı bir ideolojiye çevrilir.²⁴⁴ *Sanatın duyguları yansıtmaktaki, hatta oluşturmaktaki gücüyle sağlanan etkinin, sosyal plana aktarılması ve propagandaya dönüşmesi ayrı bir yorum gerektirir.*²⁴⁵ Edebiyatın insanlar üzerindeki etkisini fark eden devlet adamları, yazarlar ve şairler bu gücü her dönemde kullanmaya çalışmıştır. Elçin Efendiyev de edebiyatın bu gücünden haberdardır ve Azerbaycan halkına siyasi faaliyetleriyle olduğu kadar edebi faaliyetleriyle de hizmet etmiştir.

Elçin Efendiyev, eserlerinin büyük çoğunluğunu Sovyetler Birliği döneminde yazmasına rağmen Sovyet edebiyatına ters düşen eserler üreterek milli Azerbaycan Edebiyatı’na hizmet etmiştir. Elçin hikâye ve romanlarında Azerbaycan Türklerinin yaşamını, kültürünü çektiği sıkıntıları halk edebiyatı unsurlarını kullanarak okuyucusuna ulaştırmaya çalışır.²⁴⁶ Eserlerinde Azerbaycan Türklerine birlik olma çağrısında bulunmuş, onları refaha ulaştıracak yollar aramıştır.

Hâkim ideoloji dışında eserler üreten yazarlar baskılara maruz kalmıştır. Düzeni sorgulayan eserler üreten yazarlar dönemlerinde çeşitli suçlamalara uğramış ve hapis cezaları almıştır.²⁴⁷ Buna rağmen Elçin Efendiyev, romanlarında Azerbaycan’da yazar ve şairlerin yaşadıkları sıkıntıları açıkça anlatır.

Ölüm Hükmü romanında edebiyatın gerçek yazarlar tarafından değil yöneticilerin çıkarlarını güden yazarlar tarafından icra edildiğini görmekteyiz.

²⁴³Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 183.

²⁴⁴Kemal Karpat, *Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınları, Ankara 1962, s. 22.

²⁴⁵İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2012, s. 343.

²⁴⁶Sedat Adıgüzel, *Elçin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları*, s. 68.

²⁴⁷Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2 Sebahattin Ali’den Yusuf Atılgan’a*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2012, s.14.

*Azerbaycan'ın şairleri yoldaş Stalin'i methetme konusunda birbirleriyle yarışıyor bunu Mir Cafer Bağirof'un dikkatini çekebilmek, ödüller alabilmek, milletvekili olabilmek, Mir Cafer Bağirof'un kendilerinden memnun kalmasını sağlamak için yapıyorlardı, zira "Halk Düşmanı" damgası yiyerek hapsedilmiş olan Hüseyin Cavit'in, Mikail Müşfik'in akibeti herkesin malumuydu. Azerbaycan şairleri tek bir ayda, Azerbaycan'ın bütün tarihi içinde saray sairlerinin hükümdarlara dizmiş oldukları övgülerden daha fazlasını söylüyorlardı. Yoldaş Stalin bir güneş gibi gösteriliyor, Azerbaycan ise ellerini o güneşe doğru uzatarak istikbaldeki maddi ve manevi zaferlere doğru yürüyordu.*²⁴⁸

Mürşit Gülcihani, bazı yöneticilerin yardımıyla kitapları basılan, ders kitaplarında isimleri geçen yazarları temsil eden bir tiptir. *Ak Deve* romanında Mürşit Gülcihani tipinin yerini Fethullah Hatem alacaktır. Elçin, bu tipleri kullanarak gerçek vatan ve millet sevgisi taşıyan edebiyatçıların dışlanmasını, Sovyet sistemini, Stalin'i, Bağirof'u öven yazarların ön plana çıkarılarak eserlerinin basılmasını eleştirmektedir. Edebi bir değeri olmayan bu eserler devlet tarafından basılıp dağıtılırken Azerbaycan'ın milli değerlerini savunan, gerçek edebi değer taşıyan eserler Pantürkist ilan edilerek yasaklanmaktadır.

*Talebe Murat Yıldırım'ı, Azerbaycan'da yazar diye bilinen herkes gibi Mürşit Gülcihani'yi de duymuştu elbette. Adamın Mesut Hayatlar Kolhozu romanını okumuştü üste-lik. Talebe Murat Yıldırım'a göre Mürşit Gülcihani gibi yazarların kalın kalın romanları Azerbaycan edebiyatının yüz karasıydı,*²⁴⁹

Ölüm Hükmü romanının XVI. Bölümü "Mürşit Gülcihani" başlığıyla adlandırılmıştır. Mürşit Gülcihani'nin eskiden beş senede bir kitabı bile yayınlanmazken Abdul Gaffarzade ile dünür olduktan sonra her sene bir kitabı yayınlanmaya başlar. Yayınevi müdürü İslamzade, kitapları ya rüşvet aldıktan sonra ya da araya üst düzey bir yönetici girdikten sonra basmaktadır. İlk zamanlarda Mürşit Gülcihani'nin kitaplarını çeşitli bahanelerle basmayı reddetmiştir. Ancak daha sonra Abdul Gaffarzade'ye yakın olmak ve onun gücünden faydalanabilmek için Mürşit Gülcihani'nin kitaplarını basmaya başlar. Böylece Mürşit Gülcihani'yi Abdul Gaffarzade ile arasında bir köprü olarak kullanmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁸ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 280.

²⁴⁹ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 62.

²⁵⁰ Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 505.

Ölüm Hükümü'nde edebiyat dünyası Mürşit Gülcihani'nin etrafında anlatılarak eleştirilmiştir. Mürşit Gülcihani gibi edebi değeri olmayan eserlere sahip yazarların her yıl kitaplarını yayımlanırken Selim Bedbin gibi genç ve yetenekli yazarların kitapları görmezden gelinerek yayımlanmaz.

1937-1938 yıllarında Pantürkist olmakla suçlanan, halk düşmanı damgası vurularak kurşuna dizilen binlerce Azerbaycan aydını vardır. Bu aydınlara yapılan büyük haksızlığı eleştirmek için temsili karakterler oluşturulmuştur. İvaz Bey, bunlardan ilkidir. Uzunca süre Azerbaycan basınında çalışmış, Azerbaycan Türkçesinin yeni gramerini yazmış, Molier, Hugo ve Stendhal'in eserlerini Türkçeye çevirmiştir. İkinci temsili örnek olan Ferit Şirinli, hikâyeler yazıp yayımlatan genç edebiyat öğretmenidir. Ali Asker Hoca'nın okulunda öğretmen olarak görev yapar. Her ikisi de rejim muhalifi oldukları iftirasıyla hükümete jurnallenmiştir.²⁵¹

Muhtar Hudavende, Azerbaycan Millet Meclisinden altı defa teşekkür almış, Mezarlık İdaresinde onca seneler çalışmış Abdul Gaffarzade hakkında bir makale yazmayı planlamaktadır. Dönemin edebiyat dünyası birer kiralık kalem olarak kullanılan ve siyasetçiler tarafından kuklalaştırılmış yazarlarla doludur. Bu yazarlar aldıkları para karşılığında başkaları tarafından yönetilen güdümlü bir edebiyat oluşturmaktadır.

*Muhtar Hudavende'nin keyfi yerindeydi besbelli. Talebe Murat Yıldırım, bu adamın böyle bir şevkle, bu kadar uzun bir süre konuştuğunu görmüş değildi hiç. Muhtar Hudavende, müdürün - makalesinin müstakbel kahramanının- odasından cebi dolu olarak çıkmıştı anlaşılan.*²⁵²

Selim Bedbin, İvaz Bey ve Ferit Şirinli gibi aydın ve yazarlar yazdıklarının bedelini canları ile öderken Abdul Gaffarzade gibi yöneticilerden övgüyle bahseden Muhtar Hudavende, Mürşit Gülcihani gibi yazarlar ödüller almakta gazete ve televizyonlarda isimleri zikredilmektedir.

Talebe Murat Yıldırım, üniversitede edebiyat bölümünü okumak istediği için sınavlara girer. Bütün soruları doğru cevaplasa da yazılmamış bir romanın yazarını veya Aleksandr Sergeyevic Puskin'in büyük oğluya küçük kızının isimlerini bilmek zorunda bırakılmıştır. İyi bir edebiyat bilgisi olmasına rağmen Murat Yıldırım üniversitede girdiği mülakat sınavlarında başarısız ilan edilir. Sadece yazarlar değil üniversitedeki edebiyat profesörleri de öğrenci seçimlerini rüşvete ve

²⁵¹Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 200.

²⁵²Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 465.

siyasete bağılı olarak yaptıkları için eleştirilmektedir. Murat Yıldırım, Her Şey Geçiyor isimli bir hikâye yazmıştır ve hikâyesi hala Muhtar Hudavende'nin masasında beklemektedir.²⁵³ Talebe Murat Yıldırım'ın hikâyesi rüşvet vermediği veya parti yönetiminden basılsın diye bir emir gelmediği sürece Muhtar Hudavende'nin masasında bekleyecektir.

Mahmut ve Meryem romanında edebiyata ve edebi meselelere karşı farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Romanda Ziyat Han, Gemer Banu, vezirler, devlet adamları, Karabağ Beylerbeyliğinde yaşayan halkın tamamı Mahmut'un okumuş ve akıllı olmasından ziyade güçlü, savaşmayı ve öldürmeyi iyi bilen bir bey olmasını istemektedir. Toplumda hâkim olan yönetici anlayış ile Mahmut'un sahip olduğu yetenekler örtüşmemektedir. Bilek gücünün, kaba kuvvetin, kılıcın üstün tutulduğu bir dönemde Mahmut'un okumaya olan düşkünlüğü, ilme verdiği önem toplumun değer yargılarını değiştirmeyi amaçlamaktadır. Aklın yapacağı işlerin kılıcın yapacağı işlerden daha üstün olduğu ve insanlığa kılıçla değil akılla faydalı olunacağı verilmek istenen mesajdır.

Geçmiş dönemde beylerin, sultanların, padişahların sanata, edebiyata ve kitaba verdikleri değer her zaman yüksek seviyede olmamıştır. Mesela Erzurum beyi Süleyman Paşa, edebi eserleri faydasız nesnelere olarak görmekte ve ele geçirdiği eserleri yakıp yok etmektedir.

Mahmut saraya girip de Süleyman Paşa diye sarı saçlı genci görünce pek şaşırılmamıştı da önünde yığınla kitap görünce çok şaşırılmıştı.

“Ya bu kitaplar?”

“Bunları da yakacağım!”

Mahmut kitap yığını arasında sayısız kitap gördü, el atıp birini aldı, Saadi'nin “Gülistan”ı. Süleyman'ın, Cemaatten ayrıldıklarında söylediklerini anımsadı ve “Gülistan”dan ezbere bir dize okudu,

Beni âdem ezaye yek digerend

Ke der aferines ze yek coherend

(İnsanlar tek bir vücudun organları gibidir, tek bir özden yaratılmışlar.)

Süleyman Mahmut'un ne demek istediğini anladı, beti benzi attı. Sert bir hareketle eliyle “Gülistan”ın ceylan derili kapağına vurdu,

“İ-i-ilk bundan, ba-ba-başlayacağım!” dedi.²⁵⁴

²⁵³Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 128

²⁵⁴Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 186.

Mahmut, Süleyman Paşa'nın bu eserleri yok etmesine razı olmaz. Süleyman Paşa'nın fikirlerine Gülistan'dan bir beyit okuyarak karşı çıkar. İrkçi yaklaşım yerine bütün insanlığı kucaklayan bir görüşe bağlılığını bu beyitlerle belirtir. İnsanları birbirine düşman eden, gereksiz tartışma ve çekişmelerden uzak durulması gerektiğini vurgular.

Şah İsmail diplomatik yazışmalarda Azerbaycan Türkçesi'ni kullanmaktadır. Safevi döneminde Azeri Türkçesi saray dili olmuştur. Edipler ve âlimler Şah İsmail'in sarayında kabul edilmiş onlara maddi manevi destek verilmiştir. Şah İsmail²⁵⁵ kendisi de sanat ve edebiyat ile uğraşan; Hetaî mahlasını kullanan; sade, saf bir dille kaleme aldığı şiirlerle Azerbaycan Edebiyatı'nın en güzel örneklerini veren şairlerden biridir. Şah İsmail'in yazdığı şiirler pek çok şair tarafından taklit edilmiştir. Şah İsmail'in edebi faaliyetlerinin Şiilik programını ortaya koyup yaymaya çalışmak ve Hz. Ali şahsiyetini idealize etmek üzere iki hedefi vardır. Ayrıca aşırıya kaçmaksızın halk edebiyatından yararlandığı ve aşk şiirleri de yazdığı bilinmektedir.²⁵⁶

Şah İsmail, romanda tarihi gerçeklere uygun kalınarak sanata ve edebiyata değer veren ince ruhlu bir şair kimliğinde ön plana çıkartılmaktadır. Şah İsmail'in düşünceleri yansıtmak, iç dünyasındaki duygusal dalgalanmaları gösterebilmek için şiir parçalarından yararlanılmıştır. Hetaî'ye ait olan şiir parçaları romanın içerisinde oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Bu şiirlerden bazıları şunlardır.

Yeğın bil ki, hidaidir Hetaî

Mehemmed Mustafaidir Hetaî

Sofi nesli cineydi Heyder oğlu,

Eliyle Murtezaidir Hetaî,

Hesen eşgine meydane gelibdir,

Hüseyni Kerbelaidir Hetaî.

---

²⁵⁵Şah İsmail, 1485-1524 yıllarında yaşamıştır. Farsça ve Türkçe divan tarzında şiirler yazmıştır. Asıl ustalığını tasavvufi halk edebiyatında gösterir. Şiirlerini siyaset ve mezhep propagandası için kullanmıştır. Türkçeyi çok iyi kullanır, divan tarzı gazellerinde hatta bazı "nefes"lerinde şiir gücü oldukça yüksektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, 14. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Cilt 2, İstanbul, 2008, s. 411.

²⁵⁶Ahmet Caferoğlu, "Azerbaycan Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyatı*, Haz. Halil Açıköz, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, Ankara 1991, s. 145, 150.

*Eli Zeynalibed Bağiri Cefer,
Kazim, Musa Rizaidir, Eli Negi hem,
Hesen Esger ligaidir Hetaî...²⁵⁷*

*Eşgim cuş eyledi geçdi serimden,
Artıb gelir mehebbetin nurinden,
Niyazımız budur cani keremden.
Didar ile mehebbete eşg olsun...²⁵⁸*

Şah İsmail, romanda iki farklı kimlikte gösterilmektedir: Bunlardan ilki hükümdar olan Şah İsmail, diğeri ise bir şair olan Hetaî'dir. Şah İsmail ve Hetaî, aynı bedeni paylaşan ancak birbirine zıt bir kişiliktir. Şah İsmail, devletin bekası için acımasız davranmak zorunda olan, Hetaî ise insani duyguları ağır basan bir kişiliktir. Aynı bedeni paylaşan iki zıt kişiliğin bir arada gösterilmesi edebiyatın insan üzerindeki duygusal yönden olumlu yönünü göstermektedir.

Mahmut ve Meryem romanında sadece Hetaî'ye ait şiir parçalarına yer verilmez. Halk edebiyatına ait çok sayıda edebi ürünlerden örneklere başvurularak roman zenginleştirilmiş ve şiirsellik kazandırılmıştır. Anlatılmak istenen düşünceler bu şiirlerle imgeleştirilmiştir.

Romanda Şah İsmail, ince ruhlu bir şair olarak ele alınmış ancak Yavuz Sultan Selim'in şairlik yönü üzerinde gereği kadar durulmamıştır. Bir cihan padişahı olan Yavuz Sultan Selim de Selimî mahlasıyla şiirler yazan usta bir şairdir. Türkçe şiirlerinin yanında Farsça divan yazan Türk padişahıdır.²⁵⁹

Romanda eski edebiyatçılardan bazılarının isimleri zikredilerek eserlerinden parçalar sunulmuştur. Leyla ve Mecnun mesnevisinden bahsedilirken Şeyh Nizami'nin Leyla ve Mecnun adlı eserine atıfta bulunulur. Mahmut yolculuğu esnasında zulümlerle karşılaştıkça Nesimi'den şiir parçaları okumuş, kendi söylediği şiirlerden örnekler sunmuştur.

²⁵⁷Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 191.

²⁵⁸Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 199.

²⁵⁹Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, 14. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Cilt 2, İstanbul, 2008, s. 635.

Ziyat Han ve dönemin hükümdarları geceleri çeşitli eğlenceler düzenler. Bu eğlencelerde edebi ürünlere de yer verilir. Ziyat Han'ın ezgi dinlediği bir akşam Fuzuli'nin bir gazeli okunur. Fuzuli'nin gazelleri sadece Ziyat Han'ın sarayında değil dönemin ünlü gazelhanları tarafından Şah İsmail'in sarayında da okunmaktadır. Romanda Fuzuli, 19-20 yaşlarında Bağdat'ta bir medrese öğrencisi olarak geçer. Fuzuli'nin babasının adının Süleyman, memleketinin ise Şirvan olduğu belirtilir.

İnce ruhlu Mahmut için bu dünyada yaşanılanlar bir zulüm ve sefalet gibidir. Mahmut çok fazla kitap okumuş bir roman kahramanıdır. Annesi Gemerbanu onun kitaplara düşkünlüğünü gördükten sonra dünyanın değişik yerlerinden en güzel eserleri getirtip Mahmut'a hediye etmiştir. Mahmut bu eserlerin tamamını okumuş, çok iyi analiz edip kendi dünya görüşünü şekillendirmiştir. Ancak doğrular ve gerçekler karşısında oluşturduğu hümanist kişiliği dünyadaki bozuk düzen ile çatışmaya başlamıştır. İnsanın insana zulmetmesi onun için kabul edilemez bir durumdur. Toplumdaki her birey diğer insanlarla kardeş gibi yaşamalı ve tüm insani değerlerini yaşatmalıdır. Romanda dünyadaki taht ve iktidar mücadelesine, insanın insana zulmüne, paranın insan hayatını değersizleştirmesine karşı çıkan görüşler vardır. Meryem'e ulaşmak için çıktığı yolculuk aslında kaybolan insani değerlere, insani duygulara ulaşma arzusudur. Bu yolculuk esnasında Meryem'den ziyade insanlığa olan aşk ön plana çıkartılmıştır. Mahmut, yolculuk esnasında açları doyurmak, fakirlere yardım etmek için tüm mücevherlerini satar. Bu durum, Mahmut'un toplumsal olaylar karşısında duyarsız kalmadığını gösterir. Mahmut'un yaşanan olaylara tepkisi kimi zaman kendine ait edebi birkaç söz ile kimi zaman başka şairlere ait şiirlerle ortaya çıkar.

Elçin Türk dünyasına, devlet sistemine, din ve siyasete dair eleştirilerini kimi zaman şiirle kimi zaman hikâyelerle kimi zaman menkıbelere ve halk edebiyatı ürünleriyle sıralar. Elçin'in incelediğimiz romanlarında türlü hikâyeler bulunur. Bu hikâyeler, doğruları göstermek, gerçekleri anlatmak amacıyla roman kurgusu içinde yer alır.

Mahmut ve Meryem'de kin, nefret, savaş gibi olumsuzlukların bulunmadığı bir dünyada insanların mutlu yaşayacağı özellikle vurgulanır. Bu amaçla Mahmut ile Meryem romanında kırmızı şalvarlı adamın hikâyesi anlatılır. Bu hikâyeye yaklaşık olarak on üç sayfa sürmektedir. Romanın akışını engellemeden okuyucuya verilmek istenen mesajlar etkileyici bir olay örgüsü ile sunulmaktadır. Hikâyeyi özetleyecek olursak:

İnsanlar birbirini boğazlayıp dünya malını paylaşamazken, ordu ve askerler köy ve kentleri yağmalayıp yok ederken zamanın birinde bütün bu olanlardan uzak bolluk ve bereket içinde yaşayan bir köy vardır. Bu köy dünyada bir cennet olarak tasvir edilir. Tasvir edilen köy dönemin kargaşası dışında, hoşgörünün hâkim olduğu olduğu bir köydür. Bu köyde Azer ile Aysulu adında bir çift yaşamaktadır. Bu çiftin ilk çocuğu erkektir. Azer bu çocuğa on iki imamın ilki olan Hazreti Ali'nin adını verir. İkinci çocukları da erkek doğar. Azer bu çocuğuna da on iki imamdan ikincisinin adını, Hasan olarak verir. Azer ile Aysulu'nun erkek çocukları ardı ardınca dünyaya gelmeye deva eder. Her doğan çocuğa on iki imam isimlerini sırayla verirler. Ancak bir süre sonra köyde bir söylenti yayılır. Köy halkı bu çocukları gerçekten de imam zannedip onlara dokunmak isterler. Daha sonra köy halkı batıl inançla Azer'in evinde on ikinci imam Mehdi Sahibülzaman'ı yani kıyamet gününü beklemeye koyulur.

Köy halkı birbiri ile didişmeye başlar. İnsanlar arasında anlamsız bir çekişme ve rekabet ortaya çıkar. Çatlak İbrahim'in mezarı yatır haline gelir. Aysulu gebe kalınca herkes Mehdi Sahibülzaman'ı beklemeye koyulur. Doğum günü geldiğinde Azer tarlada ama köylünün tamamı Azer'in evindedir. Azer'in evinden çocuk sesi yükselir yükselmez herkes Mehdi'nin sesini duyduklarını düşünerek ağlamaya başlar. Ansızın bebeğin kız olduğu haberi yayılır. Kendi oluşturdukları bir efsaneye körü körüne inanan halk, kandırıldıkları düşünüp Azer'in bütün çocuklarını öfkeyle katleder.²⁶⁰

Batıl inançlar bir köyün yıkılmasına sebep olmuştur. Elçin, kırmızı şalvarlı adam yani Azer ile Mahmut'un yollarını kesiştirir. Böylece Azer'in hikâyesi ile insanlığa fitne girmeden önceki hali ile fitneden sonraki halini göstermeye çalışır. İki dönem arasındaki farklılıklar vurgulanarak yüksek insanlık değeri okuyucuya sezdirilmek istenmiştir.

Mahmut ve Meryem romanı Âşık Sazlı Abdulla'nın hikâyesiyle başlar. Sazlı Abdulla, dönemin hükümdarı Gara Beşir'e sarayın ileri gelenleri önünde karşı gelip padişahın onurunu zedelediği için Gara Beşir tarafından idam ettirilir. Roman, yönetenlerin yönetilenlere yaptığı zulmü anlatmak için etkileyici bir hikâye ile başlamıştır. Roman boyunca çeşitli hikâyeler, efsaneler, maniler, ninniler ve atasözleri ders çıkarılacak bir biçimde işlenmiştir.

---

²⁶⁰Elçin, *Mahmut ve Meryem*, ss. 141-152.

Ak Deve romanında Ak Deve adına anlatılan hikâye zulüm ve adaletsizlik karşısında verilebilecek en doğru cevaptır. İnsanoğlu cennetten dünyaya cezalandırılmak için gönderilmiştir. Âdem atamız, Tanrı'ya asi olunca Dünya'da Serendip'e²⁶¹ gönderilmiştir. Âlimlerin yazdıklarına göre Serendip, insanoğlu için cennet gibi bir yerdir. Ancak Âdem atamız bu cennet gibi yere cezalandırılıp sürgün olarak gönderilmiştir. Yani dünya insanoğlu için bir sürgün yeridir. Ak Deve aslında insanlara ölüm getirmemekte, insanları bu sürgün yerinden çekip kurtarmaktadır. *"Hakikati söyleyen" hiçbir zaman sırtına elbise giymezdi, saçını sakalını kırmazdı, tırnaklarını kesmezdi. Çünkü "Hakikati söyleyen" de aslında bir insandı ve "Hakikati söyleyen" in fikrine göre insan gerektiği gibi görünürdü.*²⁶² Hakikati söyleyenin varlığı herkes tarafından kabul edilirken hakikatlere kimsenin riayet etmediği eleştirilir.

Aliekber, Ziba Teyze'nin oğlu Gavril'i faşistlerle mücadele etmek isteyen Köroğlu'na benzetmektedir.²⁶³ Buradan Köroğlu Destanı'nın o dönemin siyasi şartlarına göre uyarlanıp yeniden oluşturulduğunu görmekteyiz. Edebiyat insanları yönlendirmede ve inandıkları değerler uğruna harekete geçirmede önemli bir araç olarak kullanılabilir. Anadolu'da zulüm düzenine karşı çıkan Köroğlu, Azerbaycan'da Sovyetler Birliği döneminde faşistlerle mücadele eden kişilere örnek gösterilen bir kahramana dönüşür.

Ölüm Hükümü romanında Aliasker Hoca'nın kızı Arzu, Köroğlu operasını sosyalist realizme uygun olmadığı gerekçesiyle duvar gazetesinde eleştirmeyi planlar. Arzu Aliasker Hoca'nın eğitimi sırasında Köroğlu operasını seven hatta Aliasker Hoca'yı Köroğlu operasına gitmeye zorlayan bir çocuktur. Ancak Sovyet sisteminin eğitiminden geçtikten sonra Köroğlu operasını güncel sorunlara eğilmediği için sorgulamaktadır. Köroğlu operasının yazarı Üzeyir Hacıbeyli, güncel konulara yeterince önem vermediği gerekçesiyle Arzu tarafından sert bir dille eleştirilir. Üzeyir Hacıbeyli üzerinden Türk tarihine eğilen geleneği savunan yazarlar da eleştirilmektedir. Sovyet Döneminde zaman zaman bilinçli olarak Köroğlu gibi bir kahraman yerine Pavlik Morozof karakteri tercih eder.²⁶⁴ Sovyetler Birliğinde rejime bağlı bir yazar kolhoz meselesine eğilmeli, kolhoz hayatındaki sorunları dile getirmeli, sosyalizmi övmelidir. Böylece güdümlü edebiyatın beklentilerine cevap

²⁶¹Serendip, romanda Siri Lanka (eski Seylan) olarak açıklanmıştır.

²⁶²Elçin, *Ak Deve*, s. 163.

²⁶³Elçin, *Ak Deve*, s. 150.

²⁶⁴Elçin, *Ölüm Hükümü*, S. 219.

vermiş olacaktır. Arzu'nun eleştirileri aslında o dönemin edebiyat anlayışını yansıtmaktadır. Elçin, roman kurgusu içinde Arzu'yu Sovyet Sistemi değerleriyle yetişen, milli kimliğini yitirmiş bir çağdaş mankurt olarak okuyucuya sunar. *Sovyetlerin sosyalist gençlik yetiştirme politikaları doğrultusunda büyüyen Arzu için aile kavramı bir şey ifade etmemektedir.*²⁶⁵ Kendisini Pavlik Morozof gibi Sovyet sistemine bağlı bir kahraman olarak görmektedir. Okulda büyük başarılar elde eder, Sovyetler Birliğinde önemli görevlere geleceği düşünülürken hayallerle gerçekler çelişir. Arzu bir trende kondüktör olarak hayatını sefil bir biçimde devam ettirir. Arzu'nun büyük hayal kırıklığı gerçekte Sovyetler Birliği sisteminin toplumda yarattığı genel hayal kırıklığının habercisidir.

Ak Deve romanında Mehmetbakır, babası Aliabbas kişiyi evde bir kutu altın saklıyor diye şikâyet eder. Mehmetbakır, tıpkı Pavlik Morozof gibi devletin bekası için kendi babasını bir kutu serveti devletten sakladığını tahmin ederek jurnaller.²⁶⁶ Bu dönemde edebi bir kahraman kimliğine büründürülüp sosyalist realizmin propagandası için kullanılan Pavlik Morozof'un yerinde Mehmetbakır karakterini görmekteyiz. Bir Azerbaycan genci kendini Pavlik Morozof gibi görerek ailesinin öldürülmesinden endişelenmeden babasını şikâyet etmekten geri durmaz. Bütün bunlar Sovyetler Birliği'ndeki güdümlü edebiyatın kendi kültürünü benimseyememiş insanlar üzerindeki olumsuz etkisini açıkça göstermektedir.

Atasözü, bir düşünceyi, gerçek ve hikmeti veciz şeklinde anlatan, atalardan bugüne gelmiş ve halka mal olmuş kısa söz olarak tanımlanmıştır.²⁶⁷ Atasözleri toplumun düşünce biçimini gösterir, duygu inanç ve kültürünü yansıtır. Toplumun olaylar karşısında ne hissettiği atasözleri incelenerek anlaşılabilir. Olaylar karşısında düşünceleri savunmada atasözlerini kullanmak en etkili yollardan biridir.

Türkler, sözlü kültürü zengin bir millettir. Yazmaktan ziyade söz ile ifade etmeyi tercih eden bir millet olarak atasözleri yaygın bir biçimde Türk topluluklarında kullanılmaktadır. Az sözle insanı derin hayallere ve düşüncelere göndermek ve düşündürmeyi amaçlamak adına Elçin'in romanlarında atasözlerine sıklıkla başvurulmuştur. Atasözleri karşılaşılan dururumu ifade etmek, özetlemek ve örnek göstermek için kullanılmıştır.

²⁶⁵Sedat Adıgüzel, *Elçin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları*, s. 112.

²⁶⁶Elçin, *Ak Deve*, s. 137.

²⁶⁷ İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, 4. Baskı, 2011 İstanbul, 1. Cilt, s. 204.

Balakerim'in Hanım Teyze'den korkması: *Yılan sokan kişi, ala urgandan korkar.*²⁶⁸

Adile'nin Muhtar'a verilmesi üzerine: *Kızı odalıya değil, papaklıya ver. Gönül kimi severse güzel odur.*²⁶⁹

gibi atasözlerine sıklıkla başvurulmuştur.

3.12. DİL

Elçin, Azerbaycan Türkçesinin sınırlarını Mahmut ve Meryem romanında *Maragan'dan Derben'e; Bakü'den Erzurum'a* kadar olan bölgedeki Türklerin konuştuğu dil olarak açıklamıştır.

Batıya göç göç eden Türklerin torunlarından olan Azerbaycan Türkleri bugün bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran'da yaşamaktadırlar. Bu bölgelerde yaşayan Azeri Türkleri Azerbaycan Türkçesini konuşmaktadır. Rus işgali ile ikiye ayrılan Azerbaycan'da Türkmençay Antlaşması(1828) ile yeni bir dönem başlar. Kuzey ve Güney Azerbaycan arasında iki farklı siyasi düzen ve uygulanan politikalarla iki farklı dil meydana gelmeye başlamıştır. İran'da Pehlevi, Rusya'da Sovyet rejiminin kurulması sonucu kuzey ile güney arasındaki ayrımların başlaması dil üzerinde de etkili olmuştur.²⁷⁰ Elçin Efendiyev'in romanlarında bahsi geçen bugünkü Azerbaycan sınırları içinde konuşulan Türkçe üzerine olan görüşler dile getirilmiştir.

Sovyetler Birliği, bünyesinde barındırdığı halklar üzerinde uyguladığı dil ve eğitim politikasıyla toplumların süreç içerisinde büyük değişimler geçirmesine sebep olmuştur. Sovyet sisteminde bireylere düşünmeyi ve sorgulamaya unutturan bir yapay dünya oluşturulması amaçlanmıştır. Stalin'in 1936'da çıkardığı yasa ile yerli halkın dillerini kullanmalarının garanti altına alındığı ifade edilir. Ancak halkların Rusçayı kullanarak komünizm rejimine daha çabuk adapte olacağı ileri sürerek 1937'de çıkardığı diğer bir yasa ile bütün okullarda Rusça öğrenimini zorunlu hale getirmiştir. Rusçanın zorunlu hale getirilmesi Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk halklarının ana diline büyük bir darbe vurmuş, bu sebeple 1940'lı yıllarda ana dilde

²⁶⁸ Elçin, *Ak Deve*, s. 90.

²⁶⁹ Elçin, *Ak Deve*, s. 174.

²⁷⁰ Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, 6. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 120.

eğitim yok olma noktasına gelmiştir. Ana dilde eğitim hakkının tanınacağını ve milli kültüre dokunulmayacağını vadeden bir yönetim dil politikasında oldukça merkeziyetçi bir görünüm çizmiş dil ve eğitim politikalarını yönlendirmiştir. Sovyetler Birliği sınırları içindeki ulusal diller Rusçanın etkisi altına girmiş ve sonraki kuşaklar belirlenen dil politikası çerçevesinde yetişmiştir.²⁷¹

Ölüm Hükümü'nde Stalin'in Bayıl hapishanesinde tutuklu bulunduğu sıralarda dil ile ilgili görüşlerine yer verilmektedir. Stalin Bayıl hapishanesinde Marks ve Lenin'in eserlerini okuyup Bolşevizm ideolojisini yaymaya çalışırken aynı zamanda Esperanto'yu öğrenmektedir. Stalin, Esperanto yapma dilinin geleceğin dili olduğuna inananlardan biri olarak gösterilmektedir.²⁷²

Esperanto, Ludwig Lazaros Zamenhof tarafından 1887'de oluşturulmuş yapay dillerden en yaygını ve bilinenidir. *Yazar Ruslar için yazdığı Uluslararası Dil Önsöz ve eksiksiz Elkitabı (Ruslar için) adlı kitabını, Doktor Esperanto (Ümitli Doktor) adıyla imzalamış olduğundan Esperanto adı tüm dünyaca benimsenmiştir.*²⁷³ Esperanto'yu konuşan sayısı bilinmemekle beraber on beş milyondan çok olduğu tahmin edilmektedir. 1966 yılında Birleşmiş Milletlere bir milyon dilekçe ile başvurulmasına rağmen uluslararası bir dil olarak kabul edilmemiştir.²⁷⁴ İnsanlar arasındaki dil sınırlarını aşmak ve bütün insanlığın ortak bir dili olarak uluslararası bir anlaşma sistemi kurma girişimleri sonu yapay diller oluşturulmuştur. Ancak bu diller insan doğasına aykırı olduğu için tüm insanlarca benimsenmemiştir. Stalin'in ırkları ortadan kaldırmayı planlayan bir sistemde ortak dil olarak Esperanto'yu benimsemesi mantıklı karşılanabilir. Ama çeşitli kültürlerle sahip olan insanların yapay bir dili kullanması ve bu dil etrafında tek bir millet olması imkânsızdır.

*1927 yılına kadar Arap, 1927-1939 yılları arasında Latin alfabesi ile yazılan Azerbaycan Türkçesi 1939'dan itibaren Kiril alfabesi ile yazılmaya başlanmışsa da 1991 eski Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra yeniden Latin alfabesi ile yazılmaya başlanmıştır.*²⁷⁵

Sovyetler Birliği döneminde Kiril alfabesi kullanılan Azerbaycan'da Arap alfabeli kitapların bulundurulması yasaklanmıştır. Binlerce yıldır Arap alfabesi ile verilmiş eserler yok sayılmış ve binlerce yıldır biriktirilen kültürün böylece

²⁷¹Ferhat Karabulut, "İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları", *Bilgi Dergisi*, Sayı 50, Ankara 2009, s. 66, 76.

²⁷²Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 269.

²⁷³Doğan Günay, *Dil ve İletişim*, 2. Basım, Papatya Yayınevi, Ekim 2013, s. 130.

²⁷⁴Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, 7. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s. 51.

²⁷⁵Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, s. 121.

değiştirilmesi amaçlanmıştır. Arap alfabesi ile yazılmış kitapları okuyan insanlar halk düşmanı olarak damgalanmıştır. Arap alfabeli bir kitabın bulundurulması yobazlık olarak görülmüştür. Arap alfabesi İslamiyet ile özdeşleşmiş, bu alfabe ile yazılmış her yazı Sovyet döneminde dini çağrıştırdığı için yasaklanmıştır. Hâlbuki alfabe ile din arasında doğrudan bir bağ kurmak yanlıştır. Sovyet yöneticiler seslerin sembolü olan bir alfabeyle bir din ile bağdaştırmada ısrar etmişlerdir.

*Arap alfabesiyle yazılmış kitapları okuyan, mektuplarını halkın bin seneden beri kullandığı bu alfabeyle yazan herkes “halk düşmanı” olarak damgalanıyordu anında. Evinde arap alfabesiyle yazılmış bir kitap varsa eğer, sen dini tebliğ eden yobaz ve gerici bir insansın demektir (bu kitapların Fuzuli'nin, ya da Vakıf'ın şiirleri olduğunu kime anlatabilirsin?); yahut Müsavat Partisi ajanı, burjuva milliyetçi, pantürkist (en müthiş suçlama buydu işte pantürkist!), panislamistsin!*²⁷⁶

Rusların dil ve alfabe üzerinde yaptığı baskılar karşısında kimi Türk aydınları Türkçeyi müdafaaya geçmişlerdir. Azerbaycanlı dil âlimleri ortak bir ilim dili oluşturulması gerektiğini savunurlar. Ancak Azerbaycan aydınlarının dil üzerindeki görüşleri Rusya tarafından tepkiyle karşılanır ve Türk çocukları okullarda Rusça öğrenmeye zorlanır.²⁷⁷ Milli görüşü destekleyen aydınlar Azerbaycan Türkçesi ile eğitim yapılmasını istemekteyken, Türkleri Ruslaştırmaya çalışan Rus hükümeti Rusça eğitim veren okulları teşvik etmiştir.²⁷⁸ Azerbaycan Türklerinin esas mücadeleyi dil sahasında verdiklerini görmekteyiz. Sovyetlerin 1920-1936 yılları arasında uyguladıkları baskı ve yıldırma faaliyetleri Azerbaycan Türklerini zor durumda bırakmıştır. Okullarda eğitim ve öğretimin esas dili Rusçadır. Ancak Azerbaycan Türkleri ancak ilk ve ortaokul seviyesinde ana dillerini öğrenme imkânı bulurlar. Yükseköğretim ise tamamen Rusça verilmiştir. Böyle bir ortamda Azerbaycan Türkçesi geri plana itilmiş ve Rusçanın yanında ikinci plana düşmüştür. Bu durum Azeri yazar ve aydınlarının tepkisini çekmiştir. Önceleri bu konu üzerine eleştiriler üstü kapalı yapılmıştır. Ancak sonraları Azeri Türkçesi'ni açık bir şekilde savunarak Rusçanın hegemonyasına karşı çıkmıştır.²⁷⁹

²⁷⁶Elçin, *Ölüm Hükmü*, s. 202.

²⁷⁷Saadettin GÖMEÇ, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2003, s. 59.

²⁷⁸Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 199.

²⁷⁹Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 60, 61.

Azerbaycan Rus hâkimiyetine girdikten sonra bu coğrafyada Rusça öğrenilmeye ve konuşulmaya başlanmıştır. Devlet kurumlarında görev yapacak devlet memurlarının Rusça bilmesi Rus hâkimiyetinden dolayı zorunlu olmaktadır. Kimi Azerbaycan Türkü, Rusçayı Azerbaycan için dünyaya açılan bir pencere olarak görmüştür. Bu aileler tarafından öğrenciler Rusça dersler veren okullara gönderilmiştir. Bu tip okullarda eğitim almış, Orduhan'ın Azerbaycan Türkçesini terk edip gündelik yaşamda Rusça konuşması ve ahlaki değerlerini yitirmesi okuyucuya ciddi bir problem olarak sunulur.

Hüsrev Hoca, Rusça öğrenimin büyük önem taşıdığını ve Azerbaycan okullarında verilen Rusça derslerini yetersiz bularak yeniden düzenlemeye gidilmesini düşünür. Azerbaycan okullarında Rusça eğitim kalitesi yükseltilerek öğrencilerin Rusça eğitim veren Rus okullarına gitmeleri engellenebilir. Böylece Rus okullarında yetişen öğrenciler Rus kültürünün etkisinden biraz olsun uzak tutulabilir. Azerbaycan'daki Azeri okullarında Rusça eğitim yetersiz bir düzeyde bulunurken, Rus okullarında da Azeri Türkçesi yetersizdir.

Azerbaycan Türkçesi'nin öğretimine gereken değer verilmemekte Rusça üzerinde durulmaktadır. Oysaki Azerbaycanlıların Rusçaya değer verdiği kadar Azerbaycan'daki Rus okulları da Azerbaycan Türkçesine gereken değeri vermelidir. Birlikte yaşamaya başlayan iki dil arasında bir etkileşim mutlaka olacaktır. Bu etkileşim engellenemeyeceği için doğru ve düzgün bir dil eğitimi planı ortaya konulmalıdır. O günkü ortam geleceğin temelleri olacaktır. Bu temeller ne kadar sağlam ve doğru atılırsa gelecek de o denli parlak olacaktır.

Azeri okullarında Rusça öğretiminin kalitesinin, ebeveynleri, Rusçayı daha iyi öğrensinler diye çocuklarını Rus okullarına göndermekten alıkoyacak düzeye yükseltilmesi gerekirdi. Öte yandan, Azerbaycan'daki Rus okullarının da Azericenin öğreniminin de aynı ciddiyet içinde yürütülmesi ve iki dil arasında karşılıklı bir etkileşim olması icap ederdi; ağacın surf bir tarafa eğilerek yönlendirilmesi değil, daha iyi gelişebilmesi için dallanıp budaklanması gerekirdi. Hüsrev Hoca, gelecekteki gelişmelerin, bugün atılmakta olan temeller üzerinde gerçekleşeceğini anlıyor ve bu temeli pek de beğenmiyordu aslında.²⁸⁰

Abdul Gaffarzade'nin oğlu Orduhan'a Rusçayı iyi bir derecede öğrenmiş Azerbaycan Türküdür. Lisede ve üniversitede Rusça eğitim almış olan gündelik hayatında sadece Rusça konuşan birisidir. Evde, okulda, arkadaşlarıyla, kızlarla genelde Rusça konuşmaktadır. Azerbaycan Türkçesi ana dili iken Orduhan Rusçayı

²⁸⁰ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 144.

benimsemiştir. Orduhan, Rusçaya bu denli sadık iken ölüm döşeğinde son sözü Azeri Türkçesinde “Ölüyorum ama babacığım.” olmuştur.²⁸¹

Kişi çok sayıda dil bilse de korku, üzüntü, heyecan gibi durumlarda istemsiz olarak ana dilini kullanır. Orduhan, Azerbaycan Türkçesini ikinci plana itip gündelik yaşamında Rusça kullanmasına rağmen ölüm anında Azeri Türkçesi ile son sözünü söylemiştir. İnsanoğlu ne kadar eğitilirse eğitilsin içinde doğduğu kültürden ve dilden kurtulamaz. Orduhan’ın Azeri Türkçesini bırakıp Rusça konuşması yersiz ve anlamsızdır. Ana dili inkâr etmek öz benliğini yok saymaktır. Bununla birlikte dil bilmek gerekli ve önemlidir. Kişi öğrendiği dil sayısınca kültür tanır ve bilgisini artırır.

Dil insanlığın en gelişmiş iletişim aracı olarak görünse de aslında hissedilen ama anlatılamayan duygular daima var olmuştur. Elçin, insanlar arasında en gelişmiş iletişim aracı olan dilin dahi anlatımda yetersiz kaldığını okuyucuya sezdirir. Mahmut, Meryem’e ve insanlığa olan duygularını anlatmakta dili yetersiz bulmaktadır. Meryem’e dil ile anlatamadığı duygularını gözleri ile anlatmaya çalışır. Tanrı, insanların dilini hissettiklerini anlatmakta oldukça yetersiz yaratmıştır.²⁸² Hissedilen her şeyin anlatılması dil ile mümkün değildir.

---

²⁸¹ Elçin, *Ölüm Hükümü*, s. 432.

²⁸² Elçin, *Mahmut ve Meryem*, s. 54.

SONUÇ

Kurmaca niteliklerinin ön planda bulunduğu sanat eserleri, genellikle toplumu ve hayatı yansıtır. Berna Moran'ın sanatın toplumu yansıttığı ilkesinden hareketle edebiyat eserlerinden toplumun yaşayışına ve kültürüne ait kimi bilgilere ulaşılabilir. Toplumların belli dönemlerde yaşadığı sıkıntılar sanat eserlerine yansiyabilir. Sanat eserlerinden yola çıkarak yazıldığı dönemdeki toplumların yaşam biçimi, adetleri, inançları, insan tipleri ve devlet kurumları hakkında bilgiler elde edilebilir.

Elçin Efendiyev'in *Mahmut ve Meryem*, *Ak Deve* ve *Ölüm Hükmü* romanlarındaki konular bireysel değil, ağırlıklı olarak dış dünya ve toplumla ilgili meselelerdir. Üç romandaki bazı ortak konular, sosyolojik ve kültürel yönden tarafımızdan incelenmiş, hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

İncelediğimiz romanlarda genel olarak Sosyal meseleler: teşkilatlanma, örgütlenme, aşk, intihar, eğitim, rüşvet, iltimas, adaletsizlik, adalet sorgusu ve aydın yapısı konularında yoğunlaşmıştır. Kültürel meseleler ise: güzel sanatlar, gelenek ve görenekler, batıl inançlar, din ve tarih olarak sınıflandırılır. Elçin Efendiyev'in romanlarında ahlaki değerler, olumlu-olumsuz insan ilişkileri, eğitim, adalet, rüşvet ve iltimas, aydın yapısı, savaş, yoksulluk, farklı dinlere mensup kişiler arasındaki aşk temaları sosyal mesele olarak alınmıştır. Buna karşılık, din, edebiyat, dil ise kültürel meseleler olarak değerlendirilmiştir.

Sosyal meseleler birbirinden ayrı düşünülemez. Bir alanda meydana gelen değişme ve gelişme, diğer alanları harekete geçirerek sonuçta bir domino taşı etkisi yapabilir. Bu nedenle ele alınan bölümler her ne kadar bağımsız görünse de birbiri ile bağlantılıdır. Eğitim, adalet, rüşvet ve iltimas, aydın yapısı, din, edebiyat, dil, Sovyet sistemi birbirine bağlı temalar olarak karşımıza çıkar

Ölüm, yas tutma, yeme içme, yemin etme, dua, selamlaşma gibi başlıklar, kültürel konular olarak işlenmiştir. Çalışmanın sınırlarını gereksiz yere genişletmemek için tezimizde yazarın öne çıkararak eleştirdiği ve toplumda bir problem olarak gördüğü konuların dışına çıkmamaya özen gösterilmiştir.

Kuzey Azerbaycan yetmiş yılı aşkın bir süre Sovyetler Birliği himayesinde yönetilmiştir. Bu dönemde ülke en küçük yerleşim yeri olan köylerden başlayarak büyük şehirlere kadar bütün ülkeyi kontrolü altına almıştır. Sovyetlerde kimi parti

yöneticilerinin ellerinde bulundurduğu gücü kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı görülür. Bireysel çıkarların toplumsal çıkarların önüne geçtiği hatalı uygulamaların ardından adaletsizlik, zulüm ve nihayet sistemde bozulmalar ortaya çıkar. Bütün Sovyet coğrafyasında ve bu arada Azerbaycan'da milli kültür ve kimlik yok edilmeye çalışılır. Alfabe değişikliğine gidilerek Rusçanın ve genel olarak Rusya'nın etkisi artırılmak istenir. Milli içerikte eserler veren Azerbaycanlı ediplere karşı bir karalama kampanyası başlatılır. Buna karşılık Sovyet sistemini benimsediğine inanılan sanat ve edebiyatçılar desteklenir. Türk topluluklarını milli kimliklerinden uzaklaştırmak için Sovyet hükümeti tarafından her türlü olumsuz propaganda yapılır. Milli ve yerli kültürel değerlere sahip çıkan aydınlar türlü zulümlere maruz bırakılır.

Elçin Efendiyev, Sovyet dönemindeki baskı, zulüm ve adaletsiz uygulamalara rejimin elverdiği ölçüde tepki vermeye çalışmıştır. Romanlarında seçtiği konular, verdiği örnekler ve oluşturduğu karakterler vasıtasıyla Sovyet sistemini eleştirmeye yönelir. Ülkedeki adaletsizlik, eğitim sistemindeki bozukluk, kültürel ve ahlaki çözüme onun en çok eleştiri hedefine koyduğu meselelerdir. Çalışmamızda Elçin'in Sovyet sistemine karşı çok yönlü eleştirileri tespit edilmiş ve örnekler vasıtasıyla dile getirilmiştir.

Sovyet sisteminin ortaya çıkardığı toplumsal çözülmeye paralel biçimde Azerbaycan'da da zaman içinde ahlaki ve kültürel yozlaşma ve yıkım ortaya çıkmıştır. Elçin, romanlarında varlığını zorla devam ettirmeye çalışan Sovyet rejiminin ortaya çıkardığı kaotik ortamı tasvir eder. Sovyet toplumundaki ispiyonculuk, çıkarıcılık, iki yüzlülük, iffetsizlik, görevi kötüye kullanma, sahtekârlık gibi ahlaki bozuklukları tek tek ifşa eder. Romanlarda bozuk toplumsal yapının ortaya koyduğu olumsuz gelişmeler ısrarla dile getirilir. Toplumla birlikte bireysel ilişkilerde de ciddi bozulmalar yaşanmaya başlar. Baskı ve zulme uzun süre maruz kalan kimi Sovyet insanları ağır travma sonunda psikolojik rahatsızlıklara tutulmuştur. Artık kişilerin davranışlarında tutarsızlık ve güvensizlik görülmektedir. Abdul Gaffarzade, Hıdır Hoca, Mirzaibi, Vasili, Ağakerim, Papaz Baba, Süleyman Paşa, Ziyat Han, Fethullah Hatem, İbadullah, Muhtar gibi olumsuz karakterlerin karşındaki Mahmut, Meryem, Hanım Teyze, Aliekber, Settar Masum, Murat Yıldırım, Hüsrev Hoca gibi olumlu karakterler vasıtasıyla doğrular gösterilmeye çalışılır.

Tilki Geldi Mezarlığında rüşvet, iltimas, adam kayırma, iffetsizlik gibi olumsuzlukları içeren gayri ahlaki bir düzen kurulmuştur. Abdul Gaffarzade, etrafına

topladığı Vasili, Mirzaibi, Ağakerim, Bekçi Eflatun gibi kişilerle mezarlık idaresini bir fabrikaya çevirmiş, burayı içki, kumar ve kadın ticaretinin merkezi haline getirmiştir. Tilki Geldi Mezarlığı'nda gerçekleşen her kötü faaliyet, gerçekte Sovyet sisteminin bozulmuş yüzünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Azerbaycan'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal ve ekonomik hayatın belli oranda değişmesiyle birlikte eğitim faaliyetlerinde olumlu gelişmeler görülür. Eğitim ve kültür konusunda yenilikçi tavrıyla Türk devletleri içinde başı çeken Kuzey Azerbaycan, bu dönemde kendisine batıyı örnek almaya çalışır. Ülkenin işgalinden sonra, açılan okullar vasıtasıyla hükümet tarafından Ruslaştırma faaliyetleri başlar. Resmi makamlar, Türk ve Müslüman çocuklarına misyonerlik faaliyetleri uygulamaya girer. Rus okullarının gizli emellerini erkenden fark eden kimi Azerbaycan aydınları İsmail Gaspiralı'nın öncülük ettiği modern eğitim sistemini Kafkasya'da yaygın hale getirmeye yönelirler.

Elçin, toplumu şekillendirme ve geleceğine yön vermesi yönüyle eğitimin gücünü fark etmiş aydınlardan biridir. Romanları aracılığıyla Sovyet sistemindeki eğitim politikalarını inceden inceye tenkit etmiştir. Misal olarak Ali Asker Hoca'nın müdürlük yaptığı okuldaki olaylar eğitim sistemindeki çöküntüyü açıkça gösterir. Elçin Efendiyev, eserleri aracılığıyla şu önemli problemi gözler önüne serer: Sovyet sisteminin güdümlü eğitim politikası insanları milli kimlikten uzaklaştırmıştır. Bu eğitim sisteminin kurbanı olan, Azerbaycan toplumuna yabancılaşmış Arzu ve Mehmet Bakır gibi karakterler, mankurtlaşmış bireyler olarak tasvir edilir. Murat Yıldırım'ın üniversite sınavları sırasında maruz kaldığı ciddi haksızlıklar anlatılarak Sovyet eğitim sistemindeki rüşvet çarkı gözler önüne serilir.

Elçin Efendiyev'in romanlarında evrensel bir düzenden ve bu düzenin adalet ile korunduğundan bahsedilir. Adaletsiz uygulamaların toplumda ciddi rahatsızlık yaratacağı vurgulanır. *Mahmut ve Meryem* romanında Sazlı Abdulla'nın ölümü, Mahmut'un seyahatte yaşadığı sıkıntılarla uzun uzadıya anlatılır. *Ak Deve* ve *Ölüm Hükmü*'nde ise zalim yöneticiler ve onların adaletsiz uygulamaları ısrarla tasvir edilir. Böylece hukuksuzluğun insanlığın en büyük eksikliği olduğu belirtilir.

Ölüm Hükmü romanının ana ekseninde rüşvet ve iltimas yer alır. Elçin, rüşvet vermeyen insanların ölümlerini defnedemediğini söyler. Rüşvetin girdiği her yerde adam kayırma, iltimas ve adaletsizliğin kendini gösterdiğini anlatır. Romanlarda en ince ayrıntısına kadar anlatılan rüşvet çarkından en küçük görevliden en büyük

yöneticiye kadar herkes haberdardır. Herkes bu çarktan kendi payına düşeni almaktadır.

Ülkede kültürel ve ekonomik değişimi gerçekleştirecek aydın tipinin nasıl olması gerektiği Mahmut, Murat Yıldırım, Hüsrev Hoca, Selim Bedbin, Settar Masum, Sazlı Abdulla, gibi şahıs kadrosuyla idealize edilir. Selim Bedbin olumlu nitelikleriyle sivri aydın tipi olarak okuyucuya sunulur. Selim Bedbin, vatani ve milleti için canla başla çalışırken bir türlü kitaplarını yayımlatamaz. Buna karşılık Mürşit Gülcihani, tanıdıklarının nüfuzunu kullanarak, edebi değeri olmayan kitaplarını her yıl yayımlar. Elçin, millet menfaatlerini düşünen aydınlar susturulurken, sistemin adaletsiz uygulamalarına göz yuman kişilerin itibar görmesine karşı çıkmaktadır.

1937-1938 yıllarında Azerbaycan coğrafyasındaki öğretmenlerin önemli bir kısmı halk düşmanı iftirasıyla tutuklanmış veya kurşuna dizilmiştir. Yöneticiler, güya ifşa ettikleri halk düşmanı sayısıyla övünür olmuşlardır. Romanlarda Azerbaycan'da gerçekleşen aydın katliamları seçilen sembolik örneklerle keskin bir dille tenkit edilmiştir.

Savaş, Elçin Efendiyev'in üç romanında da olumsuz baktığı bir mesele olarak karşımıza çıkar. Savaş; açlık, yoksulluk ve acıları beraberinde getiren bir yıkım olarak gösterilir. *Ak Deve* romanıyla İkinci Dünya Savaşı'nın Azerbaycan halkına yaşattığı sıkıntılar anlatılır. *Mahmut ve Meryem* romanında Çaldıran savaşındaki dehşet verici insan kıyımı tasvir edilir. Savaşın insanları yoksullaştırması, can ve mal kayıplarına yol açması, kadınların kocasız, çocukların babasız kalması roman formu içinde başarılı biçimde aktarılır.

İncelenen romanlarda yoksulluk çeşitli sebeplere bağlanır. *Mahmut ve Meryem* romanında ise yoksulluğun asıl sebebinin doğrudan doğruya savaş olduğu vurgulanır. *Ak Deve* romanıyla savaşın insanları yoksullaştırdığı dile getirilir. *Ölüm Hükmü* romanında yoksulluğun asıl kaynağının savaşla birlikte gelen sömürgecilik olduğu belirtilir. Sovyetler Birliği, petrol ve doğalgaz bakımından zengin Azerbaycan coğrafyasını ve halkını sömürür. Komünizm ile birlikte özel mülkiyetin sona erdirilmesi insanları devlete bağımlı hale getirir. Özel mülkiyet kaldırılarak insanların mal varlıklarına el konur. Sovyet sistemine uyum sağlayamayan insanlar ağır biçimde suçlanır. Yoksullukla mücadelede yalnız bırakılır. İncelenen romanlarda dini konuları içine alan pek çok mesele ile anlatılmaktadır. Elçin Efendiyev; Kuran'dan alıntılar yaparak dine dair görüşler bildirir dini bozulmalara

dikkat çeker. Halktaki din algısını yeniden sorgulanması gerektiğini ifade eder. Dini istismar eden mollalar keskin sözlerle eleştirilir. Sovyet hükümetinin dine karşı takındığı olumsuz tavrı eleştirirken, ibadethanelerin yıkılmasını hoş karşılamadığını hissettirir.

Stalin döneminde komünizm rejimine daha çabuk adapte olunacağı gerekçesiyle bütün eğitim kurumlarında Rusça zorunlu hale getirilmiştir. Rusçanın zorunlu hale getirilmesi Sovyetler Birliği bünyesinde yaşayan Türk topluluklarının ana diline büyük bir darbe vurmuştur. Sovyetler Birliği sınırları içindeki diller Rusçanın etkisi altına girmiş, sonraki kuşaklar belirlenen dil politikasıyla yetişmiştir. Arap alfabesi ile yazılmış kitapları okuyan, evinde bulunduran insanlar halk düşmanı ilan edilmiş ve çeşitli suçlamalara maruz kalmıştır. Rusların dil ve alfabe üzerinde kurdukları baskılar, Elçin Efendiyev'in romanlarında sıklıkla tenkit edilmiştir.

Yaptığımız araştırma ve incelemeler neticesinde Elçin Efendiyev'in Azerbaycan Müslüman-Türk toplumunun sosyal ve kültürel meselelerini romanları aracılığıyla açıkça ortaya koyduğu, Sovyet sisteminden kaynaklanan türlü olumsuzlukları isabetle dile getirdiği ve gerçekçi çözüm önerileri sunduğu söylenebilir. Elçin, yaşadığı dönemin toplum yapısını iyi tanınması ve çağı kavraması nitelikleriyle Çağdaş Azerbaycan edebiyatının başarılı yazarlarından.

KAYNAKÇA

3. ADIGÜZEL Sedat, “Ölüm Hükümü ve Tarihi Gerçekler”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, Erzurum 1999.
4. ADIGÜZEL Sedat, *Elçin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları*, Bengü Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2011.
5. AKPINAR Yavuz, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yayınları*, 1. Baskı, İstanbul 1994.
6. ALBAYRAK Halis, “Azerbaycan’da Din”, Türk Dünyasının Dini Meseleleri, Hrz. Dr. Ömer Turan, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
7. Ali Duymaz, “Önsöz” Elçin Efendiyev, *Ak Deve*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
8. ALPER Çağrı, *Elçin Efendiyev’in Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri*, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.
9. AYVERDİ İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, 4. Baskı, 2011 İstanbul, 1. Cilt.
10. ....*Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü (2 Cilt)*, MEB Yay., İstanbul 1994.
11. CAFEROĞLU Ahmet, “Azerbaycan Edebiyatı”, *Türk Dünyası Edebiyatı*, Haz. Halil Açıkgöz, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, Ankara 1991, s. 140-217.
12. COŞKUN Sezai, *Tarık Buğra’nın Eserlerinde Sosyal Meseleler*, Fatih Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
13. DEVLET Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1999.
14. DEVLET Nadir, *SSCB’deki Türkler Ağırıklı Çağdaş Türk Dünyası*, Marmara Üniv. Yayınları No:475, İstanbul 1989.
15. EFENDİYEV Elçin, «*Seçilmiş əsərləri*» (10 cildə), 1. Cild, «Çinar-Çap» nəşriyyatı, Bakı 2005.
16. EFENDİYEV Elçin, *Ak Deve*, Aktaran: Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
17. EFENDİYEV Elçin, *Aydınlık Geceler (Seçilmiş Hikâyeler)*, Aktaran: İmdat Avşar, Bengü Yayınları, Ankara 2011.

18. EFENDİYEV Elçin, *Gümüş Beyazı Karavan*, Aktaran: Azad Ağaoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
19. EFENDİYEV Elçin, *Kırk Anbar*, Aktaran: Azad Ağaoğlu ve Mehdi İsmailoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
20. EFENDİYEV Elçin, *Mahmut ve Meryem*, Aktaran: İldeniz Kutulan, E Yayınları, İstanbul 1993.
21. EFENDİYEV Elçin, *Ölüm Hükmi*, Aktaran: Azad Ağaoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.
22. EFENDİYEV Elçin, *Sarı Gelin*, Aktaran: Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.
23. EFENDİYEV Elçin, *Şuşa'ya Sis Çöktü*, Aktaran: İldeniz Kurtulan, Everest Yayınları, İstanbul 2000.
24. ELESGEROV Beybala, *Elçin-60*, Qapp-Poliqraf, Bakı, 2003.
25. ENGİNÜN İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2012.
26. ERGÜN Muammer, "Azerbaycan Eğitim Sistemi", *Eğitim Yönetimi Dergisi*, Sayı 4, Ankara 1997, ss. 499-514.
27. GÖMEÇ Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2003.
28. GÜNEŞ Mehmet, *Aka Gündüz'ün Roman, Hikâye ve Tiyatrolarında Sosyal Meseleler (1909-1958)*, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2009.
29. HACIYEVA Maarife, *XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 1994.
30. KABAKLI Ahmet, *20. Yüzyıl Azerbaycan Şiiri, Türk Edebiyatı*, 14. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Cilt 4, İstanbul, 2008.
31. KABAKLI Ahmet, *Türk Edebiyatı*, 14. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Cilt 5, İstanbul, 2008.
32. KABAKLI Ahmet, *Türk Edebiyatı*, 14. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Cilt 2, İstanbul, 2008.
33. KARABULUT Ferhat, "İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları", *Bilig Dergisi*, Sayı 50, Ankara 2009.

34. KARAYEV Yaşar, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, Aktaran: Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
35. KARPAT Kemal, *Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınları, Ankara 1962.
36. KELEŞ Reyhan Elmas, *Sermet Muhtar Alus'un Eserlerinde Sosyal Meseleler*, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2009.
37. KOLCU Ali İhsan, *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara 2004.
38. KURTULAN İldeniz, "Elçin Üzerine" *Mahmut ve Meryem*, E yayınları, İstanbul 1993, s. 7-9.
39. MAKAS Zeynelabidin, *Azerbaycan Çağdaş Hikâye Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları –Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi, Ankara 1991.
40. MORAN Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, 22. Baskı, İstanbul 2012, s. 85.
41. MORAN Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2 Sebahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2012, s. 14.
42. MORKOÇ Ayvaz, "Sevinç Çokum'un Hilal Görününce Romanında Kırım Türkleri" *Turkish Studies, International Periodical, For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, Summer 2011, p. 221-231, s. 229.
43. MUTLU Kübra, *Adil Yakubov'un Romanlarında Sosyal ve Kültürel Meseleler*, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011,
44. ÖZER Abdulvahap, *Bekir Yıldız'ın Romanlarında Sosyal Meseleler*, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
45. PAR Arif Hikmet, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Serhat Yayınları, İstanbul 1992.
46. PURÇAK Mehmet Emin, *Azeri Yazar Necef Bey Vezirov'un (1854-1926) Tiyatro Eserlerinde Sosyal Meseleler*, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
47. SARAY Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1999

48. SARIAHMETOĞLU KARAGÜR Nesrin, *Azerbaycan'da Eğitim ve Basın*, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 19, Ankara 2002.
49. SÖYLEMEZ Orhan, *Türk Dünyası Edebiyatları Roman-1*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005.
50. TAHİROV Kerim, *Azerbaycan'ın Görkemli Şahsiyetleri Elçin (Efendiyev Elçin İlyas Oğlu) Bibliografya*, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı 2013.
51. ....Türk Dil Kurumu, *Yazım Kılavuzu*, 27. Baskı, Ankara 2012.
52. UZUN Diler, *Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Sosyal Meseleler*, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
53. Vaqif Hüseyinov (Derleyen), *Üreklere Yol Tapanda*, Tahsil Neşriyatı, Bakı, 2003.
54. YALÇIN Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, Akçağ, 6. Baskı, Ankara 2006.
55. YILDIRIM İrfan Murat, "Molla Nasreddin Dergisi ve Türkiye", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 4/2 2015, ss. 658-666.